

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

SEVR ve LOZAN'DA SINIRLAR ve TOPRAK MESELESİ

Yüksek Lisans Tezi

Abdulkadir Kaya

Ankara-2007

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

SEVR ve LOZAN'DA SINIRLAR ve TOPRAK MESELESİ

Yüksek Lisans Tezi

Öğrencinin Adı
Abdulkadir Kaya

Tez Danışmanı
Doç.Dr.Oğuz Aytepe

Ankara-2007

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

SEVR ve LOZAN'DA SINIRLAR ve TOPRAK MESELESİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Doç.Dr.Oğuz Aytepe

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof.Dr. Yavuz Ercan.....

Doç.Dr.Oğuz Aytepe.....

Doç.Dr.Neşe Özden.....

.....

.....

Tez sınav tarihi : 10.07.2007

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Prof.Dr.Temuçin Faik Ertan

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
İÇİNDEKİLER.....	I
ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	VI
KISALTMALAR.....	VIII

GİRİŞ

1. Birinci Dünya Savaşı.....	1
1.1. Savaşın Etkenleri.....	1
1.2. Savaşın Başlaması ve Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi.....	2
1.3. Savaşın Sona Ermesi ve Mondros Mütarekesi.....	3
2. Paris Konferansı, İzmir'in İşgali ve Sonraki Gelişmeler.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM

SEVR ÖNCESİ GELİŞMELER ve SEVR ANTLAŞMASI

Meclis-i Mebusan'ın Toplanması ve Misak-ı Milli'nin Kabulü.....	17
İstanbul'un İşgali ve Meclis-i Mebusan'ın Kapatılması.....	18
Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılması.....	19
San Remo Konferansı ve Sevr Antlaşması.....	20

İKİNCİ BÖLÜM

SEVR SONRASI GELİŞMELER

1. Anadolu'daki Hareketler.....	24
1.1. Düzenli Ordunun Kurulması.....	24
1.2. Askeri Cepheler.....	26
1.2.1. Doğu Cephesi.....	26
1.2.2. Güney Cephesi.....	26
1.2.3. Batı Cephesi.....	27
1.2.3.1. Birinci İnönü Savaşı ve Sonuçları.....	28
1.2.3.2. Londra Konferansı.....	29
1.2.3.3. Sovyet Rusya ile Moskova Antlaşması.....	30
1.2.3.4. İkinci İnönü Savaşı ve Sonuçları.....	31
1.2.3.5. Sakarya Meydan Savaşı ve Sonuçları.....	32

1.2.3.6. Büyük Taarruz ve Sonuçları.....	33
2. Mudanya Ateşkesi.....	35
2.1. Ateşkes Öncesi Durum.....	35
2.2. Ateşkesin İmzalanması ve Uygulanması.....	37
3. Lozan Konferansı.....	37
3.1. Konferans Öncesi Gelişmeler.....	37
3.2. Lozan Konferansı'na Gidecek Heyetin Oluşturulması ve Heyete Verilen Talimat.....	40
3.3. Konferansın Açılışı ve Gelişimi.....	42
3.4. Lozan Barış Antlaşmasının İmzalanması ve Uygulanışı.....	46
3.5. Değerlendirme.....	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEVR ANTLAŞMASI ile LOZAN ANTLAŞMASI'NIN SINIRLAR ve TOPRAK ile İLGİLİ KISIMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

1. Trakya Sınırı.....	50
1.1. Sevr'de Trakya Sınırı.....	50
1.2. Lozan'da Trakya Sınırı.....	51
1.3. Lozan Sonrası Trakya Sınırı.....	52
2. Adalar.....	53
2.1. Sevr'de Adalar.....	54
2.2. Lozan'da Adalar.....	55
2.3. Lozan Sonrası Adalar.....	56
3. Asya Kıtasındaki Sınırlar.....	57
3.1. Sevr'de Asya Sınırları.....	57
3.2. Lozan'da Asya Sınırları.....	59
4. Diğer Sınırlar.....	59
5. Musul Sorunu.....	61
5.1. Ortadoğu'ya ve 1914'e Kadar Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Dair Genel Bir Değerlendirme.....	60
5.2. Birinci Dünya Savaşı ve Sevr Antlaşması'na Kadar Musul'un Durumu.....	63
5.3. Sevr ve Sonrasında Musul'un Durumu.....	66

5.4. Lozan Konferansı'nda Musul'un Sorunu ve Antlaşma Metninde Yer Alış Şekli.....	67
5.5. Lozan Sonrası Türk-İngiliz Görüşmeleri, Milletler Cemiyeti Süreci ve Musul'un Elden Çıkışı.....	70
6. Boğazlar Sorunu.....	73
6.1. Sevr Öncesi ve Sonrasında Boğazlarının Durumu.....	73
6.2. Lozan Konferansı'nda Boğazlar Meselesi.....	75
6.3. Lozan Boğazlar Sözleşmesi'yle Oluşan Durum.....	76

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI HAKKINDA DEĞER YARGILARI

Olumlu Değer Yargısı.....	79
Olumsuz Değer Yargısı.....	80
SONUÇ	83
KAYNAKÇA	88

EKLER

EK-I: Sykes-Picot Antlaşmasına Göre Etki ve Nüfuz Bölgeleri

EK-II: Misak-ı Milli Haritası

EK-III: Sevr Barış Antlaşması Sınırları

EK-IV: Sevr Sonrası Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılması Tasarlanmış Bölgeler

EK-V: Lozan'da Trakya Sınırı

EK-VI: Lozan'da Adalar

EK-VII: Lozan'da Boğazlar Bölgesi

ÖZET

Osmanlı Devleti Göben ve Breslau adlı iki Alman savaş gemisinin 29 Ekim 1914'te Enver Paşa'nın bilgisi dâhilinde Karadeniz'e açılması ve Rus Limanları'nı topa tutması gibi bir oldu bittiyle Birinci Dünya Savaşı'na Almanların yanında girmiş oldu. Karadeniz çatışmasını takip eden ilk iki günde İtilaf Devletleri Almanların ülkelerine geri dönmelerini istemişti. Osmanlı Hükümeti ise Almanları geri göndermeyi kabul etmedi ve savaş başladı. Bu olay üzerine Ruslar 1 Kasım'da Kafkasya sınırimıza taarruza geçtiler. İngiltere ise 5 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ederek Kıbrıs'ı ilhak ettiğini ilan etti. İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiği bu tarih toprak ve sınır meselelerinin başladığı tarihtir. Daha sonra son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının ilan ettiği Misak-ı Milli de söz konusu tarih itibariyle Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu sınırlar temelinde hazırlanmıştır. Yine Lozan Barış görüşmelerinde de Türk heyeti sınır ve toprak meselelerinde hep bu tarihi ve Misak-ı Milli'yi esas almıştır. Bu "Misak", Yeni Türk Devleti'nin sınırlarını ve güdülecek dış politikanın hedeflerini belirlediği için, yapılan antlaşmaların ve sınırların tespitinin altyapısını oluşturmuştur.

Bu çalışmada, Sevr ve Lozan'da sınırlar ve toprak meselesi; Birinci Dünya Savaşı, Mondros Mütarekesi ve Sevr'e kadar olan gelişmeleri içeren giriş bölümünden sonra dört bölümde incelenmiştir.

Birinci bölümde Misak-ı Milli'nin kabulü, İstanbul'un işgali ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması konuları genel hatlarıyla ele alındıktan sonra San Remo Konferansı ve Sevr Antlaşması irdelenmiştir.

İkinci bölümde Sevr sonrası gelişmeler, Anadolu'daki hareketler ve Kurtuluş Savaşı'ndaki cephe gelişmeleriyle savaş sonrası yapılan Mudanya Ateşkesi anlatıldıktan sonra Lozan Konferansı ele alınmıştır. Lozan Konferansı; konferans öncesi gelişmeler, Lozan görüşmelerine gidecek heyetin oluşturulması, konferansın gelişimi ve antlaşmanın imzalanarak uygulanması konularıyla ayrıntılı olarak ortaya konmuştur.

Üçüncü bölümde sınırlar ve toprak meseleleri Sevr Antlaşması ile karşılaştırmalı olarak; Trakya sınırı, Adalar, Asya kıtasındaki sınırlarla diğer sınırlar, Musul meselesi ve Boğazlar meselesi başlıkları altında kısım kısım ele alınmıştır. Her kısım Sevr öncesi durum, Sevr Antlaşması'yla oluşturulmak istenen durum ve Lozan Barış Antlaşması'yla

oluşan durum olmak üzere detaylandırılmıştır. Hatta Lozan sonrası meydana gelen sınır gelişmeleri de genel hatlarıyla izah edilmiştir.

Dördüncü ve son bölümde ise Lozan Barış Antlaşması hakkında olumlu ve olumsuz değer yargılarına yer verilmiş ve bu değer yargıları her biri kendi açısından sebepleriyle birlikte açıklanmıştır.

Lozan Barış Antlaşması Misak-ı Milli ile karşılaştırıldığında birtakım eksikleri olduğu aşikârdır. Ancak o günün koşullarıyla ve ülkenin içinde bulunduğu durumla değerlendirilirse daha sağlıklı sonuçlara ulaşılabilecektir. En nihayetinde, yapılan Milli Mücadele neticesinde şartları çok ağır olan Mondros Ateşkesi yerine şartları tarafımızdan belirlenmiş Mudanya Ateşkesi; yine Türk vatanının tasfiyesi niteliğindeki Sevr Barışı yerine Türkiye'nin bağımsızlığını kabul eden Lozan Barışı gelmiştir.

Lozan Barışı büyük bir başarı olarak değerlendirildiği gibi başarısızlık ve beceriksizlik olarak da değerlendirilmiştir. Olumsuz değerlendirmelerin çoğunluğu da sınırlar meselesiyle ilgilidir ve Misak-ı Milli temeline dayandırılmaktadır. Ancak her ne kadar kabul edilmemiş olsa da Sevr Antlaşması ve bunun altında yatan batılı devletlerin niyet ve maksatları bir gerçektir.

ABSTRACT

The Ottoman Empire's entry into World War I on side of Germany occurred on October 29, 1914 within personal knowledge of General Enver as an accomplished fact when German military vessels--the battleship Göben and the heavy cruiser Breslau -- put to sea and shelled Russian ports. In next two days following Black Sea clash Allied States had demanded Germans return to their country. Ottoman Government refused to accept remanding Germans back and war started. In view of these facts, Russians switched over to offensive our Caucasian border on November 1, 1914. And Great Britain declared war against Ottoman Empire annexing Cyprus on November 5, 1914. This date of Allied States declaration of war against Ottoman Empire is the date of beginning territorial and border issues. Later declared National Pact by Ottoman Parliament had been established on basis of Empire borders as per said date. Again, in Lousanne Peace Talks Turkish commission always predicated this date and National Pact on border and territorial issues. As this "Pact" designates the borders of New Turkish State and the destination of foreign policy to be conducted, it maintains the infrastructure of the establishment of the treaties and determining the borders.

In this paper, matters of borders and territories in Sevres and Lausanne have been examined in four chapters after the introductory chapter containing of the improvements before the First World War, the Mondros Armistice and the Sevres Treaty.

San Remo and Sevres Treaty were examined after the issues such as acceptance of National Pact, occupation of Istanbul and opening of the Grand National Assembly of Turkey had been addressed in general terms in the first chapter.

In the second chapter, the Lausanne Conference was addressed after post-Sevres improvements, movement in Anatolia and activities in front-line of Turkish War of Independence and Armistice of Mudanya made after war had been explained. The Lausanne Conference was set forth in detail by the issues such as pre-conference progresses, constitution of the commission to go to Lausanne negotiations, development of the Conference and execution of the Treaty by being signed.

In the third chapter, matters of borders and territories were addressed in parts under the headings “border of Trace, the Islands, borders in Asia Continent and other borders, the Mosul Issue and the Straits Issues” in comparison with the Treaty of Sevres. Each part was detailed as pre-Sevres state, the state desired to be formed by the Treaty of Sevres and the state formed by the Lausanne Peace Treaty. Even post-Lausanne progresses of borders were explicated in general terms.

In the fourth and the last chapter, however, affirmative and negative value judgments about the Lausanne Peace Treaty were included and these value judgments were explained in terms of their separate own tales together with their reasons.

It is obvious that the Lausanne Peace Treaty has certain deficiencies when compared with National Pact. However, healthier results will be able to be reached when it is assessed with the conditions of that period and the state which the country was in. Once for all, as result of the national struggle, the Mudanya Armistice, the terms of which were determined by us, appeared instead of the Mondros Armistice, the terms of which were so hard; similarly, the Lausanne Peace which accepts the independence of Turkey appeared instead of the Treaty of Sevres which meant the liquidation of the Turkish homeland.

The Lausanne Peace was considered as also failure and ineptitude as well as being considered as a success. Most of negative considerations are related to the matter of borders and are based upon National Pact. However, the Treaty of Sevres and intentions and goals of westerns countries underlying this is a fact even though this wasn't admitted.

KISALTMALAR

AAMD	: Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
AKDITYK	: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
ASAM	: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
A.Ş.	: Anonim Şirketi
ATO	: Ankara Ticaret Odası
BMM	: Büyük Millet Meclisi
bs.	: Baskı, Basım
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
tk.	: Takım
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: Ve Diğerleri
Y.	: Yıl
YKY	: Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

1. Birinci Dünya Savaşı

1.1. Savaşın Etkenleri

Birinci Dünya Savaşı'na zemin hazırlayan etkenler esasen ondokuzuncu yüzyıl boyunca Avrupa'nın geçirmiş olduğu çeşitli değişikliklerle ilgilidir ve bu etkenler birbirleriyle doğrudan etkilidir. Bir etken diğerinin sebebi veya sonucu şeklinde gelişmiştir. Bu etkenleri şöyle sıralamak mümkündür: ulusal devlet sistemi, aşırı ulusçuluk, savaşçılık zihniyeti, birbirlerine düşman ittifak grupları ve emperyalizm¹.

Ulusal Devlet Sistemi: Fransız İhtilali ile Avrupa'da ulusal devlet anlayışı başlamış ve ondokuzuncu yüzyıl boyunca çeşitli savaşlar neticesinde irili ufaklı, sınırları tam olarak netlik kazanmamış yirmiyeye yakın devlet ortaya çıkmıştı. Böylece Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rus Çarlığı hariç diğer Avrupa devletleri ulus devlet görünümünü kazanmış oluyordu.

Gelişen bu ulusal devlet sistemi Avrupa'ya beklenen düzeni ve huzuru getirmemişti. Çünkü bütün devletler kendi ulusal çıkarlarını diğerlerinden üstün tutuyor ve böylece de uzlaşma sağlanamıyordu. Dolayısıyla ulusal devletler arasındaki anlaşmazlıklar, din devletleri arasındaki anlaşmazlıklar gibi hep savaşa başvurularak çözülmekte, devletler arası denge de buna göre devamlı olarak değişmekteydi².

Aşırı Ulusçuluk: Oluşturulan bu ulus devletleri yaşatabilmek için ulusçuluk kavramı üzerinde durulmaya başlandı. Bu konuda o kadar ileriye gidildi ki, ulusçuluk kavramı giderek ırkçılık haline dönüştü. Her devlet kendi ırkını diğer bütün ırklardan üstün görmeye ve kendi neslini de bu doğrultuda yetiştirmeye başladı. Alman ırkının dünyaya hâkim olması doktrini de bu düşüncelerin bir ürünüydü.

Savaşçılık Gayreti: Aşırı ulusçuluk düşüncesi savaşçılık zihniyetini de beraberinde getiriyordu. Her ulus kendini üstün görünce bu üstünlüğü sağlamak için

¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.IX: İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908–1918), Ankara: TTK Basımevi, 1996, s. 355.

² Enver Ziya Karal, a.g.e., s. 356.

savaşmak zorunda kalıyordu. Böylece savaş kavramı Avrupa'da yeni bir anlam kazanıyor ve devletler savaşı gerekli, haklı ve faydalı gösterme gayretine girişiyordu.

Emperyalizm: Sanayi Devrimi neticesinde artan hammadde ve pazar ihtiyacı sömürgecilik siyasetini büyük devletlerin siyasetlerinin ana gündem maddesi haline getirmişti. Endüstri üretiminin görülmemiş ölçüde artması, endüstriyi beslemek için hammadde gereksinimin kendisini kuvvetle hissettirmesi, Avrupa'yı Avrupalılara dar etti³. Toplumlar içerisinde sanayiciler sınıfı ile maliyeciler sınıfı türedi. Bunların etkisiyle devletler toprak kazanma hırslarını, ekonomik rekabetlerini ve bu yöndeki savaşlarını Avrupa dışındaki geri kalmış ülkelere taşıdılar. Böylece ulusçuluk savaşlarına sömürge savaşları da eklenmiş oldu.

İttifaklar Sistemi: Bu gaye ve emeller içerisinde bulunan Avrupa devletleri arasında artık güvenlik kalmamıştı. Ancak bu devletlerin hiçbiri tek başına varlığını koruyacak ve hedeflerini gerçekleştirecek güçte değildi. Bu yüzden her devlet kendisinden daha güçlü gördüğü devletlere karşı başka devletlerle anlaşarak bir kuvvet dengesi oluşturmaya çalıştı. Böylece siyasal kutuplaşmalar doğdu. Neticede Almanya, Avusturya ve İtalya **Üçlü Anlaşma** kümesini; Fransa, Rusya ve İngiltere ise **Üçlü Uzlaşma** kümesini oluşturdular.

1.2. Savaşın Başlaması ve Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi

Ondokuzuncu yüzyıl boyunca süren ekonomik nedenler ve sömürge çatışmaları, gelişmiş batılı ülkeler arasındaki güvensizlik havasını oldukça arttırmıştı. Özellikle Almanya'nın gücünü arttırması ve asrın son çeyreğinde yayılma politikası izlemesi, devletleri bir bloklaşma dönemine itti. Balkanlar'daki milliyetçilik hareketleri ve Rusya'nın bunu kendi yayılma politikası doğrultusunda kullanarak Balkan uluslarını kışkırtması, Fransa ile Almanya arasındaki Alsace-Lorraine sorununun giderek tırmanması, Avusturya ile Sırbistan arasındaki savaşın büyük devletlerin araya girmesiyle uluslar arası bir boyut kazanması uluslar arası ilişkileri

³ Enver Ziya Karal, a.g.e., s. 358.

patlama noktasına getirdi ve sonunda Saray-Bosna suikastı bahanesiyle Birinci Dünya Savaşı başladı.⁴

Osmanlı Devleti ise Göben ve Breslau adlı iki Alman savaş gemisinin 29 Ekim 1914'te Enver Paşa'nın bilgisi dâhilinde Karadeniz'e açılması ve Rus Limanları'nı topa tutması gibi bir oldu bittiyle savaşa Almanların yanında girmiş oldu. Bu olay üzerine Ruslar 1 Kasım'da Kafkasya sınırimıza taarruza geçtiler. İngilizler ise yine Kasım'da Akabe'yi bombaladılar ve İzmir Körfezi'nde iki gemimizi batırdılar. Başkomutanlıkça, ordulara bu devletlerle harp halinde olduğumuz şimdiiye kadar tebliğlerde belirtilen harp görevlerini yerine getirmede serbest oldukları bildirildi⁵.

Karadeniz çatışmasını takip eden ilk iki günde İtilaf Devletleri Almanların ülkelerine geri dönmelerini istemişti. Osmanlı Hükümeti ise Almanları geri göndermeyi kabul etmedi ve savaş başladı. Falih Rıfkı Atay savaşa girdiğimiz o günleri şöyle anlatmaktadır:

«Bir devletin batışı günlerinde idik. Düyun-u Umumiye İngiliz Dainler Vekili Sir Adam Block, 1914 de harbe girmemiz üzerine İstanbul'dan ayrılacağı zaman şöyle demişti:

— Eğer Almanya kazanırsa, siz de Alman kolonisi olacaksınız. Eğer İngiltere kazanırsa mahvoldunuz!»⁶

1.3. Savaşın Sona Ermesi ve Mondros Mütarekesi

Balkan Savaşları Türk Yurdunu her bakımdan ezmişti. Yeni bir savaşa katılmak tam anlamıyla bir intihardı. Nitekim türlü cephelerde yiğitçe savaşan ordularımız, Almanya'nın durumu kötüye gitmeye başlayınca yenilmeye başladılar. Güney cephelerde İngilizlerin başarısı, Amerika Birleşik Devletleri'nin Almanya'ya karşı savaşa katılması ve Avrupa cephelerinde uğranılan bozgunlar, bizi ve bağlaşıklarımızı barış istemek zorunda bıraktı.

⁴ Ünsal Yavuz, *Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete*, Ankara: TTK Basımevi, 1990, s. 31.

⁵ Nusret Baycan, "Karadeniz Olayı ve Birinci Dünya Harbine Girişimiz," *AAMD*, C.VIII, S. 22 (Kasım 1991), s. 180.

⁶ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayi A. Ş. Basımevi, 1969, s. 127.

19 Ekim 1918’de Meclis-i Mebusan’da Hükümet Programı’nı okuyan İzzet Paşa yaptığı açıklamalarda Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson tarafından ilân edilen ilkeler doğrultusunda bir ateşkes imzalanması yolundaki niyetlerini açıkladı.⁷

Daha savaşın ortalarında Almanya’nın ve giderek müttefiklerinin mağlup olacaklarını anlayan İtilaf Devletleri çeşitli tarih ve yerlerde Osmanlı Devleti’ni paylaşmaya yönelik bir takım gizli anlaşmalar yapmışlardı. Bu gizli paylaşım anlaşmaları doğrultusunda hazırlanan ve 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi ile silahları bıraktık ve ağır yenilgiyi kabul ettik. Calthorpe’un uyguladığı başarılı görüşme stratejisi, buna karşılık Rauf Bey’in dirayetsizliği sonucunda Mondros Bırakışması adıyla ortaya çıkan metin, aslında bir kayıtsız şartsız teslim belgesi niteliği taşımaktaydı⁸.

Mondros Mütarekesi yirmi beş maddedir. Yalnızca ilk dört maddesinin kabul edilmesi yeterli görülürken, Osmanlı Heyeti’nin, taslağın bütünü, neredeyse olduğu gibi kabul etmesi, İngiliz Hükümeti’nde hoşnutluktan çok şaşkınlıkla karşılanmıştır⁹. Bu maddelere göre özetle, Arap ülkeleri elden çıkıyor, Maraş ile birlikte Kilikya’ya doğru altı vilayetimizde Ermenistan kurulmasına karar veriliyor, Antalya ve çevresi İtalya’ya veriliyor, Kilikya çevresi Fransa’ya verilmek suretiyle Fransız nüfuz bölgesi Sivas’a kadar uzanıyor, İstanbul ve Boğazlarda özel rejim kuruluyor, Trakya Yunanlıların oluyordu. Ayrıca Toros tünellerinin, Batum ve Bakü’nün işgal olunacağı, sınırların korunması ve iç güvenlik için gerekli kuvvetler hariç Osmanlı ordusunun dağıtılacağı gibi hükümler de vardı.

«Mütarekenin en önemli maddeleri 7 ve 24. maddelerdi. 7. maddeye göre, Müttefikler güvenliklerini tehdit eden bir durum baş gösterirse Türkiye’nin stratejik bütün noktalarını işgal edebileceklerdi. 24. madde ise, “Ermenistan vilayetlerinden birinde” karışıklık çıkarsa, Müttefikleri o vilayetlerin bir kısmını işgale yetkili kılıyordu.»¹⁰

Bütün bunlara rağmen mütareke görüşmeleri bazı çevrelerde yanlış izlenimlere ve aşırı iyimser umutlara yol açmıştı. İngiliz murahhaslarının görüşmeler

⁷ Ünsal Yavuz, a.g.e., s. 38.

⁸ İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu*, 1. bs., İstanbul: Otopsi Yayınları, 2003, s. 65.

⁹ İhsan Şerif Kaymaz, a.g.e., s. 65.

¹⁰ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919–1922*, *Genişletilmiş 2. bs.*, Ankara: TTK Basımevi, 1988, s. 72.

sırasında Türk murahhaslarına göstermiş oldukları beklenmedik nezaket, Bırakışma imzalandıktan sonra Amiral Calthorpe'un Hüseyin Rauf'a gönderdiği gizli mektupta, Bırakışma koşullarından doğan bazı anlaşmazlıklar konusunda verdiği, ama gerçekte yerine getiremeyeceği cömertçe sözler; bu sözleri güvence saymak safdilliğini gösteren Rauf Beyle diğer Türk murahhaslarının, İstanbul'a dönünce, basın aracılığıyla, gerçekte hafif olmıyan Bırakışma koşullarını ılımlı göstermeye yeltenmeleri, Türkler arasında yanlış görüşlere ve aşırı iyimser umutlara yol açmıştı¹¹.

Ancak bu iyimser düşünce ve umutların boş olduğu çok geçmeden anlaşıldı. Mütarekeyi derhal uygulamaya başlayan Müttefikler önce İskenderun, Musul, Çanakkale, İstanbul ve Batum'a asker çıkardılar ve sahillerde Samsun, Ereğli, içerde Eskişehir, Konya gibi stratejik noktalara yerleştiler. Daha sonra 1919 ilkbaharında Antalya ve İzmir'i de işgal ettiler. Hâlbuki bu yerlerin çoğunun işgali için hüküm yoktu. Mütarekenin ayrıntılı şekilde hazırlanmaması ve 7. madde gibi çok kötüye kullanılabilen bir madde taşınması işgallerin genişletilmesinde rol oynadı.

31 Ekim 1918'de Yıldırım Orduları Komutanlığı'na atanan Mustafa Kemal grubunu toplamak için Adana'ya gitti ve komutanlığı Liman Von Sanders'den teslim aldı. Elindeki kuvvetlerle Türk Milleti'nin hak ve istiklâlini korumak isteyen Mustafa Kemal ateşkes koşullarını tanımak istemiyor ve İstanbul ile yaptığı yazışmalarda bunu sürekli vurguluyordu.

2. Paris Konferansı, İzmir'in İşgali ve Sonraki Gelişmeler

İngiltere, Rusya, Fransa ve İtalya Osmanlı Devleti'nin yenileceğini önceden gördükleri için daha Birinci Dünya Savaşı bitmeden Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşmaya yönelik anlaşmalar yapıyorlardı. Bu anlaşmaların 1916 yılının ilkbaharında aldığı son duruma göre paylaşma şöyle olacaktı¹²:

¹¹ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, I.C., Ankara: TTK Basımevi, 1973, s. 8.

¹² Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, *Yeniden Gözden Geçirilmiş Ekli 20. bs.*, İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 1996, s. 23.

Fransızların Payı:

Mersin'den başlayan bir çizginin doğusundan itibaren bütün *Kilikya*, *Toroslar*'ın kuzeyinden *Sivas*'a kadar *İç Anadolu*'nun doğu-orta bölgesi: *Güneydoğu Anadolu*'da *Elaziz (Elazığ)*, *Diyarbakır*, *Mardin*; *İskenderun-Antakya* hizasından güneye deniz boyunca inen ve *Lübnan*'ı da içine alan bir şerit. Bütün bunlar doğrudan doğruya *Fransa*'ya bırakılacaktı. Ayrıca, *Suriye* ve *Kuzey Irak* da bu Devletin koruyuculuğu altına verilecekti.

İngilizlerin Payı:

Bugünkü *Ürdün* ile *Orta* ve *Güney Irak* bölgeleri İngiliz koruyuculuğu altında bırakılacaktı.

Rusların Payı:

Bütün *Doğu Anadolu* ve *Sinop*'tan başlayarak *Doğu Karadeniz* bölgesi *Ruslara* verilecekti. *Gene Boğazlar* bölgesi tümüyle onlara ait olacaktı. *İstanbul* da *Doğu Trakya*'nın büyük bir bölümü ile birlikte onların payına düşüyordu. *Boğazların* doğusunda *Rus* sınırı ise *Sakarya*'ya kadar uzanacaktı.

İtalyanların Payı:

İzmir'in biraz kuzeyinden başlayarak bütün *Ege* ve *İç Ege* bölgesi ile *Anamur-Silifke*'ye kadar *Antalya* bölgesi ve *Konya-Kayseri* çizgisine değin *İç Anadolu* *İtalyanlara* verilecekti. Ayrıca, *İtalyanlara* ait *Ege* bölgesinin kuzeyinde kalan yerler, onların koruyuculuğu altına konulacaktı.

Bütün bu paylaşımın geriye kalan yerler ise *Türkiye*'yi oluşturacaktı. Görüldüğü üzere *Türklere* hemen hemen hiç yaşama alanı bırakılmıyordu. Ancak 1917 yılında *Rusya*'nın savaştan çekilerek bütün haklarından vazgeçmesi bu paylaşım anlaşmalarını değişikliğe uğrattı. İngilizlerle Amerikalılar *Doğu Anadolu*'daki *Rusların* pay bölgeleri üzerinde bağımsız *Ermenistan* ve *Kürdistan* kurmayı düşündüler. *Boğazlar* üzerinde ise ortak bir denetim kurmayı tasarladılar.

Nihayet *Mondros Ateşkesi* imzalandıktan sonra yenen devletler arasında paylaşım anlaşmalarını uygulama yoluna koymaya yönelik siyasal görüşmeler başladı. Bu görüşmelerde ilk sorun *İngiltere* ile *İtalya* arasında baş gösterdi. *İtalya*

kendisine ayrılan payların Yunanistan'a verileceğinden kuşkulanıyordu ki bu kuşkusunda haklı olduğu yakın zamanda ortaya çıkacaktı. Çünkü İngiltere Batı Anadolu'nun İtalya gibi güçlü bir devlete verilmesine razı değildi. Ona göre Batı Anadolu'nun daha zayıf ve her istediğini kabul ettirebileceği bir devlete verilmesi gerekiyordu. Bunun için de Yunanistan en uygunuydu.

18 Ocak 1919'da İngiltere, ABD, Fransa ve İtalya temsilcileri yenik ülkelerle yapılacak barışın esaslarını saptamak üzere Paris'te toplandılar. Toplantıya ayrıca Yunan Başbakanı Venizelos'ta çağrıldı. Usta bir politikacı olan bu Girit'li devlet adamı, Yunan hak iddialarını Wilson prensiplerine, özellikle 12'nci prensipe ve *self-determinasyon* hakkına dayandırıyordu¹³. Venizelos, *Batı Anadolu*'nun özellikle *Ege* bölgesinin tarihin en eski dönemlerinden beri "*Yunan*" olduğunu, *Osmanlı* Egemenliğinin bu özelliği değiştirmedini, *Ege*'de nüfus çoğunluğunun bile *Rumlardan oluştuğunu* iddia etti.¹⁴ Bu iddia başlangıçta kabul görmedi. Bunun üzerine İngiltere İtalya'nın Batı Anadolu üzerinde emelleri bulunduğunu ileri sürerek Amerika ve Fransa'yı ikna etti. İtalya görüşmelerden çekildi. Artık Yunan tezi Paris Konferansı'nca kabul edilmişti. Sıra İzmir'in işgalindeydi.

Venizelos, *Ege*'de ve İzmir'de Rumların zulüm gördüğünü ve öldürüldüğünü, Osmanlı Hükümeti'nin ise bunları engelleyemediğini söyleyerek Mondros Ateşkesi'nin 7. maddesine göre burayı işgal etmeye hakları olduğunu iddia etti. Bağlaşıklar tarafından bu iddia kabul edildi. İzmir'de ise işgal öncesi çok gergin bir atmosfer vardı. Yunan hükümetinin ajanları savaşın sonundan beri oradaydı, Yunan yönetimi için halk desteği yaratmak amacıyla çalışma halindeydiler¹⁵. 15 Mayıs 1919'da Yunan ve İngiliz gemilerinden oluşan bir donanma İzmir önlerine geldi ve işgal fiilen başladı. 48 saat içinde 2000'in üstünde Türk öldürüldü.¹⁶ Birkaç gün sonra da Yunanlılar üç koldan Ege Bölgesi'ne doğru yayılmaya başladılar.

Yunanlıların İzmir'de giriştiği kırım hareketi öylesine tüyler ürperticiydi ki, İngiliz Parlamentosunda bazı milletvekilleri, Dışişleri Bakanını birçok sorularla

¹³ Salâhi R. Sonyel, a.g.e., s. 35.

¹⁴ Ahmet Mumcu, a.g.e., s. 25.

¹⁵ Margaret MacMillan, *Paris 1919*, çev. Belkıs Dışbudak, Ankara: Odtü Yayıncılık, 2004, s. 423.

¹⁶ Ahmet Mumcu, a.g.e., s. 26.

sıkıştırmaktan geri kalmıyorlardı; ama Dışişleri Bakanı, bu olay hakkında "ne kadar az söylenirse o kadar iyi olur" ilkesine uyarak kaçamak yapıyordu¹⁷.

İzmir'in 15 Mayıs 1919'da, Yunanlılar tarafından işgâli, Türk halkı tarafından nefretle karşılanmış, her yerde millî cemiyetler ve kuva-yı millîye teşkilâtları kurulmuş, Anadolu'nun çeşitli yerlerinden Sadaret Makamına (Sadrazamlığa) işgâlin kaldırılması yolunda girişimlerde bulunulması için çok sayıda telgraf çekilmişti. Avrupalı yazarların ifadesine göre, eğer Yunanlılar İzmir'e çıkmasalar idi, Anadolu bu kadar süratli ve disiplinli bir şekilde teşkilâtlanamazdı.¹⁸

Yunanlıların İzmir'e çıkarma yapmasından dört gün sonra 19 Mayıs'ta Ordu Müfettişi sıfatı ile Mustafa Kemal ve kurmay heyeti Samsun'a ayak bastı. Bu esnadaki memleketin genel durum ve görünüşünü Mustafa Kemal kendi kalemiyle şöyle ifade etmekteydi:

«Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu topluluk, Genel Savaşta yenilmiş, Osmanlı ordusu her yanda zedelenmiş, koşulları ağır bir "Ateşkes Antlaşması" imzalanmış. Büyük Savaşın uzun yılları boyunca, ulus yorgun ve yoksul bir durumda... Padişah ve Halife olan Vahdettin, soysuzlaşmış, kendini ve yalnız tahtını koruyabileceğini umduğu alçakça yollar araştırmakta...

Ordunun elinden silahları ve cephanesi alınmış ve alınmakta...»¹⁹

Samsun'da büyük ilgi ile karşılanan Mustafa Kemal, bölgedeki durumu inceledikten sonra 20 ve 22 Mayıs'ta hükümete yolladığı telgraflarda: İzmir'in haksız işgalinin ordu ve milleti içten yaraladığını, bu tecavüzü kabul edemeyeceklerini, İngilizlerin bu bölgeye haksız olarak asker çıkarmış olduklarını belirtiyordu²⁰.

Samsun'da Mustafa Kemal'in ilk işi bütün orduyla ilişki kurmak oldu. Bu doğrultuda Erzurum'daki On Beşinci Kolordu, Ankara'daki Yirminci Kolordu, Sivas'taki Üçüncü Kolordu ve Edirne'de bulunan Birinci Kolordu ile yazışmalar

¹⁷ Salâhi R. Sonyel, a.g.e., s. 53.

¹⁸ Yücel Özkaya (vd.), *Millî Mücadele Tarihi*, C.I., yayına haz. Berna Türkdoğan, Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, s. 60.

¹⁹ Atatürk, *Söylev-Nutuk*, 4. bs., 1.C., Ankara: TDK Yayınları, s. 1.

²⁰ Temuçin Faik Ertan (ed.), *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2001, s. 121.

yaparak bilgiler aldı ve ilk etapta alınması gereken tedbirleri ilettili. Bu temaslarını bir kısım sivil idareciler ile de yaptı. Burada Mustafa Kemal'in vurguladığı nokta; ulusal hakların korunması ve ulusal bağımsızlığın elde edilmesi için birlikte mücadele idi²¹.

Halkın ve ordunun bir an önce teşkilatlandırılması zorunlu hale geldiğini gören Mustafa Kemal Paşa, Samsun'un İngiliz işgalinde ve kıyıda bulunmasının yanı sıra, civarındaki Rum çetelerinin faaliyetlerini de göz önüne alarak, karargahını daha emniyetli bir yere naklini uygun bulmuş ve 25 Mayıs'ta Havza'ya hareket etmiştir²². 25 Mayıs-13 Haziran tarihleri arasında Havza'da kalan Mustafa Kemal buradan valilere, bağımsız mutasarrıflara, Erzurum'da On Beşinci Kolordu, Ankara'da Yirminci Kolordu, Diyarbakır'da On Üçüncü Kolordu ve Konya'da Ordu Müfettişliği'ne bir genelge gönderir. Bu genelgede Yunan ilerleyişi karşısında tüm yurttta gösteriler yapılmasını, hükümete ve yabancı hükümet temsilcilerine telgraflar çekerek protestolarda bulunulmasını ister. Ayrıca kolordulara gönderdiği bir başka emir ile de yürütülecek olan askeri mücadelenin ana hatlarını ortaya koyar.

Mustafa Kemal Havza'da ilk kez sivil idareci ve eşraf ile temas kurma fırsatı bulur. Halkın olaylar karşısındaki tepki ve tutumunu görmek için bir miting düzenlenmesini ister. Belediye meclis binası önünde düzenlenen mitingde halkın coşkusundan son derece memnun olur.

Anadolu'da meydana gelen bu gelişmeler karşısında rahatsızlık duyan İtilaf Devletleri temsilcileri İstanbul Hükümeti'ne Mustafa Kemal'in derhal geriye çağırılması yönünde baskı yapar. Artan baskılar neticesinde İstanbul Hükümeti Mustafa Kemal'i geri çağırır ancak Mustafa Kemal bu çağırışı reddeder ve 12 Haziran'da Havza'dan ayrılarak Amasya'ya geçer.

Amasya'da halk Mustafa Kemal'i büyük bir coşkuyla karşıladı. 14 Haziran'da Amasya'da "Müdafaa-i Hukuk" derneği kuruldu. Bu dernek çerçevesinde yaptığı çalışmalardan sonra Mustafa Kemal, 22/23 Haziran günü tarihî Amasya Genelgesini (Tâmimini) yayınladı. Altında Rauf Bey, Refet Bey, Ali Fuat Cebesoy,

²¹ Ünsal Yavuz, a.g.e., s. 46.

²² Temuçin Faik Ertan (ed.), a.g.e., s. 121.

Mustafa Kemal Paşa ve kendi karargâhındakilerin imzalarının bulunduğu belge gerçekte bir “İhtilâl Bildirisi“ niteliğindedir.²³

Bu genelge Mustafa Kemal Paşa'nın ihtilal stratejisinin ilk basamağıydı. Öyleki genelgede, Sivas'ta yeni bir devlet kurulmasının ilk adımı olan ulusal bir kongre toplanmasını kararlaştırmıştı. İçerdiği hususlar itibariyle ise genelge, daha önce Mustafa Kemal Paşa'nın komutanlara ve sivil idarecilere gönderdiği tebliğ ve tamimlerle halka açıkladığı hususların bir program ve karar halinde ifadesiydi.

Genelgede diğer bir önemli husus ise, alınan kararların uygulanması ile Ordunun görevlendirilmesi idi. Böylece Ordu da yeni bir devletin kurulmasında görev almaktaydı.

Amasya Tamimi hukuki ve siyasi önemi ile yeni Türk Devletinin kuruluşunu hazırlayan bir temel belge olmak özelliğini taşımaktadır²⁴.

Amasya'daki işlerini tamamlayan Mustafa Kemal, doğu illerindeki ulusal direnişi toparlamak ve Sivas Kongresi'nin ilk basamağını oluşturmak üzere Erzurum'a hareket etti ve 3 Temmuz 1919'da coşkun gösteriler arasında Erzurum'a vardı. 7 Temmuz günü bütün Ordu birliklerine bir kez daha genelge göndererek komutanların komutayı hükümetçe yeni atanarlara kesinlikle devretmemelerini, askeri örgütlerin ufaltılması ya da ortadan kaldırılması konusundaki buyrukların dinlenmemesini, *Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak* dernekleriyle sıkıca işbirliği yapılmasını istedi.²⁵

Son olaylarla işgalci devletler ve İstanbul Hükümeti'nin rahatsızlığı artık zirveye ulaşmıştı. Mustafa Kemal'i ikna çabaları da sonuç vermiyordu. Nitekim 7 Temmuz'u 8 Temmuz'a bağlayan gece Mustafa Kemal Paşa'ya görevinden alındığını bildiren bir buyruk geldi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Harbiye Nezareti'ne çektiği telgrafla hem görevinden hem de askerlik mesleğinden ayrıldığını bildirdi.

²³ Ünsal Yavuz, a.g.e., s. 50.

²⁴ Temuçin Faik Ertan (ed.), a.g.e., s. 124.

²⁵ Ahmet Mumcu, a.g.e., s. 37.

Erzurum Kongresi'nin hazırlıklarının yapıldığı sırada, Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği bu karar, İhtilâl'in en bunalımlı anlarından biridir²⁶. O güne kadar bütün işleri 9 ncu Ordu Müfettişi sıfatı ile yürüten Mustafa Kemal, artık rütbesiz ve yetkisiz yani sivil bir vatandaş olmuştu. Bir anda Anadolu'daki hareket her bakımdan sönebilirdi. Ancak korkulan olmadı. Başta 15 nci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa olmak üzere hemen hemen Anadolu'daki bütün komutanlar Mustafa Kemal'e bağlılıklarını bildirdiler. Böylece bu bunalımlı durum da atlatılmış oldu. Daha sonraları ise Harbiye Nezareti Mustafa Kemal'e, 4 Şubat 1920'de askerlikten kendi isteği ile ayrıldığı ve hakkında hiçbir Divan-ı Harp hükmü olmadığı için askerlikten istifasının kabul edildiği, ancak uzaklaştırılmadığı için nişan ve madalyaları geri verildiği açıklanacaktır²⁷.

Böyle bir atmosfer içersinde 23 Temmuz 1919'da kongre toplandı. Kongreye 54 temsilci katıldı. Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında 14 gün çok yoğun bir şekilde çalışan kongre sonucunda Doğu Anadolu'daki ulusal girişimler birleştirildi. Özellikle Ermeni saldırılarına karşı Doğu İlleri'nin bir bütün olarak savunulması siyasal açıdan da sağlanmış oldu. Ayrıca kongre, vatanın bağımsızlığının sonuna kadar savunulacağını her yere duyurmuş, daha sonra toplanacak olan Sivas Kongresi'ne de olumlu bir zemin hazırlamıştı.

Doğal olarak Erzurum Kongresi, İstanbul Hükûmeti ve işgalci devletler tarafından çok kötü karşılandı. İstanbul Hükûmeti tarafından ayaklanma olarak ilân edilen bu olayın ardından elbaşı olarak görülen Mustafa Kemal, Rauf Bey ve bunlara yardım edenlerin derhal yakalanarak İstanbul'a gönderilmesi için bütün askeri ve sivil yöneticilere buyruklar gönderildi. Ancak bütün bu çabalar sonuçsuz kaldı. Milli Mücadele Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında kenetlenmiş Millet ve Ordu ile büyüyerek devam ediyordu.

Erzurum Kongresi'nin başarıyla sonuçlanmasının ardından Padişah'ın bir İngiliz gazetesine verdiği İngiliz himayesinden yana demeç üzerine Kazım Karabekir Paşa şöyle isyan ediyordu:

²⁶ Ahmet Mumcu, a.g.e., s. 37.

²⁷ Yücel Özkaya, "Ulusal Bağımsızlık Savaşında Anadolunun ve Kamuoyunun Durumu," *Atatürk Yolu*, Y.3, C.2, S.5 (Mayıs 1990), s. 164.

‘‘Be hey! Milletsiz padişah! Ve ey vaziyeti o kadar açık yazmaklığıma rağmen uykuda gezer gibi iş gören hükümet! Siz bu gidişle heybetli, bir çığ gibi büyüyen milli teşkilatın altında uyanmadan ademe gideceksiniz, haberiniz olsun!’’²⁸

Kongre, almış olduğu kararları uygulamak üzere bir Temsil Kurulu (Heyet-i Temsiliye) seti. Heyet-i Temsiliye’de şu isimler yer almaktaydı: Mustafa Kemal, Rauf Bey, Raif Efendi, İzzet Bey, Servet Bey, şeyh Fevzi Efendi, Bekir Sami Bey, Sadullah Bey, Hacı Musa Efendi²⁹. Bu heyetin başkanlığına da Mustafa Kemal Paşa seçildi. Heyet-i Temsiliye başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi’nin hazırlıklarını yapmak üzere 29 Ağustos’ta Erzurum’dan ayrılarak 2 Eylül’de Sivas’a ulaştı.

Sivas Kongresi 4 Eylül 1919’da açıldı. Kongreye 38 delege katıldı ve bunlar sayıca az sayılırdı. Anadolu’nun bugünkü yönetsel bölümlenmesine göre Kongre’de aşağıda belirtilen iller temsil ediliyordu: Afyonkarahisar, Ankara, Aydın, Antep, Bursa, Denizli, Eskişehir, Hakkari, İstanbul, Kastamonu, Kayseri, Niğde, Nevşehir, Samsun, Yozgat. Doğu illerimizin tümü ise, Erzurum Kongresinde seçilen ‘‘Heyet-i Temsiliye’’ tarafından temsil edilmekteydi.³⁰ Toplantının ilk günleri verimli geçmedi. Mustafa Kemal, kongre başkanlığı konusunda anlamsız rekabet, Amerikan mandasının kabul edilmesi yönündeki cahilce talepler, kongrenin siyaset ile ilişkisi gibi sorunlarla mücadele etmek zorunda kaldı. Öyleki Erzurum Kongresi’nin hemen ardından Amerikalı heyetler Erzurum’a gelerek manda konusunda temaslarda bulunmaya başlamışlardı. Kazım Karabekir o günleri şöyle anlatmaktadır:

‘‘Bugün iki Amerikalı Erzurum’a geldi. Diyarbakir, Van, Beyazıt yoluyla gelmişler. Yarın Erzincan zerinden Trabzon’a gidecekler. Gördükleri büyük bir İslâm diyarı, şayan-ı hayret bir asayiş, memlekete sahip bir millî kuvvet. Ne aradıklarını doğru söylemiyorlar. Her gelen Amerikalı yardımdan bahseder; fakat seyahat siyasetidir. Ermeni ararlar bir, bu millet mandaya gelir mi iki!’’³¹

²⁸ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 6. bs., C.I, İstanbul: Emre Yayınları, 2005, s. 291.

²⁹ nsal Yavuz, a.g.e., s. 53.

³⁰ Ahmet Mumcu, a.g.e., s. 40.

³¹ Kazım Karabekir, a.g.e., s. 290.

Daha evvel Erzurum Kongresi toplanırken de, buna benzer fikir ve teklifler olmuş, fakat Kâzım Karabekir Paşa'nın araya girişiyle tartışmalar yatıştırılıp, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığı da kabul ettirilmişti³².

Nihayet, Mustafa Kemal Paşa'nın ustaca girişimleri sayesinde meseleler halledildi ve kongre 11 Eylül'de çalışmalarını bitirdi. Burada alınan kararlar Erzurum'da alınan kararların hemen hemen aynısıydı. Fazladan olarak Anadolu ve Rumeli'deki cemiyetler tek isim altında birleştiriliyor; her iki kongrede de temel tartışma sorunu olan Manda Sorunu'nu, "ancak insancıl koşullarla ekonomik yardım kabul edilebileceği" şeklinde uzlaştırıcı bir formülle çözümlüyor ayrıca Heyet-i Temsiliye üye sayısı 16'ya çıkarılıyordu³³.

Sivas Kongresi daha toplantılarına devam ederken, Ankara'da Yirminci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, Eskişehir cephesinde Temsil Heyeti adına bazı askeri hareketlere girişti. Bu hareketler neticesinde Ali Fuat Paşa İngilizleri Eskişehir ve Afyon'dan çekilmeye mecbur bıraktı. 9 Eylül ile 6 Ekim arasında süren ve başarı sağlayan bu hareketler, Heyet-i Temsiliye'yi cesaretlendirmiştir. Ali Fuat Paşa, bu suretle «Garbî Anadolu Umum Kuva-yı Milliyet Kumandanı» olarak vazifelendirildi³⁴.

Pek çok tarihçi Sivas Kongresi ile ulusal devletin kurulduğunu söylemişlerdir. Gerçekten Mustafa Kemal Paşa bu noktaya dayanarak, Heyet-i Temsiliye'yi bir yürütme organı biçiminde kullanmak istiyordu. Ancak, biraz daha beklemenin gerekli olduğunu gördü³⁵. Öyleki, 13/14 Eylül gecesi Temsil Heyeti'ni bütün Anadolu için hükümet durumuna sokmak amacı ile bir genelge yayınlamıştı. Bu genelge üzerine bazı çevrelerde tartışmalar ve aykırı görüşler ortaya çıkmış 13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey ve Kâzım Karabekir Paşa da bu girişimi yerinde bulmamıştı³⁶. Mustafa Kemal Paşa bu yolla Temsil Heyeti'ni ulusun başvurma ve

³² Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralar*, 1. bs., İstanbul: Örgün Yayınevi, 2003, s. 341.

³³ Ünsal Yavuz, a.g.e., s. 53–54.

³⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam: Mustafa Kemal*, 8. bs., 2.C.: (1919–1922), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993, s. 127–128.

³⁵ Ahmet Mumcu, a.g.e., s. 43.

³⁶ Kemal Arıburnu, *Sivas Kongresi: Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla*, Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 1997, s. 97.

yönetim mercii olarak kabul etmiş, buna dayanarak da yeni girişimlerle Anadolu'nun her yanında yönetimi fiilen ele almayı amaçlamıştı.

Sivas Kongresi'nin ardından Mustafa Kemal'in büyük bir güç olarak İstanbul'un karşısına dikilmesi üzerine Damat Ferit Hükümeti çekilmek zorunda kaldı. Yerine Mustafa Kemal'in de baskısıyla daha vatansever olan ve Anadolu'nun da tuttuğu Ali Rıza Paşa getirildi.

İlk işi Anadolu ile temas kurmak olan Ali Rıza Paşa, bu doğrultuda Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı Amasya'ya gönderdi. 20–22 Ekim 1919 tarihleri arasında İstanbul temsilcileri ile Anadolu'yu temsilen Mustafa Kemal, Rauf Bey ve Bekir Sami Beylerinde bulunduğu heyet arasındaki görüşmeler sonunda Hükümetle Milli Teşkilât arasında anlaşmazlık kalmadığı, milletvekili seçiminin müdahalesiz yapılacağı; hükümetin leh ve aleyhinde birşey yazılmayacağı; Sivas Kongresi kararlarının Mebuslar Meclisince kabul edileceği ancak Meclisin hiçbir emniyeti olmayan İstanbul'da toplanmasının doğru olmayacağı konularında anlaşmaya varıldı³⁷. İstanbul Hükümeti'nin Anadolu ile görüşmesi artık onu bir güç olarak tanıdığını göstermektedir. Artık İstanbul, Anadolu'ya hâkim değil tabidir.

Amasya'daki bu anlaşmadan sonra, Heyet-i Temsiliye Başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa, çok yoğun bir çalışma dönemi içine girdi. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Derneği'nin yurdun her yerinde kökleşmesini sağlamak, Ege'deki silahlı direnişi denetim altına almak, Güney'de Fransızlara karşı koymaya çalışan halkı desteklemek, milletvekili seçimleri, Meclis-i Mebusan'ın toplanması gibi konuların halledilmesi gerekiyordu.

Ali Rıza Paşa'nın Sadrazamlığa getirildiği günden, bu kabinenin düştüğü 3 Mart 1920 tarihine kadar Heyet-i Temsiliye ile İstanbul arasında muhabere devam etti. İstanbul Kabinesinde Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa, Temsil Heyeti'nin bir nevi temsilcisi gibi görünmekteydi³⁸. Ancak dikkate değer neticeler sağlanamadı.

Milletvekili seçimleri yurt genelinde müdahalesiz bir şekilde icra edildi. Yurdun dört bir yanında Müdafaa-i Hukuk üyeleri veya bu derneğin desteklediği

³⁷ Ünsal Yavuz, a.g.e., s. 57.

³⁸ Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s. 127.

kişiler seçiliyordu. Bu, Heyet-i Temsiliye'nin yurt genelinde ne kadar etkili ve sözü geçer olduğunun göstergesiydi. Çünkü milletvekili seçimleri hakkında Heyet-i Temsiliye'nin almış olduğu ve yurt genelinde yayınlanan kararı şöyle idi: "...mebus olmak arzusunda bulunanların Anadolu ve Rumeli müdafaai hukuk cemiyetinin esaslarını ve kararlarını kabul etmiş zevattan olması..."³⁹»

Seçimler bittikten sonra, Mustafa Kemal Paşa 16 Kasım 1919'da Sivas'ta belli başlı komutanlar, Heyet-i Temsiliye üyeleri ve önemli başka kişilerle bir toplantı yaptı⁴⁰. Toplantıda Meclis'in nerede ve nasıl çalışacağı, gündemi saptanacaktı.

Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in İstanbul'da toplanmasına karşıydı. Ona göre Meclis Anadolu'nun içinde güvenli bir yerde toplanmalıydı. Ancak toplantıda Meclis'in İstanbul'da toplanması kabul edildi. Bu konuda ileri sürülen gerekçe "Hükümetin bunu istemesi" idi⁴¹. Asıl sebep ise, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a geçemeyeceği ve bu sayede ona karşı olanların daha rahat çalışabilmelerine imkân sağlanması idi.

Toplantı sonunda; sakınca ve tehlikelerine rağmen Meclisin İstanbul'da toplanması, İstanbul'da milletvekillerinin güven ve serbestlik içinde yasama ve görevlerini yaptıklarını bildirecekleri ana kadar Temsil Heyeti'nin görevine devam etmesi, Paris Barış Konferansı'nın Türkiye hakkında olumsuz bir karar vermesi ve bu kararın Meclis tarafından kabul edilmesi halinde milletin düşüncesinin öğrenilmesi ve ona göre hareket edilmesi kabul edildi⁴².

Mustafa Kemal Paşa daha sonra heyeti ile birlikte 27 Aralık 1919'da Ankara'ya geldi. Aslında komutanlar toplantısında Temsil Heyeti'nin merkezi olarak Eskişehir yakınındaki Seyitgazi kararlaştırılmıştı ancak, Ankara hem Yirminci Kolordunun merkeziydi hem de demiryolu ile İstanbul ve Batı Anadolu'ya ulaşım imkânı sağlıyordu. Bu yüzden Ankara tercih edildi. Burada Meclis'in çalışmalarıyla ilgili son hazırlıklar yapıldı. Varılan karara göre; Meclis'te "Anadolu ve Rumeli

³⁹ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölüme Kadar Atatürk'le Beraber*, 2. bs., II.C., Ankara: TTK Basımevi, 1986, s. 400.

⁴⁰ Ahmet Mumcu, a.g.e., s. 44.

⁴¹ Ahmet Mumcu, a.g.e., s. 45.

⁴² Temuçin Faik Ertan (ed.), a.g.e., s. 134.

Müdafaa-i Hukuk'' grubu kurulacak ve bu grup bütün çalışmaları yönetecek, Meclis Başkanlığı'na da Mustafa Kemal Paşa getirilecekti. Ayrıca Meclis, Sivas Kongresi kararlarını onaylayacak ve ulusal amacın gerçekleşmesi için çalışılacağına dair ant iecekti. Bu andın taslağı da Ankara'da hazırlandı ve İstanbul'a gitmekte olan milletvekillerine gerekli talimatlar verildi.

BİRİNCİ BÖLÜM

SEVR ÖNCESİ GELİŞMELER ve SEVR ANTLAŞMASI

Meclis-i Mebusan'ın Toplanması ve Misak-ı Milli'nin Kabulü

Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplandı. Meclis Başkanlığı'na Mustafa Kemal Paşa seçilmediği gibi Müdafaa-i Hukuk Grubu yerine Felâh-ı Vatan adlı bir Meclis topluluğu oluştu. Bu olumsuz davranışlarına rağmen Meclis, Sivas Kongresi kararlarını onayladı ve daha önce metni Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanan ve Misak-ı Millî adı ile tarihe geçen Ulusal Ant'ı kabul etti. Misak-ı Milli "*adil ve kalıcı bir barışı sağlamak için üstlenilebilecek azami fedakârlığı temsil eden ve bunların haricinde Osmanlı saltanatı ve Osmanlı toplumunun sürekli mevcudiyetinin mümkün olmadığı*" altı prensibi ilân etmekteydi⁴³. Misak-ı Milli'nin metni şöyle idi:

“ Aşağıda imzaları bulunan Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı üyeleri, devletin ve ulusun geleceğinin haklı ve sürekli bir barışa kavuşma için göstereceği fedakârlığın en son sınırı olan aşağıdaki esasların hepsinin uygulanabileceğine emin bulduklarını ve sözü geçen esaslar dışında Osmanlı saltanat ve toplumunun varlığının mümkün bulunmadığını kabul etmiş ve onaylamışlardır:

1. Osmanlı Devletinin yalnızca Arap çoğunluğunca oturulan ve 30 Ekim 1918 tarihli Ateşkesin imzası sırasında düşman ordularının işgali altında kalan bölgelerinin geleceği, halkın özgür biçimde verecekleri oylara göre saptanmak gerekir. Sözü geçen Ateşkesin çizdiği sınır içinde, dince, ırkça ve asılca birlik, birbirine karşı saygı ve fedakârlık duyguları ile dolu, gelenekleri ile toplumsal çevrelerine tüm olarak bağlı Osmanlı-İslâm çoğunluğunca oturulan bölgelerin tamamı gerçekten ya da hükmen, hiçbir nedenle ayrılmaz bir bütündür.

2. Halkı özgür kalır kalmaz anavatana, kendi istekleri ile katılmış Kars, Ardahan ve Artvin için gerekirse tekrar halkoyuna başvurulmasını kabul ederiz.

3. Geleceği Türkiye ile yapılacak barışa bırakılan Batı Trakya'nın hukuksal durumu da, özgürce yapılacak halkoyu sonucuna uygun biçimde ortaya konulmalıdır.

4. İslâm Halifeliğinin merkezi Osmanlı Saltanatının başkenti İstanbul şehri ile Marmara Denizi'nin güvenliği her türlü tehlikeden uzak olmalıdır. Bu esas kalmak koşuluyla Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının Dünya ticaretine ve ulaşımına açılması hakkında bizimle diğer bütün ilgili devletlerin oybirliği ile verecekleri karar geçerlidir.

⁴³ Joseph C. Grew, *Lozan Günlüğü*, çev. Kadri Mustafa Orağlı, İstanbul: Multilingual, 2001, s. 11–12.

5. Yenen devletlerle düşmanları ve bazı ortakları arasında yapılan anlaşmalardaki esaslar çerçevesinde, azınlıkların hukuku, etraftaki ülkelerde bulunan Müslüman ahalinin de aynı hukuktan yararlanmaları koşulu ile tarafımızdan güvence altına alınacaktır.

6. Ulusal ekonomik gelişmemiz imkân çerçevesine girmek ve daha modern bir düzenli yönetimle işleri yürütmeyi başarabilmek için her devlet gibi bizim de tam bir bağımsızlığa ve serbestliğe ihtiyacımız vardır. Bu, yaşamamızın ve geleceğimizin esasıdır. Bu nedenle siyasal, adli ve malî gelişmemizi önleyecek sınırlamalara karşıyız. Borçlarımızın ödenmesi biçimi de bu esasa aykırı olamaz.’⁴⁴ (Bakınız EK-II)

Böylece Meclis-i Mebusan, milli sınırlar içinde tam bağımsız yeni bir Türk Devleti'nin esaslarını kapsayan Misak-ı Milli'yi kabul etmekle büyük bir görevi yerine getirmiş oluyordu.

İstanbul'un İşgali ve Meclis-i Mebusan'ın Kapatılması

Misak-ı Millî'yi hiç hoş karşılamayan işgal devletleri derhal harekete geçtiler. 16 Mart günü saat 9.40'da, İngiliz Yüksek Komiserliği Baş Tercümanı ve Siyâsî Müsteşarı Mr. Ryan, İstanbul'un işgâl edileceğini belirten notayı Sadrazam Salih Paşaya verdi. Notayı okuyan Sadrazam çok endişelenmiş, işgâlin İstanbul Hükümeti'nin sonu olacağını söylemiş, kendisine "Umulur ki olmaz" yanıtı verilmişti. Saray Baş Katibi Fuat Bey'e bu nota saat 10.15'te verildi.⁴⁵ Daha sonra İngilizler, İstanbul'da toplanan Meclis-i Meb'ûsân'ı dağıtmak, daha doğrusu mebusları ve Türk münevverlerini hapis ile bahsettikleri iki hükümetten birini avuçlarının içine almak, böylece mukavemetlerden birini ortadan kaldırarak işlerini kolaylaştırmak için **16 Mart 1920**'de İstanbul'u resmen işgâl ettiler⁴⁶. Şehzadebaşı'ndaki fırka karargâhını basan İngilizler ot minderleri üzerinde masumane uyuyan aziz neferlerimizden bir kısmını hunharca şehit ettiler⁴⁷. Bazı milletvekilleri tutuklanarak Malta'ya sevk edildiler. Her tarafa el konuldu. Mazhar Müfit Kansu o günleri şöyle anlatmıştır:

‘‘Düveli İtilâfiye İstanbul'u işgal etmiş, bazı makamatı resmiye ve telgrafhanelere ecnebi kontrolü konulmuş, meclis dağıtılmış, tevkifler başlamış...bir İngiliz zabiti meclisten Rauf

⁴⁴ Ahmet Mumcu, a.g.e., s. 46–47.

⁴⁵ Yücel Özkaya (vd.), a.g.e., s. 257.

⁴⁶ Tahsin Ünal, *Türk Siyasi Tarihi (1700–1958)*, 6. bs., İstanbul: Kemer Yayınları, 1998, s. 652.

⁴⁷ Cevdet Kerim İncedayı, "Türk İstiklâl Mücadelesi Konferansları," haz. Hüsametdin Ünsal, *AAMD*, C.VII, S. 21 (Temmuz 1991), s. 678.

Bey'i alıp götürmek istemiş...Binbaşı Reşat Bey'in odasında bekleyen bu İngilizler Rauf Bey'i alarak götürmüşler, velhasıl ortalık altüst olmuş.”⁴⁸

Meclis'in toplantılarını icra etmesi artık olanaksızdı. 18 Mart günü meclis, son oturumunda çalışmalarına ara verdi. Sonunda 11 Nisan günü Meclis Padişah tarafından feshedildi. 1877 yılında kurulan ancak bir yıl çalışabildikten sonra 1878'de kapatılan, daha sonra 1908'de tekrar kurularak ağır aksak bir şekilde çalışabilen Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı artık tarihe karışmıştı.

Türklerin güç merkezi artık kesinlikle Ankara'ydı. Curzon, yapılacak en iyi şeyin yeni bir Türkiye'nin oluşmasına izin vermek olduğu kanısına varıyordu. Bu Türkiye'nin başında da Atatürk olacaktı.⁴⁹

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılması

Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması üzerine, Parlamento'nun Mustafa Kemal Paşa'nın istediği şekilde çalışması zorunlu olmuştu. Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının artık tamamıyla sona erdiğini düşünüyor, yeni yapılacak seçimlerle “*kurucu*” nitelikte bir meclis oluşturulmasını gerekli görüyordu. Ancak “*kurucu meclis*” sıfatı bazı çevreleri rahatsız etmekteydi. Mustafa Kemal Paşa, kendi kalemiyle bu durumu şöyle anlatmıştır:

“Ben ilk, yaptığım karalamada “Kurucu Meclis” deyimini kullanmıştım... Ama bu terimin kullanılmasındaki amacı gereği gibi açıklayamadığım için, ya da açıklamak istemediğim için, halkın alışkın olmadığı bir terimdir diye, Erzurum ve Sivas'tan uyarıldım. Bunun üzerine “Olağanüstü yetkili bir Meclis” demekle yetindim.”⁵⁰

Sonuçta uzlaşma sağlandı ve yurdun mümkün olan yerlerinde yeniden seçimler yapıldı. Yeni seçilen milletvekilleri ile *Osmanlı Meclis-i Mebusan*'ının Ankara'ya gelen üyeleri birleştiler ve “*Olağanüstü Yetkilerle Donatılmış Bir Meclis*” sıfatı ile 23 Nisan 1920 tarihinde toplandılar⁵¹. Böylece “*kurucu meclis*” sıfatından duyulan rahatsızlık da giderilmiş oldu. Yapılan ilk toplantıda Meclis kendi

⁴⁸ Mazhar Müfit Kansu, a.g.e., s. 557.

⁴⁹ Margaret MacMillan, a.g.e., s. 432.

⁵⁰ Atatürk, a.g.e., s. 305.

⁵¹ Ahmet Mumcu, a.g.e., s. 49.

adını “*Türkiye Büyük Millet Meclisi*” olarak koydu. Meclis Başkanlığı’na ise Mustafa Kemal Paşa seçildi.

Yeniden seçimlerin yapılması ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni kurmak üzere toplanılması Heyet-i Temsiliye’nin vermiş olduğu son karar olmaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin kurulmasıyla Heyet-i Temsiliye, son görevini de lâıyıkıyla yapmış bir şekilde tarih sahnesinden çekilmiş oldu.

Şimdi sıra hükümeti kurmaktaydı. Meclisin açılışını takiben iki gün sonra 25 Nisan’da T.B.M.M. Başkanı Mustafa Kemal yedi kişilik geçici hükümeti kurdu ve Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi sıfatıyla Albay İsmet Bey’i de bu kurula üye yaptı⁵². *Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)* ile dışa karşı savaşı ve *Osmanlı* düzenine karşı ihtilâli yönetecek, yepyeni bir ulusal devlet kurulmuş oluyordu⁵³.

TBMM, kurulduktan kısa bir süre sonra çıkarttığı bir kanunla, İstanbul Hükümeti’nin mütarekeden sonra imzaladığı ve bu andan itibaren imzalayacağı tüm antlaşmaların, altına girmiş olduğu taahhütlerin ve vermiş olduğu imtiyazların geçersiz sayıldığını ilan etti⁵⁴. Böylece İstanbul Hükümeti’nin yükü artık Türk Milleti’nin sırtına yüklenmeyecekti.

San Remo Konferansı ve Sevr Antlaşması

İşgal devletleri temsilcileri, yapılacak olan barış antlaşmasının taslağını hazırlamak üzere 24 Nisan 1920’de İtalya’nın San Remo kentinde bir araya geldiler. Amerika ise, San Remo toplantıları ile temaslarını, Roma Büyükelçisi vasıtasıyla sürdürmüştür⁵⁵. İstanbul’daki İtilâf Yüksek Komiserleri de, 20 Nisan’da *Bab-ı âli*’ye gönderdikleri ortak notada, barış koşullarını almak için bir Türk barış delegasyonu göndermeye çağırılmışlardı⁵⁶. Aslında yapılacak olan barış antlaşmasının taslağı ve hükümleri Aralık 1919’da başlayan İngiliz-Fransız görüşmelerinde ve 1920 Şubat’ında toplanan Londra Konferansı’nda zaten belirlenmişti. San Remo’da

⁵² Ünsal Yavuz, a.g.e., s. 65.

⁵³ Ahmet Mumcu, a.g.e., s. 49.

⁵⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, 3. bs., devre:I, içtima:I, C.2, Ankara: TBMM Basımevi, 1981, s. 145.

⁵⁵ Fahir Armaoğlu, “Amerika, Sèvres Antlaşması ve ‘Ermenistan’ Sınırları,” *Belleten*, C.LXI, S.230 (Nisan 1997), s. 136.

⁵⁶ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, II.C., Ankara: TTK Basımevi, 1986, s. 79.

müttefik temsilcilere kalan, genel olarak, muhtelif uzman komisyonlarla Dışişleri Bakanları ve Büyükelçiler Komitesi'nin Londra Konferansı sırasında çözemediği, görece önemsiz ve hususi meseleleri çözüme kavuşturmakta⁵⁷. Yani Türk barışını ilgilendirdiği kadarıyla San Remo Konferansı, Müttefikler'in Ermenistan'a karışmama kararı dışında, hemen hemen baştan sona Londra Konferansı'nda tasarlanmış olan maddelerde minik düzeltmeler yapılması ve onaylanması gibi rutin işlerle uğraşmıştır⁵⁸.

San Remo'da bulunan devlet adamları tarafından birkaç önemsiz değişiklikle antlaşma taslağına son şekli verildi. 30 Nisan 1920'de Paris'e hareket eden Osmanlı kuruluna da, 11 Mayıs günü öğleden sonra barış koşulları resmen tevdi edildi ve bu koşullara bir ay içerisinde yazılı olarak karşılık verilmesi kuruldan istendi⁵⁹. Kurulun başkanı Tevfik Paşa idi. Derhal İstanbul'a dönen Tevfik Paşa antlaşmanın Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırarak bir sömürge haline getireceğini ifade etti.

28 Mayıs'ta Damat Ferit Paşa, San-Remo kararlarının bu haliyle imzalanmasının Hükümeti ve padişahı zor duruma düşüreceğini İngiliz Yüksek Komiserine bildirdi, bu kararların yumuşatılmasını istedi. Bu amaçla ve şartların yumuşatılacağı ümidi ile Osmanlı delegeleri 12 Haziran'da İstanbul'dan ayrıldılar, 19 Haziran'da Paris'e vardılar, 7 Temmuz'da Spa(Belçika'da)'da yapılan konferansa katıldılar. Spa Konferansında Osmanlı istekleri tekrar ret olundu. İtilâf devletleri tarafından 27 Temmuz akşamına kadar barışın imzalanması için Osmanlı Devleti'ne süre tanındı.⁶⁰

Antlaşmanın kabul edilmesinde Türk tarafının tereddüt ettiğini gören işgal devletleri, bu direnci kırmak ve antlaşmanın derhal imza edilmesini sağlamak amacıyla İngiliz birlikleriyle destekli Yunan kuvvetlerini Bursa-Uşak çizgisine doğru ilerleterek 8 Temmuz'da Bursa'yı işgal ettirdiler. Bu arada Ege Bölgesi ve Doğu Trakya da Yunanlıların eline geçmek üzereydi. Böylece Padişah, antlaşmayı hemen kabul etmek için bir fırsat elde etmiş oldu. 20 Temmuz'da kabine'de ve Padişahın aile meclisinde antlaşmanın imza edilmesine karar verildi. Bu kararın

⁵⁷ Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, I. bs., çev. Şerif Erol, İstanbul: Sabah Kitapları, 1996, s. 219.

⁵⁸ Paul C. Helmreich, a.g.e., s. 233.

⁵⁹ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, II.C., a.g.e., s. 79.

⁶⁰ Yücel Özkaya (vd.), a.g.e., s. 284.

meşruluğunu sağlamak için de Saltanat Şûrası toplanacaktı. 22 Temmuz'da Ayandan, Devlet Erkânından 43 kişi Saray'da toplandı⁶¹. Şûrada, Topçu Korgenerali Rıza Paşa hariç diğer bütün üyeler oyunu Padişahın istediği şekilde kullandı.

Antlaşmanın Saltanat Şûrası'nda kabul edilmesi üzerine Damat Ferit barış görüşmeleri için Paris'e gitti. Antlaşma şartlarında birkaç değişiklik teklif etse de bunlar kabul edilmedi. Neticede 10 Ağustos 1920'de Bağdatlı Hadi Paşa, Şûrayı Devlet Başkanı Şair Rıza Tevfik ve Bern Büyükelçisi Reşat Halis'ten oluşan bir heyet tarafından Paris yakınlarındaki Sevres (Sevr) kasabasında Sevr Barış Antlaşması imzalandı.

Osmanlı tarihinin en kara lekesi olan Sevr Barış Antlaşması ile daha Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı topraklarını paylaştırmaya yönelik olarak yapılan gizli planlar uygulamaya konmuş oluyordu.(Bakınız EK-III, EK-IV) Esasen Sevr Barış Antlaşması, zafer kazanan ülkelerce 1914–1918 yıllarındaki Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan ülkelere dayatılan Versailles Barış Antlaşmaları sisteminin ayrılmaz bir parçasıydı⁶².

Eylemsel olarak *Mondros Ateşkesinden* sonra yok olan *Osmanlı Devleti* bu antlaşma ile hukuken de ortadan kalkıyordu⁶³. Manda kararları ve "*üçlü anlaşma*" ile destekli Sèvres antlaşması bir yazarın gözünde "*modern tarihte en ağır cezalar getiren barış anlaşmalarından ve savaş ganimetlerinin en cüretkâr ve en kasti paylaşımından biri*" idi⁶⁴.

Sevr Antlaşması'na ülkenin her yanından tepkiler yağdı. Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa TBMM'ne gönderdiği telgrafta, Sevr Antlaşması'nın imzalanmasına karar verenler ve imzalayanların hepsini vatansız ve vicdansız olarak niteliyor ve bu kişilerin hepsinin meclisten çıkartılacak bir kanunla vatan haini ilan edilmelerini teklif ediyordu⁶⁵. Antlaşma çok sert tepki gösteren

⁶¹ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1973, s. 211.

⁶² A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918–1923*, 2. bs., çev. Ataoğlu Behramoğlu, İstanbul: Doğan Kitapçılık A.Ş., 1999, s. 239.

⁶³ Ahmet Mumcu, a.g.e., s. 58.

⁶⁴ Joseph C. Grew, a.g.e., s. 11.

⁶⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, 3. bs., devre:I, içtima:I, C.3, Ankara: TBMM Matbaası, 1981, s. 333.

TBMM neticede antlaşmayı tanımadı ve antlaşmayı onaylayan bütün Osmanlı devlet adamlarını 19 Ağustos'ta çıkarttığı kararla vatan haini ilan etti.

Antlaşmanın imzasından sonra, İtalya imza olunan sulh antlaşmasının uygulanmasında tarafsız kalacağını beyân etti. Aynı zamanda, İtalya Kabinesi kendisine ayrılan yerlerde sulh siyasetinden ayrılmamağa karar verdi.⁶⁶

⁶⁶ Yücel Özkaya (vd.), a.g.e., s. 287.

İKİNCİ BÖLÜM

SEVR SONRASI GELİŞMELER

1. Anadolu'daki Hareketler

1.1. Düzenli Ordunun Kurulması

Mustafa Kemal, 1920 Ocak-Şubat aylarında Ziraat Mektebi'nde yapılan toplantılarda, gerilla ile sonuç alınamayacağını, düzenli ordu kurulması gerektiği fikrini ortaya atmıştı⁶⁷. Zira yeni Türk Devleti'nin önünde çok önemli ve hemen çözülmesi gereken iki konu bulunuyordu. Birincisi işgal devletleri ve İstanbul Hükümeti'nin kışkırtmalarıyla çıkan ayaklanmaların bastırılması, diğeri ise Anadolu'da ilerlemekte olan Yunan ordusunun durdurulması ve geriye atılması idi. Bu iki konuyu Kuvayı Milliye birlikleriyle yapmak çok zordu. Çünkü Kuvayı Milliye birlikleri düzenli bir ordu olmaktan çok uzaktı ve yalnızca kendi şeflerini dinliyorlardı. Nitekim Yunanlılar'ın Anadolu'daki ilerleyişi durdurulamamış ve Bursa dâhil pek çok önemli bölge elden çıkmıştı.

Öyle ki İsmet Bey, 16 Ağustos 1920 tarihinde, Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne gönderdiği cevap yazıda, gönüllü teşkilatından ülke savunması için yeteri kadar yararlanılmadığını, gelecekte de yarar beklenemeyeceğini belirterek, yeniden ufak bir gönüllü birliğin oluşturulmasına taraftar değilim demiştir. Düşüncesi, teşkil olunanların birbiri ardısıra, bütünüyle düzenli orduya dönüştürülmesidir.⁶⁸ Daha sonra Mustafa Kemal Paşa, Avrupa devletlerinin desteğiyle teçhizatlandırılmış düzenli Yunan ordusuna sadece gönüllü kuvvetlerle karşı koymanın imkânsız olduğunu, artık TBMM'nin düzenli ve ulusal bir orduya ihtiyacı olduğunu ifade etti. Sonunda Ankara Hükümeti, 24 Ağustos 1920'de, bu tarihten itibaren gönüllü birlik kurulmaması, olanların kadroya bağlanması, her türlü ihtiyaçlarının komutanlıklarca sağlanması ve bu hususun Millî Müdafaa Vekâleti tarafından izlenmesine karar

⁶⁷ Yücel Özkaya (vd.), a.g.e., s. 167.

⁶⁸ Ahmet Emin Yaman, "Milli Ordu'dan Düzenli Orduya," *Atatürk Yolu*, Y.3, C.2, S.6 (Kasım 1990), s. 391.

verdi⁶⁹. Bunun üzerine düzenli ordu kurulma çalışmalarına hız verildi. Kuvayı Milliye’de bulunan yetenekli personel düzenli ordu kadrolarına geçirildi.

1920 Haziran’ındaki Yunan saldırısı sonucu güçlenen, 24 Ekim 1920 tarihli Gediz Taarruzu sonucu netleşen, düzenli orduya geçiş düşüncesi; Düzenli Ordu mu? Kuva-yı Milliye mi? tartışmaları sürerken, Ali Fuat Paşa’nın Batı Cephesi Komutanlığından alınması, 8 Kasım 1920 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile ikiye ayrılan cephe komutanlıklarına İsmet ve Refet Beylerin getirilmesi ile eyleme dönüşmüş oldu⁷⁰. Düzenli ordu uygulamalarına direnen bazı Kuvayı Milliye birlikleri dize getirildi ve ordu kadroları içerisinde eritildi. Yeni silah altına alınanlarla birlikte de düzenli ordu oluşmaya başladı.

Düzenli ordunun kurulmasına en çok direnen Çerkez Ethem oldu. Ethem ve kardeşinin o zamanki yoldan çıkmışlık derecesini yazar şöyle anlatmaktadır:

"Nitekim Ethem ve kardeşi Tevfik de Ankara’da gördükleri iltifattan sonra Yozgat’a gider gitmez işi azıtıyorlar, Ankara valisini idam etmek üzere kendilerine gönderilmesini milli hükümetten isteyecek kadar cüret gösteriyorlar ve bu yapılmayınca:

— Ankara’ya döndüğümüzde Büyük Millet Meclisi Reisini meclis önünde asacağız diyecek kadar küstahlığı ilerletiyorlar."⁷¹

Ancak Ethem’in kuvvetleri de başarılı bir müdahaleden sonra dağıtıldı ve pek çoğu düzenli orduya katıldı. Kuvvetlerimizin tümü 17 tûmendi. Batı Cephesinin 1920 Kasım ayındaki mevcudu, 1728 subay, 27571 er, 16080 tüfek, 147 ağır makineli tüfek, 67 top, 7 uçak, 3385 hayvan ve 433 araba idi.⁷² Artık en önemli sorun, kurulan yeni orduyu besleyip donatmaktı. Bu da ancak, TBMM ve Mustafa Kemal Paşa’nın sarf ettiği olağanüstü çaba ve Türk Ulusu’nun gösterdiği sonsuz fedakârlıkla sağlanabilmiştir.

⁶⁹ Yücel Özkaya (vd.), a.g.e., s. 169.

⁷⁰ Ahmet Emin Yaman, a.g.m., s. 394-395.

⁷¹ M. Şevki Yazman, *Anadolu’nun İşgali (İstiklal Savaşı Nasıl Oldu?)*, 3. bs., İstanbul: Kamer Yayınları, 1999, s. 98-99.

⁷² Ahmet Mumcu, a.g.e., s. 64.

1.2. Askeri Cepheler

1.2.1. Doğu Cephesi

Mondros Ateşkesi hükümleri doğrultusunda Türk Orduları'nın Kafkasya ve Kuzeybatı İran'ı boşaltmasının ardından Doğu Anadolu'dan pay almak isteyen Ermeniler, derhal harekete geçerek Gümrü, Açmiyazin, Iğdır bölgeleri ile Arpaçay ve Aras kıyılarına kadar ilerlediler. Ancak Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın yerinde ve zamanında müdahaleleriyle 1920 yılı sonlarına doğru Ermeniler yenilmiş ve girdikleri yerlerden çıkarılmışlardır. 3 Aralık 1920'de imzalanan Gümrü Antlaşması ile doğu sınırları emniyete alınmış, bu cepheden tasarruf edilen kuvvetler diğer cephelere kaydırılmıştır.

Doğu Cephesi'nde sağlanan bu başarının içeride ve dışarıda etkisi büyük oldu. Yeni Türk Devleti büyük moral bulurken İtilaf devletleri ise barış şartlarının tadili ve Milli Hükümet ile anlaşma yoluna gitti. Daha önce Ermeniler için toprak talebinde bulunan Sovyet Rusya ise bu talebinden vazgeçerek yarıda kalan dostluk antlaşmasını tamamlama girişiminde bulundu. İstanbul Hükümeti de milli hükümetle anlaşmak maksadı ile Aralık ayının başında Ahmet İzzet ve Salih Paşaları Anadolu'ya gönderecektir.⁷³

1.2.2. Güney Cephesi

Mondros Ateşkesi imzalandıktan sonra Adana, Antep, Maraş ve Urfa bölgelerinde çok az ve güçsüz kuvvetimiz kalmıştı. Ancak bu bölgelerin cesur ve vatansever halkı kendi aralarında organize olarak Fransız ve Ermenilere karşı büyük bir direniş gösterdiler. Fransızlar burada Ermenileri Türklere karşı bir maşa olarak kullanmaktaydılar. Bunun karşılığında Ermenilere Çukurova'da bir devlet vaat ediyorlardı. Böylece Türk Devleti ile, güneydeki yani Suriye'de yaşayan Müslüman Araplar arasında bir tampon devlet kurulacak ve Müslümanların birleşmeleri de önlenmiş olacaktı.⁷⁴ Fransa'nın Çukurova'yı ele geçirmek istemesinin bir diğer nedeni de: Önemli bir kavşak noktası olan bu bölgenin ele geçirilmesiyle birlikte,

⁷³ Fahri Belen, a.g.e., s. 252.

⁷⁴ Süleyman Hatipoğlu, *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915–1921)*, Ankara: AKDYYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2001, s. 41.

Bağdat demiryolları kontrolünün de Fransa'nın eline geçeceği düşüncesidir.⁷⁵ Fransız ve Ermenilerin zulümlerine artık katlanamayan bölge halkı kendi içinde çeteler oluşturmak suretiyle kendi başının çaresine bakma yolları aradı. Bu çetelerden Karakese Köyü'nden birinin Özerli Çayı karşı kıyısındaki bir Fransız askerine ateş ederek öldürmesi üzerine, bir Fransız birliği de Türk çetesi üzerine gönderilmiş, ancak 15 kayıpla geri püskürtülmüşlerdi. 19 Aralık 1918 günü gerçekleşen bu olay, Türk Milli Mücadelesi'nin başlatıldığı ve "İlk Kurşun" olarak hatırlanacak bir tarih olma özelliğini taşımaktadır.⁷⁶

Sivas Kongresi'nde bu bölgede Kuvayı Milliye kurulmasının kararlaştırılmasının ardından mücadele sert bir biçimde devam etti. Fransızlar 11 Şubat 1920'de Maraş'tan, 10 Nisan 1920'de Urfa'dan kovuldular. 1 Nisan 1920'de Antep'i kuşatan Fransızlar buraya ancak 9 Şubat 1921'de girebilmişlerdir. Fransızlar bu büyük direniş ve Milli Hükümet'in diğer cephelerdeki başarıları karşısında geri adım atmaya başladılar. Sakarya Zaferi'nin ardından 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması'nı imzalayan Fransızlar savaşa son vererek Hatay dışındaki güney sınırlarımızı kabul ettiler ve geri çekildiler.

1.2.3. Batı Cephesi

Anadolu'daki en büyük işgal eylemi "Büyük Yunanistan" idealiyle hareket eden Yunan ordusu tarafından gerçekleştirilmekteydi. Yunanlılar işgal ettikleri topraklarda yerli halka dünya tarihinde benzerine az rastlanacak bir zulüm ve işkence yapıyor, halkı göçe tabi tutuyor ve şehirler harabeye dönüşüyordu. Öyle ki, Yunanlıları Anadolu'nun işgaline teşvik eden İngilizler bile, yapılan zulüm ve işkencelere dayanamamışlar ve "Tahkik Komisyonları" kurdurarak bu olaylara bir son vermek lüzumunu hissetmişlerdir⁷⁷. Dolayısıyla Yunan ordusunun Anadolu'daki ilerleyişi durdurulup geriye atılmadıkça Milli Mücadele sonuca ulaşamayacaktı. Bu yüzden Ulusal Ordu kurulup doğu sınırları garanti altına alındıktan sonra Türk Hükümeti'nin bütün gayreti bu cephe üzerinde olmuştur.

⁷⁵ Kemal Çelik, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi 1918-1922*, Ankara: TTK Basımevi, 1999, s. 11-12.

⁷⁶ Celalettin Yavuz, *Suriye-Türkiye İlişkileri*, Ankara: ATO, 2005, s. 230.

⁷⁷ Hamit Pehlivanlı, "Askerî Polis Teşkilâtı İstihbarat Raporlarında Batı Cephesi'nde Yunan Askerî Harekâtı ve Zulmü," *AAMD*, C.VIII, S. 22 (Kasım 1991), s. 159.

Yunan ordusu sayıca ve silahça üstün olup lojistik destek bakımından da ileri seviyedeydi. Ancak komutanları ve erleri savaş tecrübesinden yoksundu. Buna karşılık Türk Ordusu yeni kurulmuş, sayıca ve silahça yetersiz ve yorgundu. Ancak yıllar süren savaşlar neticesinde çok iyi bir tecrübeye sahipti. Komuta kademesi yetenekli kişilerden oluşuyordu. Nitekim işgal ordusu konumunda olan Yunan ordusuyla vatanını kurtarma gayreti içerisinde olan Türk Ordusu arasında 1921 yılı itibariyle düzenli savaşlar olmuştur. Bu savaşlar ve sonuçları şöyle cereyan etmiştir:

1.2.3.1. Birinci İnönü Savaşı ve Sonuçları

9 Kasım 1920 itibariyle Yunan Ordusu İzmir'den, Uşak-Sarayköy çizgisine kadar ilerlemiş durumdaydı. Aralık ayı sonlarında ise düzenli orduya girmeyi kabul etmeyerek ayaklanan Çerkez Ethem ve kardeşleri Yunanlılara işbirliği önerdiler. Bundan da cesaret alan Yunanlılar 6 Ocak'ta kuzeyden ilerlemeye başladılar. Kütahya'da Çerkez Ethem'in de desteğini alarak 9 Ocak'ta İnönü'de Türk Ordusuyla karşılaştılar. Ordumuz İnönü mevzilerinde büyük bir gayretle Yunan Ordusu'na karşı koydu. 11 Ocak gününe kadar yapılan çarpışmalar sonunda Yunan Ordusu geldiği yere geri çekildi. Ayrıca Çerkez Ethem kuvvetleri de dağıtıldı ve Ethem Yunanlılara sığındı. Böylece bu savaş Türk Ordusu'nun zaferiyle sonuçlandı.

Savaşın Türk Ordusu'nun zaferiyle bitmesi büyük yankı buldu. Başta İngilizler ve Fransızlar olmak üzere Batı alemi, I. İnönü muharebesinin Yunanlılar için bir hezimet olduğunu kabul edip, Ankara Hükümetini eskisine göre daha da dikkate almaya başladılar⁷⁸. Rusya Türk Hükümeti'yle anlaştı. Batılılar Londra'da toplanmaya karar verdi. Fransa ve İtalya ise Türk Hükümeti'ne yanaştı. Savaşın kazanılması yurt içinde de büyük heyecan ve moral sağladı. Meclis'in 13 Ocak günkü oturumunda özellikle İnönü başarısı büyük bir coşku içinde kutlandı⁷⁹. Zaferi ve orduyu öven konuşmalar yapıldı.

⁷⁸ Nuri Köstüklü, "I. İnönü Muharebesi ve Siyasi Sonuçları Üzerine Bazı Düşünceler," *AAMD*, C.VII, S. 21 (Temmuz 1991), s. 607.

⁷⁹ Nuri Köstüklü, a.g.m., s. 604.

1.2.3.2. Londra Konferansı

Daha önceleri alacakları paylar konusunda zaten anlaşmazlığa düşmüş olan Batılı devletler, Türklerin Birinci İnönü Zaferi'nin ardından iyice sıkıntıya düştüler. İçinde buldukları mali bunalım ve kendi iç kamuoylarının hoşnutsuzluğu nedenleriyle ne Fransa ne de İngiltere Türkiye'deki işgalci birliklerinin sayısını arttıramıyordu. Güney cephesinde büyük bir direnişle karşılaşan Fransa ve alacağı payı Yunanlılara kaptıran İtalya'nın çabaları neticesinde, Türkiye sorununu barışçı yollarla çözmek maksadıyla 21 Şubat 1921'de Londra'da bir konferans toplanmasına karar verildi.

Batılı devletler, konferansa Ankara Hükümeti'nin yanı sıra İstanbul Hükümeti'ni de çağırdılar. Buna TBMM'nin tepkisi sert oldu. Konuyla ilgili mecliste yapılan gizli görüşmelerde, Trabzon Milletvekili Hüsrev Bey söz alıyor ve "İstanbul diyor ki: siz gelmezseniz biz gideceğiz. Cehenneme kadar yolları var."⁸⁰ diyordu. Hemen arkasından söz alan Lazistan Milletvekili Abidin Bey de "Türk Büyük Millet Meclisinin Hükümeti vasıtasıyla ve buradaki heyeti âliyenin tensibedeceği murahhaslardan başka kimse Türkü ve İslâmı temsil edemez ve edemeyecektir."⁸¹ diyerek tepkisini belirtiyordu. Ancak Batılı devletler kararlarından dönmediler. Bunun üzerine Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in başkanlığındaki bir heyet Londra'ya yollandı. Konferans, 23 Şubat günü toplanabildi. Konferansta ilk söz İstanbul Hükümeti'ne verildi. Bunun üzerine Sadrazam Tevfik Paşa, asıl sözün ulusun gerçek temsilcilerinde olduğunu söyleyerek sözü Ankara Hükümeti'ne verdi. Bu anlamlı davranıştan sonra Batılı devletler İstanbul Hükümeti'nin gerçekte var olmadığını anladılar.

Batılı devletler yeni bir antlaşma taslağı hazırlamışlardı. Ancak bu antlaşma taslağı Sevr'in biraz değiştirilmiş haliydi. Amaç ve çıkarları çelişen İtilâf devletleri, yanlara bir çözüm kabul ettirmek istek ve gücüne sahip olmadıklarından, uzlaşamayan yanlar arasında hakemlik yapmaya çalışıyor, ama bu görevi de esaslı biçimde yerine getiremiyorlardı, çünkü İngiltere, Yunanistan'ın koruyucusu rolüne

⁸⁰ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 1. bs., C.I, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985, s. 368.

⁸¹ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 1. bs., C.I, a.g.e., s. 369.

bürünüyor; Fransa ile İtalya ise Türkiye'yi tutuyorlardı⁸². Sonuçta Türk heyeti taslağı kabul etmedi ve olumsuz tartışmalardan sonra konferans kapandı.

Londra Konferansından sonra artık Türk halkı adına söz söylemek yetkisine sahip makamın Ankara Hükümeti olduğu, İstanbul Hükümetinin sadece Padişahı temsil ettiği herkesçe kabul edilmeye başlandı⁸³. Diğer bir deyişle konferanstan bir sonuç çıkmamasına rağmen konferans sayesinde Ankara Hükümeti hukuksal alanda da Batılı devletler tarafından tanınmış oldu.

1.2.3.3. Sovyet Rusya ile Moskova Antlaşması

Birinci Dünya Savaşından büyük kayıplarla çıkan ve ortak düşmana karşı savaştan bu devlele uzun bir süre devam eden bir dostluk münasebeti kurulabilmiştir⁸⁴. Buna rağmen Birinci İnönü Zaferi'nin kazanılmasına kadar Rusya, Batı emperyalizmine karşı topyekûn bir bağımsızlık mücadelesi veren Türkiye ile anlaşma konusunda, başarı kazanıp kazanamayacağı şüphesi yüzünden çekingen davranıyordu. İtilaf Devletleri de bir Sovyet-Türk yakınlaşmasına karşıydılar. Zaten Londra Konferansı'yla Sevr Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi sorununun ortaya atılmasının can alıcı bir nedeni de İtilaf Devletleri'nin ne pahasına olursa olsun Moskova'da bir Sovyet-Türk görüşmesi düzenlenmesine ve Sovyet-Türk yakınlaşmasına engel olmak istemeleriydi⁸⁵. Ancak zaferin kazanılması ve ardından Londra Konferansı'nda sunulan antlaşma taslağının Türk tarafınca reddedilmesinden sonra durum değişti. Türklerin emperyalizm karşısında mücadele verdiğini düşünen Rusya, mücadelenin kazanılmasından sonra Türkiye'nin de sosyalist olabileceğine inanıyordu. Mustafa Kemal Paşa, Rusların bu hesaplarını çok iyi değerlendirdi. Çünkü acil olarak orduya yeni silah ve donatım sağlaması gerekiyordu ve bu destek Rusya'dan alınabilirdi. Şimdi olduğu gibi daha o zamandan Rusya Avrupa amele sınıfını bendetmek; müstemlekelerdeki esir milletleri istiklâl için tahrik etmek, Avrupa demokrasisi ile mücadele edenlere yardım etmek istediğinden ve kendisinin güney hududunda Avrupa demokrasi alemine dost, kendisine düşman - Ermeniler

⁸² Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, II.C., a.g.e., s. 140.

⁸³ Mehmet Gönlübol ve diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası: 1919-1973*, Genişletilmiş 3. bs., Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1974, s. 37.

⁸⁴ Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e., s. 20.

⁸⁵ A. M. Şamsutdinov, a.g.e., s. 245.

gibi - devletler bulundurmaktansa, Millî Hükûmet ve dost bir devletin bulunması siyasetini takip ettiğinden, o da bize yanaştı⁸⁶. Neticede 16 Mart 1921’de Türkiye ile Rusya arasında Moskova Antlaşması imzalandı. Antlaşmaya sonucunda Türk-Rus sınırı kesin olarak çizildi ve iki ülke diplomatik alanda birbirlerini destekleyeceklerdi. En önemlisi ise Ruslardan, ordu için gerekli olan para, silah, cephaneye ve araç sağlanmış oldu.

1.2.3.4. İkinci İnönü Savaşı ve Sonuçları

Londra Konferansı’nda Batılı devletler tarafından sunulan barış taslağı Türk Hükümeti tarafından kabul edilmeyince İngilizler, taslağı kabule zorlamak amacıyla, Yunan ordusunu yeni bir saldırı yapması için kışkırtmaya başladılar. Yunanlılar da, Birinci İnönü yenilgisini telafi edebilmek ve Sevr Antlaşması ile elde ettikleri imkânlardan faydalanabilmek hevesiyle yeniden saldırıya geçtiler. 23 Mart sabahı itibariyle ilerlemeye başlayan Yunanlılar yine Türk Ordusu’nun büyük direnişiyle karşılaştılar ve daha fazla ilerleyemediler. İnönü ile Afyon arasındaki bölgede cereyan eden muharebelerde Yunan saldırıları kuzey ve güney olmak üzere iki koldan yapılmaktaydı. 27 ve 30 Mart’ta Yunan ordusunun kuzeyden yaptığı iki genel saldırı da geri püskürtülünce güneydeki kol ile birlikte Yunan ordusu geri çekilmek zorunda kaldı. Böylece İkinci İnönü Savaşı da Türk Ordusu’nun zaferiyle sonuçlanmış oldu.

İkinci İnönü Savaşı’nda elde edilen başarıdan faydalanarak güneydeki Yunan kuvvetlerini geri püskürtmek isteyen bazı komutanlar güneyden harekete geçerek Yunan kuvvetlerinin üstüne yürüdüler. Ancak her iki savaşı da kazanan ordumuz artık yorgun düşmüş ve sayıca da azalmış durumdaydı. Dolayısıyla 8–15 Nisan tarihleri arasında cereyan eden bu muharebelerde ordumuz başarılı olamamış ve geri çekilmiştir.

Aslıhanlar ve Dumlupınar muharebelerinde ordumuzun henüz taarruz gücü olmadığını gören Yunanlılar bu durumdan faydalanarak ileri harekât yapmaya karar verdiler. 10 Temmuz itibariyle saldırıya geçen Yunanlılar cephe boyunca ilerlemeye başladılar. 20 Temmuz’a kadar devam eden Yunan taarruzları karşısında

⁸⁶ Tahsin Ünal, a.g.e., s. 659.

kuvvetlerimiz geri çekilmeye başladı. Durumu değerlendiren Mustafa Kemal Paşa ordumuzun Sakarya Nehri'nin doğusuna kadar çekilmesine karar verdi. 25 Temmuz itibariyle de ordumuz Sakarya'nın doğusuna kadar çekildi.

Muharebeler neticesinde Kütahya, Eskişehir ve Afyon elden çıkmış oldu. Bu durum tüm yurttaki moral bozukluğuna sebep oldu. TBMM'nde sert tartışmalar yaşandı. Kurtuluş Savaşı'nın en bunalımlı günleri yaşanmaktaydı.

1.2.3.5. Sakarya Meydan Savaşı ve Sonuçları

25 Temmuz'da Ankara'dan bir milletvekili heyeti cepheye gönderildi. Heyetin yaptığı incelemeler doğrultusunda olağanüstü tedbirler alınması ve bütün uygulamaların da tek elden yönetilmesi gerektiği sonucuna varıldı. Bu ağır yükün altından ancak Mustafa Kemal Paşa kalkabilirdi. Birtakım itirazlara rağmen Mustafa Kemal Paşa, TBMM tarafından Başkomutan olarak atandı ve üç ay süre ile de meclisin tüm yetkilerine sahip kılındı.

Başkomutanlığı üzerine aldıktan sonra birkaç gün Ankara'da çalışan Mustafa Kemal Paşa bu süre zarfında yalnız ordunun insan ve taşıt bakımından gücünün artırılması, yiyeceğinin ve giyeceğinin sağlanıp yoluna konulması ile ilgili tedbirleri almak ve düzenlemeleri yapmakla uğraştı⁸⁷. Güç durumunda bulunan ordumuzu toparlayabilmek için milletin çok büyük fedakârlıklar yapması gerekiyordu. Zira ordumuz yiyecek, giyecek, malzeme ve teçhizat bakımından oldukça zor durumdaydı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa tarafından "*Tekâlif-i Milliye*" kanunları çıkarıldı ve hızla ordu iyileştirilmeye başlandı.

Türk ordusunu geri çekilmek zorunda bırakan Yunanlılar iyice cesaret bulmuş durumdaydılar. Anadolu'ya geçen Yunan Kralı Konstantin, Yunan ordusuna Sakarya'yı geçerek Ankara'ya ilerleme emri verdi. 14 Ağustos sabahı ilerlemeye başlayan Yunanlılar 22 Ağustos'ta Türk mevzileriyle temas geçtiler. Asıl çarpışmalar ise 23 Ağustos'ta başladı. Her yönden ordumuzdan iyi seviyede olan Yunan ordusuyla çok kanlı çarpışmalar olmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği yeni bir savaş taktiği ile ordumuzun savaşma azmi daha da arttı. Mustafa Kemal Paşa

⁸⁷ Atatürk, *Söylev-Nutuk*, 4. bs., 2.C., Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973, s. 451.

şöyle diyordu: "Savunma bir çizgi üzerinde değil, yüzey üzerinde yapılacaktır. O yüzey de bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı yurttaşın kanı ile sulanmadıkça bırakılamaz...."⁸⁸ İşte Sakarya ve hatta bütün istiklâl savaşının felsefesi ve kendini müdafaa zaruretinde kalacak milletlerin asırlarca unutmaması lâzım gelen bir vecize⁸⁹. Mustafa Kemal Paşa'nın bu emriyle savaşın kaderi değişmiş, ordumuz düşmanı yıpratarak parçalamış ve savaşa azmini kırmıştır. Neticede Yunan kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldı ve 13 Eylül itibariyle Sakarya'nın doğusunda düşman askeri kalmadı.

Sakarya Meydan Savaşı tam anlamıyla fedakârlık ve kahramanlık savaşı olmuştur. Savaştan sonra 19 Eylül 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya TBMM tarafından *Gazilik* ünvanı ile *Mareşallik* rütbesi verilmiştir.

Savaş neticesinde artık insiyatif Türklere geçmiş oldu. Geri çekilen Yunanlılar, Türklerin yapacağı genel bir karşı taarruzdan korkarak Batılı devletlerden yardım istemeye başladılar. Batılı devletler tarafından Türk ve Yunan devletlerine barış önerildi ancak Türkiye kabul etmedi. Batılı devletlerden de yardım alamayan Yunanistan artık yalnız kalmış ve Batılı devletlerin, özellikle de İngilizlerin oyununa gelmiş oluyordu.

Zaferden hemen sonra 13 Ekim 1921'de Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ile Kars Antlaşması imzalandı ve böylece TBMM'nin doğu siyaseti olumlu bir biçime ulaşmış oldu. Yine 20 Ekim 1921'de Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması ile de Fransa resmi düşmanımız olmaktan çıktı ve güneybatı sınırimız Hatay-İskenderun dışında bugünkü durumunu almış oldu.

1.2.3.6. Büyük Taarruz ve Sonuçları

Sakarya zaferinden sonra TBMM içinde ve dışında herkes, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın çevresinde birleşmişti.⁹⁰ Şimdi sıra genel bir karşı taarruzla düşmanı geri atarak yurdu tamamen düşmandan temizlemeye gelmişti. Ancak bu karşı taarruz etkili olabilmesi için baskın niteliğinde yapılmalıydı. Bunun

⁸⁸ Ahmet Mumcu, a.g.e., s. 82.

⁸⁹ M. Şevki Yazman, a.g.e., s. 170.

⁹⁰ Ahmet Mumcu, a.g.e., s. 83.

için çok gizli bir şekilde hareket edilmeli, yapılan hazırlıklardan kimsenin kuşulanmaması gerekiyordu. Nitekim Mustafa Kemal Paşa yapılacak olan taarruz hakkında TBMM'nde bile konuşmuyordu.

Mustafa Kemal Paşa öncelikli olarak Doğu ve Güney cephelerinden tasarruf edilen birlikleri teçhizat ve silahlarıyla birlikte batıya kaydırıldı. Bu arada İstanbul'daki işgal kuvvetlerinin elindeki depolarda bulunan silah ve cephaneler de gizlice Anadolu'ya kaçırıldı. Böylece hazırlıklar büyük bir gizlilik içerisinde devam etti. Öyleki, Mustafa Kemal Paşa yapılacak olan taarruzu ordu ileri gelenlerine bile ancak Haziran 1922'de açıkladı. Taarruza ilişkin harekât emrini ise 20 Ağustos 1922'de Akşehir'de gizlice yaptığı toplantıda verdi. Bu toplantıda kendisi, kurmay başkanı ile Cephe Kumandanı, 1. ve 2. Ordu kumandanlarını ve SÜVARİ KOLORDUSU KUMANDANI sıfatı ile beni (Fahrettin Altay Paşa) bulundurdu⁹¹.

Taarruz hazırlıklarını tamamlayan Türk Ordusu 26 Ağustos 1922 sabahı taarruzuna başladı. 31 Ağustos'a kadar süren muharebeler sonunda Yunan kuvvetleri Dumlupınar kuzeyindeki Aslıhanlar bölgesinde yok edildi. Bu bölgede yapılan muharebelerin tümüne *Dumlupınar Meydan Savaşı* adı verildi. 30 Ağustos günü, Yunan ordusunun asıl kuvvetlerinin tüm olarak yok edildiği ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın doğrudan doğruya yönettiği büyük savaşa ise "*Başkomutan Savaşı*" (*Başkumandan Muharebesi*) adı verilmiştir.⁹²

Düşmanın büyük çoğunluğunu yok eden ordumuz daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği "Ordular ilk hedefiniz Akdenizdir, ileri!" emriyle takip harekâtına başladı ve öncü birlikleriyle 9 Eylül günü İzmir'e girdi. Aynı gün öğle üzeri, İzmir istasyonu şu telsizi yaydı: "Türk atlıları, bugün 9 Eylül Cumartesi, öğleden evvel saat on bir buçukta, halkın sevinçleri ve gözyaşları arasında İzmir'e girdiler."⁹³ 18 Eylül 1922 itibarıyla ise Batı Anadolu'da hiçbir Yunan askeri kalmadı.

Bu yüce Türk zaferi Anadolu'nun her yanında kutlanırken, onun yankıları, Türkiye'nin hudutlarını aşarak dünyanın her yanına yayılıyor; yabancı boyunduruğu

⁹¹ Taylan Sorgun, *İmparatorluktan Cumhuriyete (Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor)*, 2. bs., İstanbul: Kamer Yayınları, 1998, s. 329.

⁹² Ahmet Mumcu, a.g.e., s. 84.

⁹³ Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, 3. bs., Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993, s. 18.

altında sömürge ve köle yaşamı sürmekte olan halkları etkiliyor; bu halklar, Mustafa Kemal'e kendi kurtarıcıları gözüyle bakmaya başlıyordu⁹⁴.

Bu başarılı harekâttan sonra birliklerimizin bir kısmı İzmit üzerinden İstanbul'a, bir kısmı ise Çanakkale'ye yanaştı. Böylece ordumuz İngiliz kuvvetleriyle karşı karşıya gelmiş oldu.

2. Mudanya Ateşkesi

2.1. Ateşkes Öncesi Durum

Yunanistan Hükümeti ateşkes yapılabilmesi için 2 Eylülde İngiltere'ye aracılık öneriyor, İstanbul'daki Anlaşma Devletleri temsilcileri tarafından Ankara'ya ulaştırılan öneri 4 Eylülde İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey tarafından telgrafla, cephede bulunan Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşaya bildiriliyordu. Başkomutanın 5 Eylülde verdiği cevap kesindi. "Anadolu'daki Yunan ordusu kat'i şekilde mağlûp edilmiştir. Anadolu için herhangi bir görüşmeye mahal kalmamıştır. Mütareke ancak Trakya için mevzubahis olabilir"⁹⁵.

Türk zaferinin kesinlik ve bütünlüğünden kendi çıkarlarına tehlike sezen Müttefikler harekete geçiyor; İngiliz Kabinesi, durumu görüşmek üzere 7 Eylül'de toplanıyor; İstanbul ve Boğazları bırakmamak ve Gelibolu yarımadasını 'korumak' amacıyla, gerekirse tek başına oraya takviye gönderme kararı alıyordu⁹⁶. Türk Ordusu'nun, 9 Eylül'de İzmir'in kurtarılmasından sonra kuzeye (Çanakkale'ye) doğru ilerlemeye başlaması, İngiltere tarafından tepkiyle karşılanıyor ve Çanakkale (Chanak) Bunalımı olarak adlandırılan gerginlik ortaya çıkıyordu.⁹⁷ İngiltere Türk Ordusu'nun ilerlemeye devam ederek Trakya'ya geçmesini istemiyor ve gerekirse Türklerle savaşmaktan geri durmayacağını ifade ediyordu. Bu durum son gücüyle büyük bir zafer kazanmış olan Türk Ordusu'nun dinç İngiliz kuvvetleriyle savaşarak kazanılan zaferi tehlikeye atması anlamına gelmekteydi. Aslında İngiltere'nin

⁹⁴ Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, Ankara: TTK Yayınları, 2006, s. 2.

⁹⁵ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi T.B.M.M. I. Dönem C.II.*, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1995, s. 7.

⁹⁶ Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, a.g.e., s. 4-5.

⁹⁷ Çağrı Erhan (ed.), *Yaşayan Lozan*, 1. bs., Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2003, s. 20.

İstanbul'daki Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'a göre, İngiltere, Kemalistlerin hem Boğazlarda hem de Irak hududunda yaratmış oldukları tehlikeye askerî açıdan karşı koyacak bir durumda değildi⁹⁸. Ancak her ne kadar Rumbold böyle düşünüyor olsa da durum, zafer kazanmış Türk Ordusu için çok büyük risk taşımaktaydı.

İngiltere'yle aniden gelişen bu tehlikeli gerginlik, bir yandan İngiltere kamuoyunun savaş istememesi, Fransa ve İtalya'nın Türk ordusu'yla çatışmaktan çekinmeleri ve Sovyetler'in Türklerin yanında yer alması gibi nedenlerle, öte yandan da Mustafa Kemal'in elindeki gücü ihtiyatlı kullanarak, Yunanlılar karşısında kazanılmış olan başarıları tehlikeye atmaktan kaçınması sonucu, sıcak bir çatışmaya dönüşmeden sona erdi.⁹⁹

Çanakkale bunalımının yaşandığı bu günlerde, Mustafa Kemal Paşa o kadar ince bir siyaset izlemiştir ki; bu siyaset hem Türk askerlerini yeni bir çatışmanın içine girmekten kurtarmış, hem de İngilizlerle kurulan siyasî ilişkilerde taviz vermeyen, ama tahrik de etmeyen politika, mütareke ve barış görüşmelerine geçiş zemin hazırlamıştır.¹⁰⁰

Müttefik devletler 23 Eylül'de Türkiye'ye İzmit ve Mudanya'da ateşkes görüşmeleri yapılması çağrısını içeren bir nota gönderdiler. Notada ayrıca mevcut savaş durumunu sona erdirecek bir barış konferansına ilişkin bilgiler de yer almaktaydı. Mustafa Kemal Paşa gönderilen notaya 29 Eylül'de cevap verdi. Verdiği cevapta 3 Ekim'de Mudanya'da ateşkes görüşmelerine başlanmasını uygun bulduğunu ve bu görüşmelere Türkiye adına Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın katılacağını belirtti. Mustafa Kemal Paşa cevabında ayrıca Meriç Nehri'ne kadar Trakya'nın derhal Türkiye'ye bırakılmasını da istedi. TBMM Hükümeti de 4 Ekim'de notaya ayrıca cevap gönderdi.

⁹⁸ Salâhi R. Sonyel, "İngiliz Gizli Belgelerine Göre Lozan Konferansı'nın Perde Arkası," *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyum Bildirileri*, Ankara: TTK Yayınları, 2005, s. 17.

⁹⁹ Çağrı Erhan (ed.), a.g.e., s. 20.

¹⁰⁰ M. Vehbi Tanfer, "9 Eylül 1922–24 Temmuz 1923 Tarihleri Arasında Türkiye'nin Uluslararası Alanda Hukuksal Yönden Kabulü ve İzlenen Dış Politikanın Genel Özellikleri," *AAMD*, C.VIII, S. 22 (Kasım 1991), s. 108.

2.2. Ateşkesin İmzalanması ve Uygulanması

Ateşkes görüşmeleri 3 Ekim’de Mudanya’da başladı. Görüşmelere Türkiye adına İsmet Paşa, İngiltere adına General Charles Harington, Fransa adına General Charpie, İtalya adına ise General Mobelli katıldılar. İlginç bir nokta olarak ateşkes görüşmelerine Yunan temsilcileri katılmadı.

Konferansın daha başlarında iken taraflar arasında Trakya’nın boşaltılması konusunda anlaşmazlık çıktı ve 5 Ekim’de görüşmelere ara verildi. İngiltere gerekirse çatışmaktan kaçınmayacağını yineledi. TBMM Hükümeti ise Trakya için yeni bir askeri harekâta başlama kararı verdi. Bunun üzerine, Curzon derhal Paris’e gitti; Paris’te yapılan görüşmeler sonunda Müttefik Devletler Dışişleri Bakanları Türkiye’nin talebini kabul etti¹⁰¹. Öte yandan Fransa’nın da İngiltere’yi ikna etmesi, Ankara’nın da yumuşaması üzerine gerginlik durumu aşıldı ve 11 Ekim 1922’de Mudanya Ateşkesi imzalandı.

Mudanya Antlaşması 14 maddeden oluşmaktaydı. Ateşkesin imzalanmasıyla daha önce Osmanlı Devleti’nin 30 Ekim 1918’de imzalamış olduğu Mondros Mütarekesi ortadan kalkmış oldu. Ateşkes 14–15 Ekim gece yarısından itibaren yürürlüğe girdi. Antlaşma hükümleri uyarınca Doğu Trakya’nın boşlatılarak Türkiye’ye teslimi çalışmaları başladı. 25 Kasım itibariyle de Edirne dâhil tüm bölgeye Türk yönetimi yerleşti. İstanbul ve Boğazların durumunun tespiti ise barış konferansına bırakıldı. Barış antlaşması imzalanıncaya kadar İstanbul’da Boğazlar Bölgesi ve Gelibolu Yarımadası’nda İtilaf kuvvetleri kalacak, Türk askeri birlikleri ise Boğazların yansızlaştırılmış bölgelerine girmeyecekti.

3. Lozan Konferansı

3.1. Konferans Öncesi Gelişmeler

Türk Kurtuluş Savaşı’nın başarıyla sonuçlanması ve Mudanya Ateşkesi’nin imzalanması İngiltere’de büyük yankı buldu. Muhalefet partileri Lloyd George’un yakın doğu politikasının çökmüş olduğunu her fırsatta ilan ediyorlardı. Koalisyon Hükümeti’nin ortağı olan Liberal Parti’nin de hükümetten çekilmesiyle İngiltere

¹⁰¹ Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e., s. 50.

Başbakanı Lloyd George istifa etmek zorunda kaldı. Andrew Bonar Law başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu. Kurulan yeni İngiltere Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı ise yine Lord Curzon'du.

İtilaf Devletleri'nin Mudanya Konferansı için göndermiş oldukları davet notasına TBMM 4 Ekim'de cevap vermişti. TBMM'nin bu cevabında ateşkes görüşmelerinin Mudanya'da yapılması kabul edilmiş ancak daha sonra yapılacak olan barış konferansının da İzmir'de toplanması talep edilmişti. Böylece görüşmelere Mustafa Kemal Paşa da katılabılırdi. İtilaf Devletleri bu teklife sıcak bakmadılar. Zira Türk Kurtuluş Savaşı'nın kesin başarıya ulaştığı yer olan İzmir'de yapılacak barış görüşmeleri kendileri için başarısızlıkla sonuçlanabilirdi. Öte yandan, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Yunanistan'ı konferansta temsil edecek olan eski başbakan Eleftherios Venizelos'un duygularını incitebileceği korkusuyla toplantı yeri olarak İzmir'i kabul etmiyor; ayrıca şu olasılık üstünde duruyordu: Konferans, herhangi bir Türk şehrinde yapılırsa, Türkler, çok haklı olarak buna başkanlık etmek istiycekler, böylece saygınlıklarını artırmış olacaklardı¹⁰². İzmir yerine Büyükkada, İstanbul, hatta Üsküdar önerilip reddedildikten sonra, Müttefikler, konferansın, 13 Kasım'da İsviçre'nin Lozan kentinde yapılması kararını aldılar¹⁰³. Neticede İtilaf Devletleri TBMM Hükümeti'ni Lozan'a davet eden notayı İstanbul'daki temsilcisi Hamid Bey'e verdiler.

İtilaf Devletleri barış konferansına aynı zamanda İstanbul Hükümeti'ni de davet etmek niyetindeydiler. Böylece Türk temsilcileri arasında ikilik yaratarak kendi çıkarlarını rahatlıkla gerçekleştirebileceklerdi. Öte yandan, İstanbul yönetiminin Dışişleri Bakanı İzzet [Furğaç] Paşa oradaki İngiliz Yüksek Komiserliği görevlilerinden Andrew Ryan'la 13 Ekim'de görüşürken, İstanbul yönetiminin de 'yasal hükümet' olarak konferansa katılma hakkı olduğunu iddia ediyordu¹⁰⁴. İtilaf Devletleri'nin bu davetini alan Sadrazam Tevfik Paşa, TBMM'ne yolladığı telgrafta barış görüşmelerine birlikte katılmayı ve ulusun çıkarlarını beraber savunmayı önerdi. Tevfik Paşa ve arkadaşları bu telyazılarında, kazanılan başarının elde

¹⁰² Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, II.C., a.g.e., s. 291.

¹⁰³ Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, a.g.e., s. 16-17.

¹⁰⁴ Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, a.g.e., s. 17.

edilmesine yardım ettiklerinden söz edecek kertede ileri gidebilmişlerdir¹⁰⁵. Bu teklif bardağı taşıran son damla oldu. Mecliste yapılan görüşmelerde Konya Milletvekili Refik Bey "Esasen Tevfik Paşa isminde bir millet memuru tanımıyoruz. O sadrâzam da değildir. Bizim sadrâzamımız yok."¹⁰⁶ diyerek tepkisini gösteriyordu. Edirne Milletvekili Kâzım Karabekir Paşa ise "İstiklâl Harbimizde düşmanlarımızın mesaisini teshil eden ve milletimize karşı her fenalığı yapmaktan çekinmeyen bir gürhün bugün de şanlı sulhümüzü bozmak ve karıştırmak için aynı fenalığa karşı adım attığını görüyoruz."¹⁰⁷ açıklamasında bulunuyordu. Sorunun çözümü, Mustafa Kemal'in zaten uzun süredir planladığı gibi ancak saltanatın kaldırılmasıyla mümkün olabilecekti. Konu hemen mecliste görüşülmeye başlandı. Çok ateşli tartışmalar yaşanması ve muhalefetin karşı koymasına rağmen yapılan oylama neticesinde 1 Kasım 1922'de oybirliği ile saltanat kaldırılmıştır.

Saltanatın kaldırılmasına rağmen İstanbul Hükümeti, kendilerine resmi bir tebliğ yapılmadığını ileri sürerek istifa etmek konusunda tereddüt gösteriyordu. Nitekim TBMM'nin 1 Kasım tarihli kararının İstanbul'da duyulmasından sonra, İstanbul Hükümeti'nin tereddüdünü gören çeşitli dairelere bağlı memurlar kendi aralarında karar alarak, TBMM'ne tabi olduklarını telgraflarla veya Refet Paşa'ya müracaat ederek bildirmeye başladılar¹⁰⁸. Daha fazla direnemeyen İstanbul Hükümeti sonunda istifa etti. İstanbul Hükümeti'nin istifası Refet Paşa tarafından 4 Kasım günü, 18.15'te Ankara'ya bir telgrafla bildirildi¹⁰⁹. Saltanatın kaldırılmasının ardından 5 Kasım'da da Tevfik Paşa sadrazamlıktan istifa edip, mührünü İstanbul'da TBMM Hükümetinin askerî temsilcisi olarak bulunan Refet Paşa'ya teslim etti¹¹⁰. Böylece son Osmanlı Hükümeti ortadan kalkmış ve Lozan Konferansı'na iki heyetin katılması sorunu çözülmüş oldu.

¹⁰⁵ Atatürk, *Söylev-Nutuk*, 4. bs., 2.C., a.g.e., s. 503.

¹⁰⁶ *TBMM Zabut Ceridesi*, devre:I, içtima:III, C.24, Ankara: TBMM Matbaası, 1960, s. 271.

¹⁰⁷ *TBMM Zabut Ceridesi*, devre:I, içtima:III, C.24, a.g.e., s. 280.

¹⁰⁸ Betül Aslan, "Saltanatın Kaldırılmasının İstanbul'daki Yankıları," *Bellekten*, C.LXVI, S.245 (Nisan 2002), s. 100.

¹⁰⁹ Betül Aslan, a.g.m., s. 105.

¹¹⁰ Çağrı Erhan (ed.), a.g.e., s. 31.

3.2. Lozan Konferansı'na Gidecek Heyetin Oluşturulması ve Heyete Verilen Talimat

Mudanya Ateşkes Anlaşmasının imzasından sonra, toplanacak barış konferansı konusu ilk olarak Sıtkı Bey (Malatya) ve arkadaşlarının 16 Ekim 1922'de Başkanlığa sundukları bir önerge ile gündeme gelmiştir¹¹¹. Önerge sahipleri, barış görüşmelerine gidecek heyetin ve bu heyete verilecek talimatın tespit edilmesi için mecliste gizli toplantı yapılması istemekteydiler.

Mustafa Kemal Paşa barış görüşmelerine gidecek olan heyetin başkanlığına İsmet Paşa'yı düşünmekteydi. Çünkü İsmet Paşa Mudanya görüşmelerinde diplomasi alanında da başarılı olduğunu ispat etmişti. Ayrıca İsmet Paşa Osmanlı Devleti zamanında hiçbir siyasi görev almamıştı. Zira Osmanlının son dönem siyasetçilerinin hemen hemen hepsinde Avrupa'yı üstün görme zaafı vardı. İsmet Paşa'da bu zaaf yoktu. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa silah arkadaşı ve yakın dostu olan İsmet Paşa'yı yakinen tanımakta, karakterini iyi bilmekteydi. Ona göre İsmet Paşa bu işi en iyi yapacak kişiydi.

Mustafa Kemal Paşa barış görüşmelerine katılacak heyetin başkanı yapmayı düşündüğü İsmet Paşa'nın siyasi konumunu güçlendirmek için TBMM tarafından Dışişleri Bakanı olarak atanmasını sağladı¹¹². Daha sonra Hükümetçe tespit edilen isimler arasından delegeleri belirlemek için yapılan oylama neticesinde İsmet Paşa baş delege, Trabzon Milletvekili Hasan Bey (Saka) ve Sinop Milletvekili Rıza Nur Beyler de delege olarak seçildiler. Bu oylamaya 190 kişi katılmış, 121 kabul, 61 ret, 8 çekimser oy vermişlerdir¹¹³.

İsmet Paşa'nın başdelege atanması kendisi kadar başkalarını da şaşırtıyor; İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'u hiç memnun etmiyordu, çünkü İsmet Paşa'nın konferansta 'süngüleyici' [sabreing] davranışlarda bulunacağını tahmin ediyordu¹¹⁴.

¹¹¹ Fahri Çoker, a.g.e., s. 17.

¹¹² Çağrı Erhan (ed.), a.g.e., s. 20.

¹¹³ Zeki Arıkan, "Lozan Görüşmeleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi," *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyum Bildirileri*, Ankara: TTK Yayınları, 2005, s. 64.

¹¹⁴ Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, a.g.e., s. 27-28.

Türk heyetinde yukarıda adları belirtilen üç delege yer almakla birlikte, Lozan'a gönderilecek grupta 21 danışman, 2 basın danışmanı, 1 danışman ve genel sekreter, 1 mütercim ve 8 sekreter olmak üzere toplam 33 kişi daha bulunuyordu.¹¹⁵

Ancak burada şu hususlara değinmekte yarar vardır. Öncelikle Türk heyetinin Avrupa siyaset ve diplomasi deneyimi yoktu. Delegeler ancak yaşayarak anlayabilecekler ve deneyim kazanabileceklerdi. Bu da yetmiyormuş gibi, bilgi kaynaklarının sınırlı, dil bilgilerinin yetersiz olması, kendilerine karşı tuzak kurulmasında muhaliflerine büyük fırsatlar veriyordu¹¹⁶.

Lozan heyetine, barış görüşmeleri için yola çıkmadan önce Hükümet tarafından her sayfası bakanların tümü tarafından imzalanmış 14 maddeden oluşan üç sayfalık bir talimat verildi. Sözkonusu talimatın içeriği şöyleydi:

« 1) Doğu Sınırı: "Ermeni Yurdu" sözkonusu olamaz, olursa görüşmeler kesilir.

2) Irak Sınırı: Süleymaniye, Kerkük ve Musul livaları istenecek. Konferans'ta başka bir durum ortaya çıkarsa Hükümet'ten talimat alınacak.

3) Suriye Sınırı: Bu sınırın düzeltilmesi için çalışılacak ve sınır şöyle olacaktır: Re'si İbn Hani'den başlayarak Harim, Müslimiye, Meskeme, sonra Fırat Yolu, Derizor, Çöl, nihayet Musul vilayeti güney sınırına ulaşacak.

4) Adalar: Duruma göre davranılacak. Kıyılarımıza pek yakın olan adalar ülkemize katılacak. Olmazsa Ankara'dan sorulacak.

5) Trakya Sınırı: 1914 sınırının elde edilmesine çalışılacak.

6) Batı Trakya: Misak-ı Milli maddesi.

7) Boğazlar ve Gelibolu Yarımadası: Yabancı bir askerî kuvvet kabul edilemez. Bu yüzden görüşmeleri kesmek gerekirse önceden Ankara'ya bilgi verilecek.

8) Kapitülasyonlar: Kabul edilemez. Bu yüzden görüşmeleri kesmek gerekirse gereken yapılır.

9) Azınlıklar: Esas mübadeledir.

10) Osmanlı Borçları: Bizden ayrılan ülkelere paylaştırılacak. Yunanistan'dan alınacak tamirat bedeline mahsup edilecek. Olmazsa 20 yıl ertelenecek. Düyun-ı Umumiye İdaresi kaldırılacak. Zorluk çıkarsa [Ankara'ya] sorulacak.

11) Ordu ve donanmaya sınırlama sözkonusu olamaz.

12) Yabancı Kuruluşlar: Yasalarımıza uyacaklar.

13) Bizden ayrılan ülkeler için Misak-ı Milli'nin ilgili maddeleri geçerlidir.

¹¹⁵ Çağrı Erhan (ed.), a.g.e., s. 31.

¹¹⁶ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, II.C., a.g.e., s. 301.

14) İslam cemaat ve vakıflarının hakları eski anlaşmalara göre sağlanacaktır.»¹¹⁷

Görüldüğü üzere talimatta asıl üzerinde durulan mesele Türkiye'nin sınırlarıydı. Talimattaki maddelerin çoğu Misak-ı Milli'ye atıf yapmaktaydı. Yani ana konu Türkiye Devleti'nin sınırlarını Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda çizmek ve diğer devletlere de onaylatmaktı.

Bu ondört maddelik yönerge, antlaşmanın hangi koşullarda yapılacağına esasını ve ruhunu kapsamaktadır. Ancak ayrıntılar TBMM, hükümet ve Mustafa Kemal Paşa'ya çekilen telgraflarla belirlenmiştir.¹¹⁸

3.3. Konferansın Açılışı ve Gelişimi

Lozan Konferansı'nda Türkiye ile müzakere masasına oturan devletlerin başında, Birinci Dünya Savaşı'nı galip bitiren İtilaf Devletleri İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya gelmekteydi. Bu dört ülkenin yanı sıra, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Amerika Birleşik Devletleri de, Konferans'ın tüm oturumlarına katılmak üzere İtilaf Devletleri tarafından davet edilmişlerdi. Ayrıca, Boğazlar rejimiyle ilgili oturumlara katılmak üzere Sovyetler Birliği, hem Boğazlar Rejimi hem de Trakya sınırı konusundaki oturumlara katılmak üzere de Bulgaristan çağrılmıştı. Son olarak, belirli konulardaki görüşmelere katılmak üzere Belçika ve Portekiz temsilcileri de Lozan'a gelenler arasındaydı.¹¹⁹

Burada belirtilmesi gereken bir diğer nokta ise, Amerika Lozan Konferansı'na gözlemci olarak katıldığı halde konferans süresince zaman zaman gözlemciliğin ötesinde aktif rol oynayacaktır. Amerika'nın bu niteliği dolayısıyla, başta İngiltere olmak üzere, gerek Müttefikler (İngiltere, Fransa, İtalya), gerek Türk delegasyonu ve İsmet (İnönü) Paşa, Amerika'nın Konferans'taki ağırlığını kendi taraflarına çekmek için çok çaba harcayacaklardır¹²⁰.

¹¹⁷ Çağrı Erhan (ed.), a.g.e., s. 40–42.

¹¹⁸ Zeki Arıkan, a.g.m., s. 67.

¹¹⁹ Çağrı Erhan (ed.), a.g.e., s. 55.

¹²⁰ Fahir Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika," *Belleten*, C.LV, S.213 (ağustos 1991), s. 483.

Bu konferansla beraber genel dünya savaşını tasfiye eden büyük toplantıların dördüncüsü ve sonuncusu da tarih alanına açılmış oluyordu. Versailles'da Wilhelm Almanya'sını, Saint Germain'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu, Neuilly'de küçük ve haris Bulgaristan'ı en sert diktalarla sımsıkı bağlayan İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve bu mağrur devletlerin arkasında yürüyen küçük İtilaf ve Balkan devletleri, Lozan Konferansı ile, genel savaştan sonra tek başına kendilerine karşı koyan yeni Türk devleti ile de davalarını çözümlenmek istiyorlar ve ilk defa olarak bağımsızlık ayağı üzerinde bir tartışmayı kabul etmiş bulunuyorlardı.¹²¹

Konferans, önceden kararlaştırılan tarihe göre bir haftalık gecikmeden sonra 20 Kasım 1922'de açıldı. Açılış töreninde ikisi planlı olmak üzere üç konuşma yapıldı. İlk konuşmayı ev sahibi sıfatıyla İsviçre Konfederasyonu Başkanı Robert Haab, ikinci konuşmayı ise İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon yaptı. Üçüncü ve planlama dışı konuşmayı ise Türk Baş Delegatesi İsmet Paşa yaptı. Hiç kimsenin beklemediği bir anda Lord Curzon'un konuşmasından sonra kürsüye gelen İsmet Paşa bir gece önce hazırladığı metni okudu. İsmet Paşa yaptığı bu konuşmada, konferansa katılan tüm ülkelere Türk heyetinin barış görüşmelerine mutlak eşitlik temelinde geldiğini, Türk Ulusu'nun çok büyük acı ve sıkıntılar çektiğini, haksız ve adaletsiz muamelelere maruz bırakıldığını, çok büyük fedakârlılarla yürüttüğü mücadelesini başarıyla sonuçlandığını ve mutlak bağımsızlık arzusunda olduğunu, bundan da asla vazgeçmeyeceğini açıkça ilan etti.

İsmet Paşa'nın açılış töreninde verdiği ve daha önce Poincaré'nin önerisi üzerine hafifletmeye çalıştığı, ama gene de hazmedilemiyen meydan okuyucu söylevi, Bağlaşıklar üstünde iyi etki yapmıyor, tam tersine, onların Türklere karşı olan düşmanca duygularını daha da kamçıliyordu¹²². İngiliz Dışişleri Bakanı, İsmet Paşa'nın sözlerini 'partizan ve saldırgan' olarak niteliyor; aynı gün İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı [Yunan yanlısı] Sir Eyre Crowe'a gönderdiği gizli yazıda, İsmet Paşa'nın 'bugünkü tavrı, Türk delegasyonunun konferansa yaklaşım ruhunun bir örneğidir ve her adımda sıkıntı çıkacağıının belirtisidir' diyordu¹²³. Bu konuşmadan sonra, İsviçre Konfederasyonu Başkanı ayağa kalkarak, Lord Curzon'a ve İsmet

¹²¹ Ali Naci Karacan, a.g.e., s. 66.

¹²² Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, II.C., a.g.e., s. 303.

¹²³ Salâhi R. Sonyel, a.g.m., s. 24.

Paşa'ya, memleketi için söyledikleri övücü sözlerden ötürü teşekkür etti ve Konferansın, ertesi gün, saat 11 de, Ouchy Şatosunda, yeniden toplanacağını söyledi. Bundan sonra, oturumun sona erdiğini bildirdi¹²⁴.

Konferansta konular alanlarına göre farklı komisyonlarda görüşülerek müzakere edilecekti. Bu çerçevede konferansın ilk safhasında kurulan komisyonlar ve müzakere konuları şöyleydi:

Siyasi Komisyon: Sınırlar ve toprak konuları, azınlıklar, nüfus mübadelesi ve patrikhane konuları.

Yabancılara Uygulanacak Rejim Komisyonu: Kapitülasyonlar, yabancıların yerleşme hakkı ve yargısal yetkiler, yabancı okullar ve yabancı postaneler ile sağlık işleri.

Maliye ve İktisat Sorunları Komisyonu: Osmanlı borçları, savaş tamirâtı, ulaştırma ve taşımacılık, kabotaj hakkı, ticaret rejimi ve gümrükler.

İkinci safhada ise, bu komisyonların adı, birinci, ikinci ve üçüncü komite olarak değiştirildi¹²⁵.

Konferans, başladığı günden aralık ayı ortasına kadar bir dizi sorunun ilk gözden geçirilmesi ve boğazlar ile Türkiye'nin sınırları sorununun temel ilkelerinin çözümüyle uğraştı. 1922 yılı aralık ortasından 1923 ocak ayı ortasına kadar, ekonomik ve malî sorunların ayrıntılarıyla uğraşan konferansın üzerinde bir de sürekli olarak Musul sorununun görüntüsü dolaştı¹²⁶. Konferans süresince Türkiye'nin sınırları başta olmak üzere pek çok sorun üzerinde görüşmelerin kesilmesine yol açacak nitelikte görüş ayrılıkları ortaya çıktı ve neticede antlaşmanın temel sorunları üzerinde uzlaşmaya varılmadan 4 Şubat 1923'te konferansa ara verildi.

¹²⁴ Seha L. Meray (çev.), *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler*, 1. bs., 1. tk., C.I, Kitap I, İstanbul: YKY, 1993, s. 4.

¹²⁵ Çağrı Erhan, "Lozan'ın Genel Çerçevesi," *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyum Bildirileri*, Ankara: TTK Yayınları, 2005, s. 13.

¹²⁶ A. M. Şamsutdinov, a.g.e., s. 313-314.

Müttefikler, henüz dumanı tüten Sevri'nin tatlı hayalinden kurtulamamışlardı. Kendilerine göre istedikleri biçimde düzenledikleri sulh anlaşmasını imza etmesi için, İsmet Paşanın önüne adeta fırlatıp atmışlardı. Lord Curzon imza haberini istem üzere beklettiği trenden izleyip, imzayı geciktirirse trene hareket emri vereceğini, sulh ve savaş tercihinin Paşaya ait olduğu tehdidi altında tuttu. Diplomatik çabalar, treni ancak yarım saat tutabildi.¹²⁷

Bir asker olarak yetiştirilmiş olan İsmet Paşa, konferansta bir komutan gibi davranıyor, siyaset adamı olamadığından ne bekleyeceğini kestiremiyordu. Öte yandan, kendisini hâlâ Hindistan'ın Genel Valisi olarak gören ve Müslümanlardan hiç hoşlanmayan Lord Curzon'un, Anadolu'daki Yunan yenilgisinin yüz karasını, Çanakkale'de İngilizlerin düşmüş olduğu aşağılık durumu ve Türk Ulusçuların Mudanya'da kazanmış oldukları zaferi bir çırpıda ortadan kaldırmak ve Türklerle Rusların arasını açmak azminde olduğuna inanılıyordu. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, Türk delegasyonu, Lozan'da Yunan ve Ermeni propaganda ve entrikalarına da göğüs germek zorundaydı.¹²⁸

Konferans kesintiye uğradıktan hemen sonra, İsmet Paşa Ankara'ya dönerek, Büyük Millet Meclisi'ni mukabil bir tasarı hazırlamaya inandırıyor; Mustafa Kemal'in de desteğiyle bu tasarı onaylanarak Bağlaşıklara sunuluyor; 21 Mart 1923'te Londra'da toplanan Bağlaşık temsilciler bu tasarımı inceledikten sonra, Lozan Konferansı'nın 23 Nisan'da yeniden oturumlarına başlamasını onaylıyordu¹²⁹. Konferans Genel Sekreterliği de, bu durumu, 12 Nisanda, çeşitli Temsilci Heyetlerinin bilgisine sunuyordu¹³⁰.

TBMM Hükümeti, bu notaya cevabını ve 23 Nisan 1923'te görüşmeye başlanması için delegelerini göndereceğini 7 Nisan 1923'te bildirmiş, İsmet Paşa Başkanlığındaki Türk Delegasyonu, Lozan'a gitmek üzere 18 Nisan 1923'te Ankara'dan ayrılmıştır¹³¹. Sonuçta konferansın ikinci dönemi 23 Nisan'da başladı ve

¹²⁷ Kâzım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM- II. Dönem C.I.*, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1993, s. 26.

¹²⁸ Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, a.g.e., s. 44-45.

¹²⁹ Salâhi R. Sonyel, a.g.m., s. 29.

¹³⁰ Seha L. Meray (çev.), *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler*, 1. bs., 1. tk., C.IV, İstanbul: YKY, 1993, s. 68.

¹³¹ Fahri Çoker, a.g.e., s. 35.

24 Temmuz 1923'e kadar sürdü. Bu defa İngiltere Lord Curzon'un yerine Türkiye Büyükelçisi Horace Rumbold'u, Fransa Barrer'in yerine İstanbul Fevkalade Komiseri General Maurice Pelle'yi ve İtalya'da Camille Garonini'nin yerine Montanya'yı gönderdiler¹³². Bu şekilde müttefikler, konferansa daha ılımlı ve anlayışlı kişileri göndermek suretiyle iyi niyetlerini ortaya koymuş oluyorlardı.

İlk toplantı döneminden farklı olarak bu dönem, her iki yanın bir an önce barışın sağlanmasını istediği bir hava içinde geçti¹³³. Sonuç olarak konferans, başlıca katılımcı olan devletler ile Türkiye arasında imzalanan barış antlaşmasıyla sona erdi. İsmet Paşa ve arkadaşları, Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra, Amerika ile de Antlaşma imzalamak için birkaç gün daha Lozan'da kaldılar. Nihayet Atatürk'ün vakit geçirmeksizin dönmelerini isteyen direktifi üzerine, 6 Ağustos 1923 salı günü, Amerika ile Antlaşmayı imzalar imzalamaz Lozan'dan hareket etmişlerdir.¹³⁴

3.4. Lozan Barış Antlaşmasının İmzalanması ve Uygulanışı

Lozan Barış Antlaşması ve ekli belgeleri 24 Temmuz 1923'te Lozan Üniversitesinde düzenlenen bir törenle imzalandı. Antlaşmaya Türkiye adına İsmet Paşa, Rıza Nur, Hasan Bey; İngiltere adına Sir Horace Rumbolt; Fransa adına General Maurice Pellé; İtalya adına Marki Camille Garroni ve Jules Cesar Montagna; Japonya adına Kentaro Otchiai; Yunanistan adına Elefterios Venizelos ve D. Caclamano; Romanya adına Constantin Diamandy ve Constantin Kontzesco imza koydular.¹³⁵

İmza töreni esnasında antlaşma metinlerine ilk imza hakkı diğer devletler tarafından bir şeref mahiyetinde Türkiye'ye verildi. Türkiye devleti başdelegesi İsmet Paşa, yerinden kalktı, oradaki masaya doğru yürüdü ve masanın tam ortasına gelince durdu. Sağ elini "**Jaquette à taille**"¹³⁶ının iç cebine götürerek oradan renkli bir muhafaza çıkardı, açtı, içinden bir altın kalem aldı ve Gazi Mustafa Kemal'in, vatanın kurtarıcısı Büyük Ata'nın antlaşmayı imzalamak üzere kendisine gönderdiği

¹³² Kâzım Öztürk, a.g.e., s. 51.

¹³³ A. M. Şamsutdinov, a.g.e., s. 336.

¹³⁴ Cemal Avcı, "İsmet İnönü'nün Lozan Dönüşü ve Demeçleri (10 Ağustos 1923-23 Ağustos 1923)," *Atatürk Yolu*, Y.6, C.3, S.12 (Kasım 1993), s. 341.

¹³⁵ Çağrı Erhan (ed.), a.g.e., s. 96.

tarihi kalemle, ayakta, biraz eğilerek, genel sekreter Massigli'nin önüne koyduğu antlaşmaya, 24 Temmuz 1923 tam saat üçü dokuz geçe imzasını attı.¹³⁶

Böylece Türkiye ile İtilaf Devletleri arasındaki savaş durumu resmen sona ermiş oldu. Kasım 1922'den Temmuz 1923'e kadar devam eden Lozan konferansı Türk milliyetçiliğinin zaferini gözler önüne serdi¹³⁷. Antlaşma 21 Ağustos'ta onaylanmak üzere Meclis'e sunuldu. Meclis'te yapılan uzun görüşmeler sonucunda, bazı milletvekillerinin *Misak-ı Millî* ilkelerine tam anlamıyla uyulmadığı yolunda öne sürdükleri itirazlara rağmen, 14 aleyhte oya karşı 213 oyla onaylandı¹³⁸. TBMM antlaşmayı 23 Ağustos 1923'te onaylarken, İtalya 11 Ocak 1924'te, İngiltere 10 Nisan 1924'te, Japonya Haziran 1924'te, Yunanistan ve Romanya 1924 içinde, Fransa 27 Ağustos 1924'te, Belçika 7 Ocak 1925'te, Portekiz de 28 Mayıs 1926'da onay işlemlerini tamamladılar¹³⁹.

Bağlaşklar, antlaşmanın BMM'nce onaylandığını 24 Ağustosta İsmet Paşa'dan resmen öğrenir öğrenmez, Türk topraklarını boşaltmaya başladılar; son Bağlaşık askerî kuvvetleri, 1 Ekim 1923'te Türkiye'den tamamen çekildi¹⁴⁰. Türk birlikleri de 6 Ekim'de İstanbul'a girdi. 29 Ekim 1923'te ise Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, Lozan'da bağımsızlığı tüm dünya tarafından kabul edilen Türkiye artık Türkiye Cumhuriyeti olarak anılacaktı.

3.5. Değerlendirme

Lausanne'da Hotel du Chaetau'da yapılan toplantılarda Müttefik devletlerin temsilcileri bir iki hafta zarfında bir barış antlaşmasının hazırlanabileceğini ümit ediyorlardı¹⁴¹. Ancak Türk heyeti bu sefer çetin çıkmış ve görüşmeler sekiz ayda ancak tamamlanabilmiştir.

Müttefiklerin, Lozan'da bile böyle bir öngörüyle masaya oturmaları onların nasıl bir zihniyetle Türkiye'ye baktıklarının açıkça göstergesidir. Onların hesaplarına

¹³⁶ Ali Naci Karacan, a.g.e., s. 426-427.

¹³⁷ Joseph C. Grew, a.g.e., s. 14.

¹³⁸ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, II.C., a.g.e., s. 356.

¹³⁹ Çağrı Erhan, a.g.m., s. 14.

¹⁴⁰ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, II.C., a.g.e., s. 356.

¹⁴¹ Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e., s. 54.

göre Mondros ve Sevr'deki gibi Türkler kolayca inanacak, verilecek birkaç tavizle antlaşmayı imzalayacak ve kısa zamanda bu işten en az zararlı çıkacaklardı. Ancak Türkiye'nin tutumu çok açık ve kesindi. Kolayca razı olmaya ve istediklerini almadan masadan kalkmaya hiç niyeti yoktu.

Antlaşma metinleri TBMM'nde yapılan gizli oturumlarda, Mersin Milletvekili Salâhattin Bey'in teklifi doğrultusunda öncelikle idari kısımları ve sonra sırasıyla mali ve iktisadi kısımları ile arazi kısımları fasıl fasıl müzakere edildi.¹⁴²

Türkiye her şeyden önce diğer medeni ülkeler gibi kayıtsız şartsız bağımsızlık istiyor ve yeni barış düzenini uluslar arası hukuk ilkelerine dayandırmaya çalışıyordu. Müttefikler ise Lozan görüşmelerine başlarken Sevr'i esas almışlar ve kıyaslamalarını Sevr koşullarına göre yapıyorlardı. Oysa Sevr Antlaşması kabul edilmemiş ve uygulanmamıştı. Yani iki tarafın da değerlendirme temeli farklıydı.

Diğer taraftan Türkiye, Lozan'da masaya galip ve eşit ülke olarak oturmuştu. Buna rağmen Müttefikler hala Türkiye'yi yenik, Yunanistan'ı ise galip devlet olarak görmekteydiler. Bu bakış açıları altında Konferans doğal olarak ancak sekiz ayda tamamlanabilmiştir. Türkiye ise imzaladığı Antlaşma ile isteklerinin çok büyük kısmını almıştır.

10 Ağustos 1920'de Osmanlı Devleti'ne imzalatılan, TBMM tarafından asla tanınmayan, ölü doğmuş Sevres düzeni, hiçbir uygulama alanı bulunmadan, Lozan'la birlikte ebediyen terk edilmiştir¹⁴³. Lozan Antlaşması, galiplerle mağlupların hakiki anlamda birbirleriyle görüşebildiği tek Birinci Dünya Savaşı barış antlaşmasıydı¹⁴⁴. Curzon içinden, "Şimdiye kadar biz kendi barış anlaşmalarımızı dikte ediyorduk," diye düşünmekteydi. "Şimdi ise düşmanla pazarlık ediyoruz, çünkü düşmanın ordusu var, bizim yok. Duyulmamış bir durum."¹⁴⁵

¹⁴² *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 1. bs., C.IV, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985, s. 3.

¹⁴³ Çağrı Erhan, a.g.m., s. 11.

¹⁴⁴ Paul C. Helmreich, a.g.e., s. 241.

¹⁴⁵ Margaret MacMillan, a.g.e., s. 443.

Türkiye’de modern diplomasinin en başarılı diplomatı olarak karşılanan İsmet Paşa, Türkiye’nin Lozan’da sağlamış olduğu başarıyı, 23 Ağustos’ta BMM’nde yapmış olduğu konuşmada anlatırken, sonuçta, 'mütecanis' [homojenik] ve 'yeknesak' [tek-düzen] bir yurt kurulduğunu; bu yurdun, dışa karşı olumsuz koşullardan ve devlet içinde devlet anlamına gelen iç imtiyazlardan kurtulmuş, savunma hakkı kesin, kaynakları bol ve özgür olduğunu açıklıyor; şunları ekliyordu: 'Bu vatanın adı Türkiye’dir. O Türkiye’yi bu muahedeler [antlaşmalar] ifade ve izah etmektedir'.¹⁴⁶

Unutulmamalıdır ki; Lausanne Barış Antlaşmasının Türkiye açısından 3 büyük önemi vardır: Birincisi, Lausanne bir eşitlik belgesidir. İkincisi, Lausanne bir iktisadi bağımsızlık belgesidir ve iktisadi millileştirmenin ilk adımıdır. Üçüncüsü, Lausanne bir siyasal bağımsızlık belgesidir. Türkiye’yi bağımsız bir devlet olarak tanıyan ve bunu uluslararası planda tescil eden belgedir. Bu nedenle, Antlaşma Türkiye devletinin kurucu belgesidir.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı’nın Perde Arkası*, a.g.e., s. 215-216.

¹⁴⁷ Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 8. bs., C.I: 1919–1980, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 222.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEVR ANTLAŞMASI ile LOZAN ANTLAŞMASI'NIN SINIRLAR ve TOPRAK ile İLGİLİ KISIMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

1. Trakya Sınırı

Osmanlı Devleti ile Bulgarlar arasında yapılan görüşmeler neticesinde 29 Eylül 1913'te İstanbul Antlaşması imzalanmış ve Batı Trakya tamamen Bulgaristan'a bırakılmıştı. Böylece Batı Trakya 1913–1918 arası hukuken ve fiilen Bulgar egemenliği altında kaldı¹⁴⁸. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı topraklarını paylaşmak amacıyla Paris'te toplanan Batılı devletler burada Trakya sınırını da tartıştılar. Konferans neticesinde Doğu Trakya'nın Meriç Nehri'ne kadar olan kısmı Yunanistan'a verildi. Meriç'ten İstanbul'a kadar olan kısımda ise Wilson'a göre başkenti İstanbul olan ayrı bir devlet kurulacaktı ancak öyle olmadı. İngiltere ve Fransa'nın teşvikiyle Yunanlılar Meriç'i de geçerek Doğu Trakya'yı işgal ettiler.

1.1. Sevr'de Trakya Sınırı

10 Ağustos 1920'de imzalanan ve Osmanlı tarihinin en kara lekesi olan Sevr Antlaşması'nın 27. maddesi Türkiye'nin sınırlarını düzenlemekteydi. Buna göre Türkiye'nin Trakya sınırı; Karadeniz kıyısında, Podima'nın 7 kilometre kuzeybatısındaki bir noktadan başlayarak Istaranca'nın 8 kilometre kuzeybatısını dolanacak ve Kaplıcadağ-Üçpınar Tepesi hattından güneydoğuya uzanarak Sinekli-Fener istikametinden Kalikratya'nın bir kilometre batısında Marmara Denizi'ndeki bir noktada son bulacaktı¹⁴⁹. Böylece Osmanlı Devleti Trakya'da, sadece İstanbul'un Rumeli yakasında kalan bölümüyle yetinecek, buradan güneye doğru Çanakkale Boğazı'nın girişine kadar olan kıyıya paralel bölüm Boğazlar Bölgesi adı altında Boğazlar Komisyonu'nun yönetiminde olacaktı. Geriye kalan tüm Trakya toprakları ise Yunanistan'a bırakılacaktı. Yani Türkiye'nin Avrupa sınırları tamamen Yunanistan ile çiziliyordu.

¹⁴⁸ Çağrı Erhan (ed.), a.g.e., s. 110.

¹⁴⁹ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)*, C.I, Ankara: TTK Basımevi, 1953, s. 539–540.

1.2. Lozan'da Trakya Sınırı

Lozan Barış Antlaşmasının Türkiye'nin sınırları ile ilgili olan hükümleri, antlaşmanın birinci kısmının birinci faslında "Araziye Müteallik Ahkâm"¹⁵⁰ başlığı altında bulunmaktadır. Söz konusu faslın ikinci maddesi ise Türkiye'nin Trakya sınırlarını tespit etmektedir. Buna göre;

Bulgaristan sınırı, Rezvaya'nın denize döküldüğü yerden Türkiye, Bulgaristan ve Yunanistan sınırlarının Meriç üzerinde birleştikleri noktaya kadar olacaktır. Bu aynı zamanda Bulgaristan'ın da güney sınırını oluşturmaktadır.

Yunanistan sınırı ise, Bulgaristan sınırının bittiği yerden Arda ve Meriç nehirlerinin birleştiği yere kadar Meriç'in akım yolu, oradan Arda'nın kaynağı istikametinde ve bu nehir üzerinde, Çörek köyün hemen civarında olmak üzere arazi üzerinde tayin edilecek bir noktaya kadar Arda'nın akım yolu, müteakiben güneydoğu istikametinde Bosna köyün bir kilometre yakınında Meriç üzerinde bir noktaya Bosna köyü de Türkiye'de kalacak şekilde çizilecek bir hat ve nihayetinde Ege Denizi'ne kadar Meriç'in akım yolu olacak şekilde tespit edilmiştir.(Bakınız EK-V) Çörek köyü ise bir komisyon tarafından, nüfusunun çoğunluğunun Türk veya Rum olmasına bağlı olarak Türkiye'ye veya Yunanistan'a verilecekti. Ancak 11 Ekim 1922'den sonra köye göç edenler bu hesaplama dâhil edilmeyecekti.

Yunanistan ile olan sınırın "Meriç'in akım yolu" olarak tespit edilmesi nehrin sularının her iki ülke tarafından da kullanılabilmesini olanaklı kılmaktadır. Ancak antlaşmanın daha önceki tasarı metinlerinde bu sınır, "nehirin sol kıyısı" olarak tespit edilmişti. Konferansın ikinci döneminin ilk oturumu olan 24 Nisan tarihli oturumunda, Türk Temsilci Heyeti, 2 nci maddede, "Meriç'in sol kıyısına kadar" kelimeleri yerine "Meriç'in başlıca akım yolunun *thalweg* çizgisi" sözlerinin konulmasını teklif etti¹⁵¹. Başlangıçta kabul görmeyen bu teklif uzun tartışmalar ve incelemeler neticesinde kabul edilerek antlaşma metnine dahil edildi.

¹⁵⁰ M. Cemil Bilsel, *Lozan*, II.C., İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998, s. 585.

¹⁵¹ Seha L. Meray (çev.), *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler*, 1. bs., 2. tk., C.I, Kitap I, İstanbul: YKY, 1993, s. 3.

Lozan Antlaşması'nda Trakya sınırını ilgilendiren ana antlaşma metni dışında bir diğer metin ise 24 Temmuz 1923'te imzalanan "Trakya hududuna dair mukavele"¹⁵² 'dir. Bu mukavele hükümlerine göre Türkiye'yi Bulgaristan ve Yunanistan'dan ayıran sınırların her iki yanından itibaren otuz kilometrelik kısmı askerden arındırılacak ve burada sadece asayiş ve güvenliğin sağlanması için belli miktarlarda polis, jandarma, bekçi ve gümrük memuru bulundurulabilecekti.

Trakya sınırını ilgilendiren bir diğer Lozan metni, 24 Temmuz 1923'te Karaağaç ile İmroz ve Bozcaada adalarına ilişkin olarak imzalanan protokoldür¹⁵³. Protokol hükümlerine göre Meriç Nehri ile Türk-Yunan sınırı arasında kalan ve Türkiye'ye verilecek olan toprak parçası en geç 15 Eylül 1923 tarihine kadar verilecekti. Sınır komisyonu kesin sınırları belirleyinceye kadar taraflar geçici sınırlara saygı göstereceklerdi. Karaağaç'ta oturan Rumlara Türk-Yunan Mübadele Sözleşmesi'nden yararlanma imkânı tanınacaktı. İmroz ve Bozcaada adalarından Yunan birlikleri ve makamları, Barış Antlaşması Türk ve Yunan Hükümetlerince onaylanır onaylanmaz çekileceklerdi. Buralarda oturanların hepsine de bugüne kadar işlemiş oldukları tüm siyasal ve adi suçlar için tam ve eksiksiz genel af çıkartılacaktı.

1.3. Lozan Sonrası Trakya Sınırı

Lozan'da, Trakya sınırıyla ilgili kararlaştırılan hükümler on beş yıl süre ile herhangi bir sorun yaşanmadan uygulanmıştır. Ancak yaklaşan II. Dünya Savaşı ve bu yönde meydana gelen gelişmeler tarafları Trakya sınırındaki askersizleştirilmiş bölgeler konusunda tedbir almaya itti. Neticede Türkiye'nin de üyesi olduğu Balkan Antantı ülkeleri adına Yunanistan ile Balkan Antantı'na üye olmayan Bulgaristan arasında 31 Temmuz 1938'de konuyla ilgili bir antlaşma imzalanmıştır. Buna göre taraflar; "temsil ettikleri devletlerin [...] karşılıklı ilişkilerinde kuvvete başvurmaktan kaçınmak yükümlülüğünü üstlendiklerini, bu Devletler adına açıklarlar ve Neuilly Antlaşması'nın IV. Kesiminin içerdiği hükümler ile, 24 Temmuz 1923'te Lozan'da imza edilmiş olan Trakya sınırına ilişkin Sözleşmenin içerdiği hükümlerin, her biri

¹⁵² M. Cemil Bilsel, a.g.e., s. 647.

¹⁵³ Seha L. Meray (çev.), *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler*, 1. bs., 2. tk., C.II, İstanbul: YKY, 1993, s. 114-115.

kendileriyle ilgili olarak, uygulanmasından vazgeçilmesini kararlaştırmışlardır."¹⁵⁴ Bu gelişme sayesinde Trakya sınırındaki askersizleştirilmiş bölgeler sorunu halledilmiş oldu.

Trakya sınırında meydana gelen diğer bir gelişme ise Türk-Yunan sınırına ilişkin olarak 19 Ocak 1963 tarihinde imzalanan Protokol'dür. Bu Protokol ile Meriç Nehri'ndeki yatak değişiklikleri nedeniyle ortaya çıkan pek çok teknik sorun, yapılan düzenlemeler ve karşılıklı toprak değişimiyle halledilmiştir.

2. Adalar

Libya'yı ele geçirmek için Osmanlı Devletine'ne karşı savaşa giren İtalya 1912 Mayıs'ında hiçbir güçlükle karşılaşmaksızın 15 gün gibi kısa bir sürede Rodos ve 12 Ada'yı işgal etmiştir. Bu işgal, adalar sorununa yeni boyutlar kazandırırken ayrıca diğer Ege Adaları'nın Yunanistan'ın eline geçmesinde büyük rol oynamıştır. Aynı dönemde patlak veren Balkan Savaşı'nda Ege Adaları, 1912 Ekimi'nden 1913 Martı'na kadar geçen süre içerisinde Yunanlılar tarafından işgal edilmiş, hatta İtalyanların elinde bulunan 12 Ada'nın ötesindeki **Meis** bile Yunan işgali altına düşmüştür¹⁵⁵.

Balkan Savaşı neticesinde, barış görüşmeleri için Üçlü İttifak ve Üçlü İtilafı oluşturan altı büyük devletin (İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya) öncülüğünde Londra'da toplandı. Görüşmeler neticesinde Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri arasında 30 Mayıs 1913 tarihinde Londra'da Barış Öncesi Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya ile Girit dışındaki Ege Adaları'nın geleceği hakkında karar verme yetkisi büyük devletlere bırakıldı. Osmanlı yöneticileri en azından **Rodos** ve **12 Ada'yı** Yunanistan'a bırakarak **Sakız** ve **Midilli'yi** geri alacakları yolundaki umutlarını sürdürürlerken, 14 Kasım 1913'te Yunanistan ile Atina'da imzalanan Barış Antlaşmasına da, 30 Mayıs tarihli Londra Antlaşması'nın 5 nci maddesi hükümlerini saklı tutan bir madde eklenmesinde her nedense bir sakınca görmemişlerdi¹⁵⁶! Ancak Ege Adaları

¹⁵⁴ Çağrı Erhan (ed.), a.g.e., s. 131.

¹⁵⁵ Şerafettin Turan, "Geçmişten Günümüze Ege Adaları Sorunu; Boyutlar, Taraflar," *Tarih Boyunca Türk Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar)*, Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1986, s. 47.

¹⁵⁶ Şerafettin Turan, a.g.m., s. 52.

konusunda nihai kararı 14 Şubat 1914'te büyük devletler verdi. Bu kararla yalnızca İmroz, Bozcaada ve Meis Türkiye'ye bırakıldı, Taşöz, Semadirek, Limni, Midilli, Sakız ve Sisam ise Yunanistan'a verildi.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında toplanan Paris Barış Konferansı'nda ise Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşılması konusunda büyük tartışmalar yaşanmış ve bu konferansta Yunan Başbakanı Venizelos İzmir ve Ege Bölgesi'yle birlikte Osmanlı Devleti'ne ait tüm adaların Yunanistan'a verilmesini talep etmişti. Yunan talebi Lloyd George'un teklifiyle 8 kişilik bir komisyona havale edilmiş ve sonuçta ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya 6 Mart 1919'da, İtalyan işgali altında bulunanlar hariç, Meis de dâhil olmak üzere tüm Ege Adaları'nı Yunanistan'a vermeyi kararlaştırmıştır¹⁵⁷. Ancak daha sonra İtalya'nın başta ABD olmak üzere diğer büyük devletlerle sorunlar yaşamaması adalar meselesini Yunanistan lehine değiştirmiştir. Neticede ABD, İngiltere ve Fransa 14 Mayıs 1919'da Rodos ve 12 Adayı Meis de dâhil olmak üzere Yunanistan'a vermişlerdir.

2.1. Sevr'de Adalar

10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması'nın 84 ve 122. maddeleri adalar meselesini kararlaştırmaktaydı. Antlaşmanın 84. maddesiyle Osmanlı Devleti İmroz ve Bozcaada üzerindeki hukuk ve tasarruf yetkisinden Yunanistan lehine feragat etmiştir. Yine aynı maddeyle, 122. madde uyarınca İtalya hâkimiyetine verilmiş olan adalar ve Asya sahiline 3 milden daha yakın adalar ile ilgili hükümleri ihlal etmemek şartıyla Yunanistan'ın Limni, Samotras, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adaları üzerindeki hâkimiyeti teyit edilmiştir.¹⁵⁸

Antlaşmanın 122. maddesine göre ise Osmanlı Devleti, halen İtalya'nın işgali altında bulunan Akdeniz adaları yani Stampalya, Rodos, Herkit, Kerpe, Kaşot, Piskopis, İncirli, Kalimnos, Loryos, Patnos, Limpos, Sumbeki, İstanköy adaları ile bu adalara tabi Cezayir, Kastellorizon, Mis ve Kosi adası üzerindeki hukuk ve tasarrufundan İtalya lehine feragat etmiştir.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Çağrı Erhan (ed.), a.g.e., s. 171.

¹⁵⁸ Nihat Erim, a.g.e., s. 557-558.

¹⁵⁹ Nihat Erim, a.g.e., s. 567.

2.2. Lozan'da Adalar

Adalar meselesinin Lozan metinlerinde ayrıntılı olarak düzenlenmiş olduğu göze çarpmaktadır. Antlaşma maddelerinde, adaların tek tek isimleri sayılmış, isimleri sayılmayan ve metinlerde yer almayan adaların hukuksal statüleri ise ayrıca genel hükümlerle tespit edilmiştir. Buradan, Lozan görüşmelerinde adalar meselesinin üzerinde önemle durulduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Lozan metinlerinde adalar ile ilgili ilk hüküm antlaşmanın 6. maddesinde yer almıştır. Buna göre deniz sınırı, antlaşmada aksine bir hüküm olmadıkça sahilden itibaren üç milden daha yakın ada ve adacıkları da içine almaktadır¹⁶⁰. Asıl düzenlemelerden biri ise 12. maddede yer almıştır. Burada İmroz (*İmbros*) adası ile Bozcaada (*Tenedos*) ve Tavşan adaları (*Îles aux Lapins*) dışında, Doğu Akdeniz adaları ve özellikle Limni (*Lemnos*), Semadirek, (Semendirek, *Samothrace*), Midilli (*Mitylène*), Sakız (*Chio*), Sisam (*Samos*) ve Nikarya (*Nicaria*) adaları üzerinde Yunan egemenliği, bu Antlaşmanın 15. maddesindeki hükümler saklı kalmak koşuluyla doğrulanmıştır¹⁶¹. 12. maddenin sonunda ise yine, Asya sahilinden üç milden daha yakın adaların aksine bir hüküm bulunmadıkça Türkiye hâkimiyeti altında kalacağına dair genel hüküm yer almıştır.

Antlaşmanın 15. maddesi ise İtalya hâkimiyetine bırakılan adalara ilişkin hükümleri içermektedir. Bu maddeye göre Türkiye, o gün itibariyle İtalya'nın işgali altında bulunan İstampalya (*Astropalia*), Rodos (*Rhodes*), Kalki (*Kharki*), Skarpanto, Kazos (*Casso*), Piskopis (*Tilos*), Misiros (*Nisyros*), Klimnos (*Kalymnos*), Leros, Patmos, Lipsos (*Lipso*), Sombeki (*Symi*), ve İstanköy (*Kos*) adaları ile bunlara ait adacıklar ve Meyis (*Castellorizo*) adası üzerindeki tüm hukuk ve haklarından İtalya lehine feragat etmiştir¹⁶². (Bakınız EK-VI)

Bu detaylı düzenlemelerden sonra ismi sayılmayan diğer adaların durumuyla ilgili hususlara ise genel bir ilke olarak 16. maddede yer verilmiştir. Buna göre:

¹⁶⁰ M. Cemil Bilsel, a.g.e., s. 586.

¹⁶¹ Seha L. Meray (çev.), *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler*, 1. bs., 2. tk., C.II, a.g.e., s. 5-6.

¹⁶² M. Cemil Bilsel, a.g.e., s. 588.

"Türkiye, ...egemenliği işbu Antlaşmada tanınmış adalardan başka bütün öteki adalar üzerindeki her türlü haklarından ve sıfatlarından vazgeçmiş olduğunu bildirir;"¹⁶³

Kıbrıs Adası'nın durumu ise yukarıda açıklanan 16. madde dışında 20 ve 21. maddelerle teyit edilmiştir. Antlaşmanın 20. maddesine göre Türkiye, İngiltere'nin 5 Kasım 1914'te ilan ettiği Kıbrıs'ın ilhakını tanıdığını beyan etmiştir. 21. madde ise Kıbrıs'ta yaşayan Türk halkının vatandaşlık durumlarını düzenlemekteydi.

2.3. Lozan Sonrası Adalar

Lozan Antlaşması'ndan birkaç yıl sonra Türkiye ile İtalya arasında Meis Adası etrafındaki ada ve kayalıklar konusunda anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Bu anlaşmazlık üzerine taraflar konuyu Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'na götürmüşler ancak Divan konu hakkında karar vermeden önce taraflar kendi aralarında anlaşmışlardır. 4 Ocak 1932 tarihli Antlaşma, hem Meis ile Anadolu arasındaki adacıklardan hangisinin Türk, hangisinin İtalyan egemenliğinde kalacağını belirtmekte (Md. 1 ve 3); bu bölgede adalar etrafındaki karasularının sınırını saptamakta (Md. 4 ve 5) ve Bodrum Körfezi'ndeki Kara Ada'nın Türkiye'ye ait olduğunu hükme bağlamaktaydı (Md. 2)¹⁶⁴.

İtalya egemenliği altında bulunan 12 Adanın hukuksal statüsü ise 1947 yılına kadar değişmemiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı ertesinde bu adaların geleceği Türkiye, İtalya ve Yunanistan arasında tartışma konusu olmuştur. Daha sonra bu adaların durumuyla ilgili Paris'te bir konferans düzenlenmiş ve bu konferansa Türkiye çağrılmamıştır. Konferansın tarafları ise Müttefik Devletler ile İtalya olmuştur. Neticede İngiltere'nin büyük gayret ve iradesiyle 10 Şubat 1947'de imzalanan Paris Barış Antlaşması ile 12 Ada askersizleştirilmek koşuluyla İtalya'dan Yunanistan'a geçmiştir.

¹⁶³ Çağrı Erhan (ed.), a.g.e., s. 181.

¹⁶⁴ Çağrı Erhan (ed.), a.g.e., s. 182-183.

3. Asya Kıtasındaki Sınırlar

3.1. Sevr'de Asya Sınırları

Sevr Antlaşması'nın sınırlar konusunu düzenleyen 27. maddesine göre Türkiye'nin Asya sınırları şöyle tespit edilmişti:

Suriye sınırı: Kuzeydoğu istikametinde Hasandede Geçidi'nin doğu sahili üzerinde ve Karataş Burnu'ndan yaklaşık üç kilometre kuzeybatıda belirlenecek bir noktadan Ceyhan Irmağı üzerinde Babeli'nin yaklaşık bir kilometre kuzeyinde belirlenecek bir noktaya kadar Karataş'ın kuzeyinden geçmek üzere tayin olunacak bir hat. Sınır, oradan Kesikkale'ye kadar Ceyhan Irmağı'nın kaynağı istikametine doğru olan bölgeyi takip edecektir. Oradan kuzeydoğuya doğru ve Ceyhan Irmağı üzerinde Karspazar'ın yaklaşık on beş kilometre doğu ve güneydoğusunda belirlenecek bir noktaya kadar; Karatepe'nin kuzeyinden geçmek üzere arazi üzerinde tayin edilecek bir hat; oradan Düldül Dağı'nın batısındaki Ceyhan Irmağı'nın dirseğine kadar ırmağın kaynağı istikametinde uzanacaktır. Bundan sonra güneydoğu istikametinde ve Gavurgöl'ün yaklaşık 15 kilometre güney ve güneydoğusunda Emirmusa Dağı üzerinde belirlenecek bir noktaya kadar demiryolu hattından yaklaşık on sekiz kilometre mesafeden geçmek ve Düldül Dağı'nı Suriye'de bırakmak üzere takip edilecek bir hat. Oradan doğuya doğru ve Urfa'nın yaklaşık beş kilometre kuzeyine kadar Bahçe, Antep, Birecik ve Urfa şehirlerini diğer şehirlere bağlayan yolların kuzeyinden geçmek ve bu şehirlerden son üçünü Suriye'de bırakmak üzere batıdan doğuya doğru belirlenecek bir hat. Oradan da doğuya doğru Dicle'nin Azeh'in yaklaşık altı kilometre kuzeyinde oluşturduğu dirseğin güneybatısına kadar batıdan doğu istikametinde ve Mardin şehrini de Suriye'de bırakacak şekilde tayin olunacak bir hat.¹⁶⁵

Irak sınırı: Suriye sınırının bitiminden itibaren doğu istikametinde ve Musul şehrinin kuzey hududu üzerinde belirlenecek bir noktaya kadar arazi üzerinde tayin

¹⁶⁵ Nihat Erim, a.g.e., s. 540–541.

edilecek bir hat. Bu hat Türkiye ile İran sınırına kadar devam edecektir. Ayrıca İmadiye Kasabası'nın güneyinden geçen hat Musul şehrinin kuzey sınırı olacaktır.¹⁶⁶

Doğu ve kuzeydoğu sınırları: Antlaşmanın 89. maddesinde tayin olunan esaslar dâhilinde Musul'un kuzey sınırından Karadeniz'e kadar olan bölgede Türkiye ile İran arasındaki mevcut sınır; Türkiye ile Rusya arasındaki eski sınır aynen korunacaktı.¹⁶⁷

Öte yandan Sevr Antlaşması'nın 88. maddesiyle Türkiye, Ermenistan'ı hür ve bağımsız bir devlet olarak kabul etmekte, 89. madde gereğince ise Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis şehirlerinde Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın tayini ABD başkanının hakemliğine havale edilmekteydi.¹⁶⁸

Antlaşmanın 62. maddesi ise; Fırat'ın doğusu, gelecekte tayin edilecek Ermenistan sınırının güneyi ve Suriye ile Irak sınırının kuzeyi arasında kalan bölgede bulunan kürt unsurların sayıca fazla oldukları yerlere özerklik tanınmasını kararlaştırmaktaydı.¹⁶⁹

Batı Anadolu sınırları: Sevr Antlaşması İzmir başlığı altında, 65 ile 83. maddeler arasında Batı Anadolu'yu ve özellikle de İzmir'in durumunu düzenlemekteydi. Buna göre İzmir ve çevresi Türkiye'den ayrılan topraklarla bir tutulacaktı. Bu topraklar Osmanlı egemenliğinde kalacak fakat egemenliğin kullanımı Yunanistan'a ait olacaktı¹⁷⁰. Bölgede azınlıkların oransal olarak temsil edildiği bir parlamento kurulacak ve bu parlamento antlaşmanın yürürlüğe girmesinden beş yıl sonra oy çokluğuyla bölgenin Yunanistan'a bağlanması için Milletler Cemiyeti Meclisi'ne başvurabilecekti. Böyle bir duruma karşı Türkiye bu bölgedeki tüm hak ve hukukundan Yunanistan lehine feragat etmeyi şimdiden kabul etmekteydi.

¹⁶⁶ Nihat Erim, a.g.e., s. 541.

¹⁶⁷ Nihat Erim, a.g.e., s. 541.

¹⁶⁸ Nihat Erim, a.g.e., s. 559.

¹⁶⁹ Nihat Erim, a.g.e., s. 551.

¹⁷⁰ Salih Yapar, "**Sevr Barış Antlaşması ile Lozan Barış Antlaşması'nın Karşılaştırması (Mukayesesi)**" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2003), s. 63.

3.2. Lozan'da Asya Sınırları

Lozan'da Suriye sınırı olarak, daha önce Fransa ile 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Antlaşması'nın 8 nci maddesiyle tespit edilen sınır aynen kabul edildi¹⁷¹. Böylece Hatay dışında Suriye sınırı bugünkü halini almış oldu.

Irak sınırının ise Türkiye ile İngiltere arasında dokuz aylık bir süre içerisinde çizilmesine karar verildi. Belirlenen bu süre içerisinde iki hükümet arasında anlaşma olmadığı takdirde, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti Meclisi'ne götürülecekti¹⁷². Burada anlaşmazlığın sebebi, İngiltere'nin Irak ve özellikle Musul üzerindeki emelleriyle Misak-ı Milli'nin çatışıyor olmasıydı.

Doğuda, İran ile 1639'da imzalanan Kasrı Şirin Antlaşması'nda çizilen sınır, Sovyet Rusya ile ise 16 Mart 1921 Moskova ve 13 Ekim 1921 Kars Antlaşmaları'nda belirlenen sınırlar aynen kabul edildi. Görüldüğü üzere burada özerk bir kürt bölgesi ve Ermenistan söz konusu olmamıştır.

Batı Anadolu ise tamamen Türk toprağı olarak kabul edilmiş ve burada bir Yunan hâkimiyetinden söz bile edilmemiştir.

4. Diğer Sınırlar

Sevr Antlaşması'nın 98. maddesiyle Türkiye Hicaz'ı hür ve bağımsız bir devlet olarak tanıdığını beyan etmiş ve buradaki tüm hak ve hukukundan vazgeçmiştir¹⁷³. Yine Türkiye, antlaşmanın 101. maddesiyle Mısır, 113. maddesiyle Sudan ve 115. maddesiyle de Kıbrıs üzerindeki hukuk ve tasarrufundan feragat etmiş; ayrıca 118 ve 120. maddeleriyle de Fransa'nın Fas ve Tunus üzerindeki himayesini tasdik etmiştir.

Lozan'da ise Türkiye, antlaşmanın 17. maddesiyle Mısır ve Sudan üzerindeki hak ve hukukundan feragat etmiş, 20. maddesiyle de İngiltere'nin 1914'te ilan ettiği

¹⁷¹ Seha L. Meray (çev.), *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler*, 1. bs., 2. tk., C.II, a.g.e., s. 3.

¹⁷² M. Cemil Bilsel, a.g.e., s. 585.

¹⁷³ Nihat Erim, a.g.e., s. 561.

Kıbrıs'ın ilhakını kabul etmiştir. Yine 22. madde ile de Libya üzerindeki hukuk ve imtiyazlardan vazgeçilmiştir.

5. Musul Sorunu

Musul şehri ve bu şehri de içine alan Mezopotamya bölgesi, bugün Ortadoğu adı verilen ve sınırları konusunda bir türlü anlaşmaya varılamayan, herkesin kendi çıkarına göre tanımladığı, stratejik önemi son derece yüksek coğrafik alanın merkezi konumundadır. Bu yüzden Musul meselesini anlamak için Ortadoğu'ya ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar Türk-İngiliz ilişkilerine genel olarak bakmakta yarar vardır.

5.1. Ortadoğu'ya ve 1914'e Kadar Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Dair Genel Bir Değerlendirme

Ortadoğu, insanlığın büyük bir bölümünün yaşadığı Dünya Adası'nın merkezi, üç kıtanın birleşim noktası, tarih boyunca türlü medeniyetlerin, semavi dinlerin ve imparatorlukların beşiği olmuş ve halen dünya egemenliğinde yarışa tutuşan güçlerin üstünlük ve paylaşım kavgasının hedefi olan stratejik bir bölgedir. Ortadoğu, biten yüzyılın ilk yarısında iki genel savaşın temel sebebi, ikinci yarısında bloklar arası soğuk savaşın, kanlı bölgesel savaşların başlıca harekât alanı olduğu gibi başlayan yeni yüzyılda da halen bitmek tükenmek bilmeyen mücadele ve savaşların hem sebebi hem de sahnesi olmaya devam etmektedir.

Tarih boyunca söz konusu bölgeye Doğu, Yakınoğu, Küçükasya, Levant, Ortadoğu gibi türlü isimler verilmiştir. Ancak Ortadoğu sözcüğü ilk defa II'nci Dünya Savaşında Doğu Akdeniz hareket alanındaki İngiliz birliklerinin kumanda ve sorumluluk sahasını belirleyen bir unvan olarak kullanılmış, giderek diğer sözcüklerin yerini de alarak yaygınlaşmıştır¹⁷⁴.

Ortadoğu'nun sınırlarının ne olduğu konusunda halen tartışmalar devam etmektedir. Çünkü bu tür siyasi coğrafya terimlerinin içeriğini belirlemede kültürel ve ideolojik önyargılar ile siyasi hesap ve gayeler başrol oynamaktadır. Yani Ortadoğu, bu siyasi hesaplar ve gayeler sebebiyle geçmişte olduğu gibi gelecekte de

¹⁷⁴ Muzaffer Özdağ, "Ortadoğu'da Yaşanan Durum ve Yakın Gelecek Üzerine Değerlendirmeler," *Avrasya Dosyası*, 5.C., S. 1 (İlkbahar 1999), s. 10.

bir mesele yani eski adıyla “*şark meselesi*” olarak devam edecek gibi görünmektedir.

Esasen Ortadoğu’nun milletlerarası siyaset arenasında baş mesele olması ve sürekli gündemde kalması İslam Dünyasında, İslam Medeniyeti dairesinde bin yıla yakın bir süre birleştirici, koruyucu, yönetici güç mevkiinde bulunan Türk Milletinin giderek yıpranması ve özellikle Osmanlı Türk İmparatorluğunun 18 nci yüzyılın son çeyreğinde yenilmezlik imajını silen bir savaşla güçler sıralamasında 1 ncilik mevkiinden inmesi ile başlar¹⁷⁵. Bundan sonra artık Ortadoğu, sömürgeci devletlerin zaten var olduğu gündemlerinde “*şark meselesi*” adıyla birinci sıraya çıkacak ve günümüze kadar bu mesele evrimlere uğramış ve daha da karışık olarak gelecektir.

Osmanlı-İngiliz ilişkileri, Osmanlı İmparatorluğu’nun diğer Avrupa devletleriyle olan ilişkilerine nazaran çok daha geç başlamıştır. Ancak, özellikle 1833 yılından itibaren İngiltere’nin, Osmanlı toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını koruma politikası izlemeye başlamasından sonra, iki devlet arasındaki siyasi ve ticari ilişkiler hızla gelişmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasında diplomasi anlamında ise ilk ilişkiler onaltıncı yüzyılın ikinci yarısında başladı. Başka bir ifade ile, " İngiltere’nin Türkiye ile diplomatik ilişkileri, Osmanlı Sultanı III. Murat nezdinde ilk elçisi William Harborne’un İstanbul’a doğru yola çıkmasıyla Ocak 1583 yılında başlamış oldu¹⁷⁶ ".

Onaltıncı yüzyılda, bu diplomasi ilişkilerinin başlaması yönündeki İngiliz isteklerinin bazı siyasal nedenleri vardı. O tarihlerde Protestan İngiltere ile Katolik İspanya arasındaki çatışma iyice kızışmıştı. Osmanlı hükümdarı ile dostluk kurmak, İngilizlerin " puta tapanların başı " diye Sultan’a anlattıkları İspanya Kralı II. Philip’in deniz gücüne karşı dengeleyici bir unsur olabilirdi¹⁷⁷. Bir başka neden ise, Osmanlı yönetimi altındaki ülkeler ile Batı Avrupa arasındaki ticaretten İngiliz tüccarlarının da faydalanmasını sağlamaktı.

¹⁷⁵ Muzaffer Özdağ, a.g.m., s. 11.

¹⁷⁶ Ali İhsan Bağış, “Giriş: Tarihsel Gelişim,” *Türk-İngiliz İlişkileri 1583–1984 (400. Yıldönümü)*, der. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara: Kurtuluş Ofset Basımevi, 1985, s. 15.

¹⁷⁷ Ali İhsan Bağış, a.g.m., s. 15.

XVII. yüzyıldan XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan dönemde ise, Osmanlı-İngiliz ilişkileri, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu ile diğer devletler arasındaki ilişkilerde zaman zaman arabuluculuk yapmasından öteye gitmemiştir¹⁷⁸.

İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki siyasal ilişkiler onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında daha sıkı bir hal almıştı. Bunun bazı sebepleri vardı. Öncelikle, Rus İmparatorluğu 1774 ile 1783 yılları arasında Kırım'ı almış ve güneye yayılma politikasını iyice belli etmişti. Ayrıca Rusya'nın Fransa ve Avusturya gibi ekonomik kalkınmaya önem veren bir devlet olması nedeniyle İngiltere'nin Akdeniz'deki ticari ve ekonomik çıkarlarına da engel olabileceği gerçeği, İngiltere'yi Osmanlı Devleti'ne yaklaştıran nedenlerden biriydi¹⁷⁹. Çünkü İngiltere Hindistan'ı fethetmiş ve Doğu Akdeniz'deki çıkarları iyice artmıştı. Zira, İngiltere'nin Orta Doğu politikasının esası, hem doğal kaynakları ile ekonomik hem de doğu'yla ulaşım bağlantısı yönünden stratejik önem taşıyan sömürgesi Hindistan'ı güvenlik içinde tutmaktı¹⁸⁰. Şayet Rusya, Boğazların kontrolünü ele geçirirse İngiltere'nin Hindistan'a giden yollarını tehdit edebilirdi. İngiliz devlet adamları bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu ile bir çeşit ittifak kurmanın önemini iyice kavramışlardı. Bu arada 1798'de Napolyon Mısır'ı işgal etmiş, böylece iki ülkeyi Fransa'ya karşı yakınlaştırmıştı.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusların ilerleyişi, çıkarları söz konusu olan İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin yanında yer almasıyla durdurulabildi. 1878 yılında gerçekleşen bu Türk-İngiliz ittifakı, ondokuzuncu yüzyılda iki ülke arasındaki ilişkilerin en üst seviyeye ulaştığı andı. 1882'de İngiltere'nin Osmanlı toprağı olan Mısır'ı işgal etmesiyle düşüş sürecine giren Osmanlı-İngiliz ilişkileri Birinci Dünya Savaşı'nda ise en alt noktaya erişmişti.

¹⁷⁸ Deniz Can, “**Tanzimat Dönemi Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1833-1878)**” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998), s. 2.

¹⁷⁹ Biçe Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*, Ankara: TTK Basımevi, 1994, s. 2.

¹⁸⁰ Mesut Aydın, *Türkiye ve Irak Hudûdu Mes'alesi*, Ankara: ASAM Yayınları, 2001, s. 4.

5.2. Birinci Dünya Savaşı ve Sevr Antlaşması'na Kadar Musul'un Durumu

Musul, Yukarı *Mezopotamya*'da, Dicle Nehri'nin batı kıyısında, antik *Ninova* kentinin kalıntıları karşısında kurulu bir yerleşim birimidir¹⁸¹. Tarih boyunca çeşitli devletler ve beyliklerin egemenliği altına girmiş olan Musul ve çevresi, Yavuz Sultan Selim'in 1514 yılında gerçekleştirdiği Çaldıran seferinden sonra ilk kez Osmanlı yönetimine girdi. Daha sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534–1535 yıllarındaki Bağdat seferi, Osmanlı Devleti'nin buradaki egemenliğini devam ettirdi. Böylece Osmanlı Devleti Musul üzerindeki egemenliğini 1918'e kadar sürdürdü. Ancak bu, ne kesintisiz, ne de mutlak bir egemenlikti¹⁸².

İlerleyen yıllarda Musul, Mezopotamya gibi zengin topraklara sahip bir bölgede olması, artan nüfusu ve uzak doğuya giden yollar üzerinde bulunması gibi sebeplerle hızla gelişme göstererek bölgede bir merkez haline gelmiştir.

19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, Musul'u da içine alan Mezopotamya bölgesi Avrupa devletlerinin giderek daha fazla ilgisini çekmeye başladı¹⁸³. Çünkü 1871 gibi erken bir tarihte bölgenin zengin petrol kaynaklarına sahip olduğunu Mezopotamya'da araştırma yapan bir Alman uzmanlar heyeti Osmanlı Devleti'ne bildirmişti¹⁸⁴. Bu andan itibaren Mezopotamya ve özellikle Musul, büyük güçlerin petrol arama ve işletme imtiyazları için birbirleriyle mücadele verdikleri bir bölge olacaktır.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından çok önce Ortadoğu'nun yerli rejimleri Avrupa karşısında gerilemeye başlamıştı. Orta Asya'nın Hiva ve Buhara da içlerinde olmak üzere hanlıkları ve Pers İmparatorluğu'nun bazı parçaları Rusların eline geçmişti. Süveyş'ten Hindistan'a kadar körfez kıyılarındaki Arap şeyhlikleri de İngiltere'nin etkisine girmişti. Kıbrıs ve Mısır ise yine İngiltere tarafından işgal edilmişti. 1907'de İngiltere ile Rusya arasında yapılan anlaşma sonucu Afganistan

¹⁸¹ İhsan Şerif Kaymaz, a.g.e., s. 21.

¹⁸² İhsan Şerif Kaymaz, a.g.e., s. 23.

¹⁸³ Çağrı Erhan (ed.), a.g.e., s. 141.

¹⁸⁴ Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, *Musul Meselesi Kronolojisi (1918–1926)*, İstanbul: 1987, s. 12.

İngiliz etkisine girmiş ve İran'ın büyük bölümü iki ülke arasında bölüşülmüştü. Müslüman Ortadoğu'da sadece Osmanlı Devleti bağımsızlığını korumaktaydı.

Savaşın başlayacağı sıralarda Arap Yarımadası Türk olarak, Osmanlı egemenliği altında bulunuyordu. Yarımadanın güneyinde ve Basra Körfezi civarında bulunan Aden, Hadramut, Maskat, Umman, Bahreyn ve Kuveyt Şeyhlikleri İngiliz himayesine girmişti. Yemen, Asir, Samma, Necit ve Hicaz ise halen Osmanlı vilayetleriydi. Bu vilayetler arasında en önemlisi dinsel nedenlerle Hicaz, vilayet merkezi de Mekke idi.

Irak ise savaş başlayana kadar İngiltere tarafından genellikle ticaret yönünden ve Hindistan'a giden yolların güvenliği bakımından önemli görülmekteydi. Öyleki, İngiliz Dışişleri'nin 1907'de hazırladığı bir raporda etkin sulama teknikleriyle bölgenin dünyanın en önemli tahıl ambarlarından biri olabileceği ve bölgede bulunan petrolün işlendiği takdirde çok kârlı bir yatırıma dönüşebileceği vurgulandı¹⁸⁵. Nitekim savaş başladıktan sonra İngiltere Irak'ın önemini daha iyi anlayacak ve gözünü hemen buraya dikecektir.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, daha Osmanlı Devleti savaşa girmemişken, İngiltere, Mezopotamya bölgesini ele geçirmek üzere Basra'ya Ekim 1914'te asker çıkardı¹⁸⁶. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle birlikte de İngiliz birlikleri Basra üzerinden kuzeye doğru ilerlemeye başladı. Bir taraftan da emellerine ulaşmak için Arapları Türkler aleyhinde kışkırtarak işlerini kolaylaştırmaya çalışmaktaydılar. Bunun için bölgedeki Arap şeyhlerini kullanıyorlardı. Öyle ki savaşın çıkmasının ve Çanakkale'de Müttefiklerin yenilgilerinin ardından, İngiltere'nin Kahire'de görevli Yüksek Komiseri Henry McMahon, 25 Ekim 1915'te Mekke Emiri Şerif Haşimi Hüseyin'i; "*Peygamber soyundan gelen, Mekke ve Medine'nin koruyucusu, Hicaz derebeyi ve en önemlisi Arap milliyetçilerinin en güvendiği kişi*" olarak tanımlayarak ona, "*Arapların bağımsızlığını tanımayı ve desteklemeyi*" taahhüt ediyordu¹⁸⁷. Çok geçmeden Arap bölgelerinin çoğunda

¹⁸⁵ Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, a.g.e., s. 11.

¹⁸⁶ Çağrı Erhan (ed.), a.g.e., s. 142.

¹⁸⁷ Celalettin Yavuz, a.g.e., s. 185.

ayaklanmalar başladı. İngiltere ayaklanmaları yöneten Arap liderlerine ayrı ayrı bağımsızlık vaat ediyordu.

İngiltere'nin Arapları Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtması doğal olarak tek taraflı bir düşünce değildi. Araplarda da bu konuda istek ve kendilerine yardımcı olacak devletlere ihtiyaçları vardı. Bu durum bir bakıma arz-talep meselesi idi ve ayrılıkçı düşüncedeki Arapların talebine en olumlu yanıtı verebilecek ülke de o yıllarda İngiltere idi.¹⁸⁸ Ancak çok geçmeden Araplar, kendilerine savaş ortamında verilen tüm vaatlerin boş ve sadece bir aldatmacadan ibaret olduğunu anlayacak ve hayal kırıklığına uğrayacaklardı.

Nitekim İngiltere ve Fransa arasında 16 Mayıs 1916'da bir antlaşma yapıldı. Antlaşma özellikle Ortadoğu'daki Fransız ve İngiliz paylarını belirtmekteydi. Müzakerelerini İngiltere adına Sir Mark Sykes ve Fransa adına da Georges Picot yürüttüğü için Sykes-Picot adı verilen antlaşmanın hükümlerine göre:

*'Suriye'nin Akkâ'dan itibaren kuzeye doğru bütün kıyı bölgesi (Beyrut dahil), Adana ve Mersin bölgeleri Fransa'nın olacaktı. Bağdat-Basra arasındaki Dicle ve Fırat bölgesi de İngiltere'nin olacaktı. Geri kalan topraklarda bir Arap devleti veya Arap devletleri federasyonu kurulacaktı. Mamafih bu Arap devleti, Akkâ-Kerkük çizgisinin kuzey kısmı Fransız nüfuz alanı, güney kısmı da İngiliz nüfuz alanı olarak nüfuz alanlarına ayrıldı. Ayrıca İskenderun serbest liman ve Filistin de milletlerarası bölge oluyordu.'*¹⁸⁹ (Bakınız EK-I)

Bu antlaşmayla İngiltere çıkarlarını sağlıyor, Süveyş Kanalı'nı korumak ve Hindistan yolunu güvence altına almak imkânını elde ediyordu. Diğer yandan Irak'ın kontrolü kendisinde kaldığından sanayisine hammadde ve filolarına da petrolü buradan sağlayabilecekti. Suriye üzerinde birçok yatırımı ve emelleri bulunan Fransa ise antlaşma sayesinde sakinleşmiş oldu. Ancak İngilizler açıkgozlük etmiş, Fransızları kendileriyle, güneye doğru yaşmakta olan Rusların arasına almışlardı¹⁹⁰.

¹⁸⁸ Celalettin Yavuz, a.g.e., s. 186.

¹⁸⁹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, C.I: 1914–1980, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1991, s. 126.

¹⁹⁰ Margaret MacMillan, a.g.e., s. 377.

Osmanlı Devleti yenilgiyi kabul ederek 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi’ni imzaladığında İngiltere, Irak’ın büyük bir bölümünü kontrol altına almış ancak Musul’u hala ele geçirememiştir. Musul şehri hala Osmanlı Ordusu’nun kontrolündeydi. İngilizler ise Musul’a 50 km mesafede bulunuyorlardı¹⁹¹. Daha sonra İngiliz birlikleri, ateşkes hükümlerine aykırı bir şekilde ilerlemesine devam ederek ve ateşkes antlaşmasının 7. maddesini bahane göstererek Musul’u işgal etmiştir. 15 Kasım 1918 tarihi itibarıyla de Musul tamamen İngiltere’nin kontrolüne girmiştir.

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Musul şehri, Osmanlı Mebusan Meclisi’nin 28 Ocak 1920’de kabul ettiği ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin de aynen benimseyerek temel politika haline getirdiği Misak-ı Milli’nin 1. maddesine göre milli sınırlar içerisinde değerlendirilmiştir. Yani İngiltere’nin Musul’u kontrolü altına alması hakkaniyete uygun olmadığı gibi aynı zamanda hukuka da aykırıdır.

5.3. Sevr ve Sonrasında Musul’un Durumu

İtilaf Devletleri, Ortadoğu topraklarının durumunu görüşmek ve Osmanlı Devleti ile yapılacak nihai barış antlaşmasına temel hazırlamak amacıyla 24 Nisan 1920’de San Remo’da toplandılar. Burada Musul konusu da ele alındı. Daha önce Sykes-Picot Antlaşması ile Fransız nüfuz alanı içinde kalmış olan Musul burada İngiltere’nin hâkimiyetine geçti. Karşılık olarak ise Fransızlara Ruhr Havzası, Suriye ve Kilikya bölgesi bırakıldı. Ayrıca Fransız şirketlerine bölgedeki petrolün işletmesinde %25’lik pay verilmesi de kabul edildi.

Şimdi sıra San Remo’da alınan kararları bir barış antlaşması ile aynen Osmanlı Devleti’ne kabul ettirmeye gelmişti. Bu doğrultuda 10 Ağustos 1920’de Sevr Barış Antlaşması Osmanlı devlet adamları tarafından imzalandı. Antlaşmada, Musul’da İngiltere’nin mandası altında özerk bir Kürdistan oluşturulması öngörülmekteydi. Antlaşmanın 62. maddesi uyarınca Kürtler sayıca çoğunlukta oldukları bölgelerde özerklik alacaklardı. 64. maddeye göre ise antlaşmadan bir yıl sonra Kürtler, 62. madde esaslarına göre çoğunlukta olduklarını ve bağımsız olmak istediklerini ispatlarsa Milletler Cemiyeti’ne başvurabileceklerdi. Milletler

¹⁹¹ Mesut Aydın, a.g.e., s. 13.

Cemiyeti de bağımsızlıklarına onay verirse Türkiye şimdiden bu onayı kabul ederek bölgedeki tüm hak ve hukukundan vazgeçeceğini taahhüt etmiştir. Eğer böyle bir olay meydana gelirse Musul şehrindeki Kürtlerin bu müstakil Kürt Devleti'ne ilhakına hiçbir müttefik hükümet itiraz etmeyecektir.

Sevr Antlaşması'nı şiddetle reddeden ve antlaşmayı kabul eden tüm Osmanlı devlet adamlarını vatan haini ilan eden TBMM, doğal olarak Musul ile ilgili düzenlemeleri de kabul etmedi. Çünkü Musul, Misak-ı Milli sınırları içerisindeydi. Nitekim, Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından üç ay kadar önce, 1 Mayıs 1920'de Meclis'te yaptığı konuşmada Mustafa Kemal Musul'la ilgili görüşlerini şu sözlerle ortaya koymuştu: " Hep kabul ettiğimiz esaslardan biri ve belki birincisi olan hudut meselesi tayin ve tespit edilirken hudud-u millimiz, İskenderun'un güneyinden geçer, doğuya doğru uzanarak Musul'u, Süleymaniye'yi, Kerkük'ü ihtiva eder. "¹⁹²

Kurtuluş Savaşı'nda muharebelerin yoğunluğu başlangıçta doğuda olmuş daha sonra ise batıya kaymıştır. Ancak doğuda çatışmalar devam etmiş ve Musul hiçbir zaman önemini kaybetmemiştir. Öyle ki, Mustafa Kemal Musul şehri üzerinde oynanan oyunların farkında olarak, şehrin kurtarılması amacıyla Revanduz bölgesine Kaymakam (Yarbay) Özdemir Bey'in emir komutasında bir kuvvet göndermiş ve bu kuvvet İngilizlere karşı önemli başarılar elde etmiştir. Bu başarılar neticesinde Türk Genel Kurmayı 7 Eylül 1922'de Musul'a genel bir taarruz için hazırlık yapılması emrini verdi. Ancak, Lozan Konferansı'nın başlamasıyla birlikte, Ankara tavrını değiştirerek, askeri yöntemler yerine, diplomatik usulleri kullanmayı benimsedi¹⁹³.

5.4. Lozan Konferansı'nda Musul Sorunu ve Antlaşma Metninde Yer Alış Şekli

Lozan Konferansı'nda Musul meselesi ilk olarak Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu'nun 23 Ocak 1923 tarihli oturumunda ele alındı. İsmet Paşa Musul konusunda Türkiye'nin yaklaşımını ortaya koymak için 23 Ocak tarihli oturumda yaptığı konuşmada Musul'un Türkiye'de kalması gerektiğini vurgulayarak, bu

¹⁹² Çağrı Erhan (ed.), a.g.e., s. 145.

¹⁹³ Çağrı Erhan (ed.), a.g.e., s. 146.

gerekliliği, etnoğrafik, siyasal, tarihi, coğrafi, ekonomik ve askeri olmak üzere 6 temel nedene dayandırdı¹⁹⁴. Bu nedenlerin hepsini kanıtlarıyla ve belgeleriyle birlikte açıklayan İsmet Paşa, böylelikle Musul hakkındaki Türk görüşünü komisyona sunmuş oldu.

Lord Curzon Lozan Konferansı'na giderken İngiliz Kabinesi'nin 16 Kasım 1922 günü kendisine verdiği talimat aynen şöyleydi; "Lozan Konferansı'nda Dışışleri Bakanı, Türk Heyeti'nin Musul'un Türkiye'nin sınırları içine dahil edilmesi yönünde ileri sürebileceği öneriyi, diğer gerekçelerin yanında adı geçen vilayetin Irak Krallığı'na ait olduğunu belirterek hiçbir şekilde tartışmayı kabul etmemesi ve bunu yaparken Lord Curzon'un İngiliz Hükümeti'nin Irak'a yönelik yükümlülükleri açısından mevcut düzeyden daha fazla sorumluluk altına girmekten kaçınması" talimatını vermişti.¹⁹⁵

İsmet Paşa'nın Türk görüşünü ortaya koyduğu konuşmasından sonra söz alan Lord Curzon, kabinesinden aldığı bu talimat doğrultusunda ülkesinin Musul sorununa bakışını açıkladı ve arkasından İsmet Paşa'nın ileri sürdüğu görüşlerin aksini iddia ederek ülkesinin bu görüşleri kesinlikle kabul etmeyeceğini ifade etti. Çeşitli vesilelerle Lord Curzon tarafından ileri sürülen İngiliz tezine göre, Cemiyet-i Akvam tarafından İngiliz mandaterliğine teslim edilen bir ülke geri verilemezdi¹⁹⁶.

İngilizler, Musul görüşmelerinde o kadar hırçın ve tavizsizdiler ki, Türk heyetini açıkça tehdit etmekten bile çekinmiyorlardı. Öyle ki, Musul Meselesi'nin halledilmesi ile alakalı ikinci oturumda son sözü alan Lord Curzon, şu açıklamayı yapmıştır: **"...İnanmasını isterim ki, reddetmekte direnirse, ortaya çıkacak herşeyden-ister ayaklanama, ister kan dökülmesi, isterse Musul Vilâyeti'nde patlak verecek her çeşit güçlükler olsun-İsmet Paşa sorumlu olacaktır..."**¹⁹⁷ Curzon sözlerini bitirirken, Lozan'da Musul konusunda bir sonuca ulaşılabilmesi

¹⁹⁴ Çağrı Erhan (ed.), a.g.e., s. 146.

¹⁹⁵ Hikmet Uluğbay, "Musul Sorunu," *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyum Bildirileri*, Ankara: TTK Yayınları, 2005, s. 95-96.

¹⁹⁶ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, II.C., a.g.e., s. 308.

¹⁹⁷ Mesut Aydın, a.g.e., s. 39-40.

halinde, sorunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesini teklif ederek, Türk Heyetini bu öneriyi kabul etmeye çağırır¹⁹⁸.

Lord Curzon, 23 Ocak 1923 günü Lozan Konferansı'nın kesilmesine neden olan toplantının kritik ikinci oturumunda İsmet Paşa'ya yanıt verirken, her ne kadar, "... İngiliz Hükümeti'nin, Musul'u elinde tutma isteğine ilişkin davranışını petrol konusunun etkilediği sanılmakta ve bunun böyle olduğu iddia edilmektedir. Musul dolaylarında ne kadar petrol bulunabileceğini, ya da işletmesinin verimli olup olmayacağını, yoksa bu masalın boş bir hayal mi olduğunu bilmemekteyim. ..." diyerek inkâr etse de, Lozan Barış Konferansı'nda Musul'un kaderini belirleyen gerçek unsur petrol olmuştur.¹⁹⁹

İngiltere Başdelegesi Lord Curzon'un, Musul sorunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi yönündeki teklifi, Fransız ve İtalyan temsilcileri tarafından desteklendi. İsmet Paşa ise bu teklifi ısrarla reddederek bölgede plebisit yapılmasını istedi. Ancak Lord Curzon, İsmet Paşa'nın plebisit yapılması önerisini kabul etmedi. İngiliz heyetinin giderek tehditkâr ifadeler kullanmaları ile Türk-İngiliz gerginliği yaşanmaya başlandı. 2 Şubat'ta Lord Curzon'la özel bir görüşme yapan İsmet Paşa meselenin hakemlik yerine ikili görüşmeler yoluyla halledilmesi gerektiğini söyledi. Neticede Musul meselesi bir yıl içerisinde Türkiye ile İngiltere arasında yapılacak ikili görüşmeler yoluyla halledilmek üzere konferans programından çıkarıldı. Eğer taraflar bir yıl içerisinde ikili görüşmelerle konuyu çözemelerse konu Milletler Cemiyeti'ne havale edilecekti.

Varılan bu uzlaşma neticesinde, geçici olarak da olsa Musul meselesinde yaşanan kriz ertelenmiş oldu. Bununla birlikte, toprak ve sınır konularını ele alan Birinci Komite'nin 24 Nisan tarihli oturumunda, İngiltere başdelegesi Sir Horace Rumbold, Türk tarafının bu önerisine prensipte katıldığını, ancak iki noktada çekinceleri bulunduğunu, bunları da İsmet Paşa ile ikili görüşmeler yoluyla gidermek istediğini ifade etti²⁰⁰. Rumbold'un öneri hakkındaki ilk çekincesi Milletler Cemiyeti'ne gidilmeden önceki süre ile ilgiliydi. Rumbold, sürenin bir yıldan dokuz

¹⁹⁸ Çağrı Erhan (ed.), a.g.e., s. 152.

¹⁹⁹ Hikmet Uluğbay, a.g.m., s. 83-84.

²⁰⁰ Çağrı Erhan (ed.), a.g.e., s. 159.

aya düşürülmesini istiyordu. Diğer çekincesi ise taraflar arasında uzlaşmaya varılana kadar Musul'un mevcut durumunun ne olacağıydı. Yani Rumbold, varılacak uzlaşmaya kadar Musul'un mevcut durumuna tarafların saygı göstermesini ve bunun da antlaşma metninde yer almasını istiyordu.

Türk ve İngiliz heyetleri arasında süren görüşmeler sonunda varılan mutabakata göre Musul meselesi Lozan Barış Antlaşması metninin 3. maddesinin 2. fıkrasında şöyle yer almıştır:

" Türkiye ile Irak arasındaki sınır dokuz ay içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostluk çerçevesinde belirlenecektir. Tayin olunan süre içerisinde iki hükümet arasında uzlaşma olmazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti'ne sunulacaktır. Sınır çizgisi hakkında alınacak kararı beklerken, Türk ve İngiliz hükümetleri kesin kaderi bu karara bağlı olan toprakların şimdiki durumunda herhangi bir değişiklik yapacak nitelikte hiçbir askeri ya da başka bir harekette bulunmamayı karşılıklı olarak taahhüt ederler. "²⁰¹

Antlaşma metninde öngörülen dokuz aylık sürenin ne zaman başlayacağı ise 11 Temmuz'da belirlendi. Bu tarihte, Türkiye, İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcilerinin katılımıyla yapılan bir toplantıda, Musul konusunda Türkiye ve İngiltere arasındaki görüşmeler döneminin, İstanbul dahil Türkiye'deki yabancı askeri kuvvetlerin boşaltılmasından hemen sonra başlaması kararlaştırıldı²⁰².

5.5. Lozan Sonrası Türk-İngiliz Görüşmeleri, Milletler Cemiyeti Süreci ve Musul'un Elden Çıkışı

Lozan sonrası ilk görüşme talebi İngiltere'den geldi. 5 Ekim 1923'te Türkiye'ye bir nota veren İngiltere, antlaşmada öngörülen dokuz aylık sürenin ve görüşmelerin başlamasını talep etti. Yapılan yazışma ve haberleşme neticesinde 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da Haliç Konferansı toplandı. Konferans'ta Türkiye'yi Fethi (Okyar) Bey, İngiltere'yi ise Irak'taki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Percy Cox temsil etti²⁰³. Fethi Bey konferansta yaptığı konuşmada, daha önce Lozan'da Türk heyetinin

²⁰¹ M. Cemil Bilsel, a.g.e., s. 585–586.

²⁰² Çağrı Erhan (ed.), a.g.e., s. 160.

²⁰³ Çağrı Erhan (ed.), a.g.e., s. 161.

Musul hakkında ileri sürdüğü tezleri ve talepleri aynen tekrarladı. İngiltere temsilcisi Percy Cox ise bu görüşleri kabul etmediği gibi daha da ileri giderek Hakkâri'deki Nasturiler'in yaşam standartlarından bahsetti ve buranın da İngiltere mandası altındaki Irak'a bırakılması gerektiğini ileri sürdü. İngiltere'nin taktiği açık olarak, konu üzerindeki anlaşmazlığı sürdürmek ve konuyu Milletler Cemiyeti'ne taşımaktı. Neticede konferans bir uzlaşmaya varılmadan 5 Haziran 1924'te dağıldı.

Konuyu Milletler Cemiyeti'ne götürmekte kesin kararlı olan İngiltere, 6 Ağustos'ta Milletler Cemiyeti'ne başvurarak Türkiye-Irak sınırı konusunun gündeme alınmasını istedi. Türk Hükümeti'nin, başından beri isteksiz davrandığı Milletler Cemiyeti seçeneğini kabul etmesinde, 7 Ağustos'ta Hakkari civarında başlayan ve İngiltere'nin hava kuvvetleri yoluyla destek verdiği Nasturi ayaklanmasının etkili olduğu söylenebilir²⁰⁴.

Milletler Cemiyeti Meclisi'nde Musul görüşmeleri 20 Eylül 1924'te başladı. Taraflar burada da kendi görüşlerini ileri sürdüler. Daha sonra Milletler Cemiyeti Meclisi Türk tarafının itirazlarına rağmen konuyu incelemek üzere üçlü bir komisyon kurdu. Bu arada, Musul bölgesinde Türkiye ile İngiltere arasında sınır çatışmalarının artması ve ilişkilerin gerginleşmesi üzerine Türkiye'nin başvurusu ile, Milletler Cemiyeti 29 Ekim 1924'de "**Brüksel Hattı**" adını alan bir çizgiyi geçici bir düzenleme olarak kabul etmiş ve taraflardan bu hatta riayet etmelerini istemiştir²⁰⁵. Üçlü komisyon bölgede yaptığı incelemeler sonrasında hazırladığı raporu 16 Temmuz 1925'te Milletler Cemiyeti Meclisi'ne sundu. Ayrıca Milletler Cemiyeti Meclisi, hukuki bir mesele olmamasına rağmen Milletlerarası Sürekli Adalet Divanı'ndan da görüş istedi. Sonunda Milletler Cemiyeti Meclisi 16 Aralık 1925'te, daha önce üçlü komisyon tarafından hazırlanan rapor çerçevesinde, yani Brüksel Hattı'nın güneyinde kalan toprakların Irak'a bırakılması yönünde bir karar aldı. Meclis ayrıca İngiltere'nin Irak'taki manda yönetiminin 25 yıl daha devam etmesi için iki ülke arasında bir anlaşma imzalanmasını da istedi. 18 Ocak 1926'da İngiltere

²⁰⁴ Çağrı Erhan (ed.), a.g.e., s. 162.

²⁰⁵ Mesut Aydın, a.g.e., s. 53.

ile Irak arasında yeni bir anlaşma imzalanması üzerine Meclis, 11 Mart'ta, 16 Aralık'ta aldığı kararın bu konudaki kesin kararı olduğunu ilan etti²⁰⁶.

Kararın Türkiye'nin hiç istemediği bir yönde çıkmasının en önemli nedeni Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olmamasıydı. Buna karşılık İngiltere ise Milletler Cemiyeti'nin en güçlü üyelerinden biriydi. Hal böyle iken, Milletler Cemiyeti Meclisi'nde İngiltere'nin lehine karar çıkması şaşırılacak bir sonuç değildir. Zaten İngiltere'nin sürekli olarak konuyu Milletler Cemiyeti'ne götürmek istemesi ve bu yönde gayret sarf etmesi, Türkiye'nin de buna engel olmaya çalışmasının temelinde Milletler Cemiyeti Meclisi'nden böyle bir sonucun çıkacağı bekleniyor olması yatmaktaydı.

Türkiye'nin bu diplomasi mücadelesinden yenik çıkmasının diğer bir nedeni ise İngiltere'nin yürüttüğü "psikolojik yıldırma" faaliyetleriydi. İngiliz istihbaratçıları etrafa İtalya ve Yunanistan'ın ortaklaşa olarak Türkiye'ye saldıracağı yönünde haberler yayıyorlardı. Ankara da bu haberler karşısında iki ateş arasında kalma endişesi duymaya başladı ve bir an önce İngiltere ile sorunlarını gidererek güney sınırını emniyete almak gerektiği düşüncesine girdi. En nihayetinde Türk Ordusu savaştan yeni çıkmış, yorgun ve bitkin durumdaydı. Teçhizat ve silah açısından da yeterli seviyede değildi. Ayrıca, Musul sorunu devam ederken çıkan Şeyh Sait ayaklanması da Türkiye'yi diplomasi masasında zor duruma düşürmüş, İngilizler tarafından "Türklerle Kürtlerin birarada yaşayamayacaklarının" göstergesi olarak ileri sürülmüştü²⁰⁷.

Türkiye başlangıçta Milletler Cemiyeti'nin kararına şiddetle karşı çıktı ve kararı tanımadı. Ancak, yukarıda sıralanan nedenlerden dolayı kararı kabullenerek Musul'dan vazgeçmek zorunda kaldı. Neticede Türkiye, İngiltere ve Irak arasında "Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşması" adı altında 5 Haziran 1926'da Ankara'da bir antlaşma yapıldı. Bu antlaşma ile daha önce Milletler Cemiyeti Meclisi'nin belirlemiş olduğu Brüksel Hattı, Türkiye lehine yapılan küçük bir değişiklikle sınır olarak kabul edilmiş oldu.

²⁰⁶ Çağrı Erhan (ed.), a.g.e., s. 165.

²⁰⁷ Çağrı Erhan (ed.), a.g.e., s. 165.

6. Boğazlar Sorunu

6.1. Sevr Öncesi ve Sonrasında Boğazların Durumu

13 Temmuz 1841 tarihinde, Osmanlı İmparatorluğu, Rusya, Avusturya, Fransa, İngiltere ve Prusya arasında imzalanan "Akdeniz ve Karadeniz Boğazları Hakkında Londra Sözleşmesi", Boğazların hukuksal rejimini düzenleyen ilk çok taraflı antlaşmadır²⁰⁸. Bu antlaşmaya göre, Türkiye savaşta olmadığı müddetçe İstanbul ve Çanakkale Boğazları bütün devletlerin gemilerine kapalı kalacaktı. Şayet Türkiye savaşa girerse, Babıali menfaatleri bakımından uygun gördüğü devletle anlaşarak savaş gemilerini boğazlardan geçirebilecekti.²⁰⁹ Daha sonra 30 Mart 1856'da yapılan Paris Antlaşması'nda da Londra Sözleşmesi'nin Boğazlarla ilgili hükümleri aynen kabul edildi. Ancak Rusya, Boğazlar'ın kapalı olmasından son derece rahatsızdı. Nitekim 1870'de, Avrupa'nın içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlıktan yararlanarak tek taraflı olarak Paris Antlaşması'nın Karadeniz ve Boğazlarla ilgili kısımlarını tanımadığını ilan etti. Bunun üzerine Londra'da bir konferans toplandı. Burada imzalanan dokuz maddelik Londra Antlaşması (13 Mart 1871) ile Karadeniz'in tarafsızlığı kaldırıldı. Aynı zamanda Türkiye'ye Boğazları barış zamanında kapalı tutmak mecburiyetini yükleyen madde de iptal edildi²¹⁰. Böylece Rusya Boğazlar konusunda kendisi açısından büyük fayda sağlamış oldu. Bu antlaşmayla kurulan rejim Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçerliliğini korudu. Birinci Dünya Savaşı neticesinde Osmanlı Devleti tarafından imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması gereğince Boğazlar ticaret gemilerine açılıyor ve kıyılarıdaki askeri tesisler de İtilaf Devletleri tarafından işgal ediliyordu.

Milli Mücadele Dönemi'nde son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı tarafından 28 Ocak 1920'de kabul edilen ve daha sonra TBMM'nce de aynen benimsenerek temel alınan Misak-ı Milli'nin 4. maddesinde ise Boğazların durumu şöyle öngörülmekteydi:

"İslâm Halifeliğinin merkezi Osmanlı Saltanatının başkenti İstanbul şehri ile Marmara Denizi'nin güvenliği her türlü tehlikeden uzak olmalıdır. Bu esas kalmak koşuluyla Akdeniz ve

²⁰⁸ Çağrı Erhan (ed.), a.g.e., s. 433.

²⁰⁹ Remziye Okkar, "Boğazlar Meselesi," *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 162 (Mayıs-Haziran 2006), s. 31.

²¹⁰ Remziye Okkar, a.g.m., s. 32.

*Karadeniz boğazlarının Dünya ticaretine ve ulaşımına açılması hakkında bizimle diğer bütün ilgili devletlerin oybirliği ile verecekleri karar geçerlidir."*²¹¹

Daha sonra 10 Ağustos 1920'de İtilaf Devletleri'yle Osmanlı Devleti arasında imzalanan Sevr Antlaşması'nda Boğazların durumuna geniş yer ayrıldı. Öyle ki, antlaşmanın 37–61. maddeleri Boğazların durumunu düzenlemekteydi. Antlaşmaya göre Boğazları bağımsız bir komisyon idare edecekti. Bu komisyonun kendine ait ayrı bir bayrağı, polis gücü ve bütçesi olacaktı. Komisyonda büyük devletler iki oyla temsil edilirken Türkiye bir oyla temsil edilecekti. Boğazlar, savaşta ve barışta tüm ülkelerin savaş ve ticaret gemilerine her zaman açık olacaktı. Ayrıca Boğazlar silahsızlandırılacak ve hukuksal anlaşmazlıkları ise konsolosluklar çözecekti. Yani antlaşma, diğer konularda olduğu gibi Boğazlar konusunda da Türkiye'ye hiçbir hak ve hukuk tanıımıyordu. Ancak bilindiği gibi Sevr Antlaşması TBMM tarafından kabul edilmediği için hukuksal geçerlilik kazanmamış ve uygulanmamıştır.

Ayrıca Kurtuluş Savaşı döneminde Rusya ile 16 Mart 1921'de yapılan Moskova Antlaşması da Boğazlarla ilgili bir hüküm içermekteydi. Söz konusu Antlaşma'nın 5. maddesi uyarınca taraflar, Boğazlar ve Karadeniz'e ilişkin hukuksal düzenlemelerin Karadeniz'e kıyısı bulunan devletlerin katılacağı bir konferansta yapılmasını öngörmüşlerdi²¹².

Kurtuluş Savaşı sonunda 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın Boğazlar ile ilgili hükümleri ise şöyleydi:

*"Çanakkale Bölgesi: Bozburnu-Kumburnu çizgisinin, Boğazdan başlayarak 15 km doğusundaki yerdeki İzmit yarımadasında Boğaziçinden başlayarak, Şile-Darıca çizgisinin 40 km doğusundaki bir yere dek. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Bozburnu (Lapseki kuzeyi) ile Karaburun (Karabiga kuzeyi) arasındaki deniz kıyısının en az 15 km yakınına dek top yerleştirmemeyi taahhüt eder."*²¹³

Yani antlaşma sadece, Boğazlar ve çevresinin silahsızlandırılmasını öngörmekteydi. Boğazlar konusunda ayrıntılı görüşmeler ise Lozan Barış Konferansı'nda yapılacaktı.

²¹¹ Ahmet Mumcu, a.g.e., s. 47.

²¹² Çağrı Erhan (ed.), a.g.e., s. 434.

²¹³ Remziye Okkar, a.g.m., s. 37.

6.2. Lozan Konferansı'nda Boğazlar Meselesi

Lozan'da Boğazlar konusunda yapılan görüşmeler esasen üç tez etrafında toplanmaktaydı. İtilaf Devletleri adına özellikle İngiltere tarafından savunulan ilk teze göre, Boğazlar askerden ve silahtan arındırılmalı, geçişler bir boğazlar komisyonu tarafından düzenlenmeli ve geçiş tamamıyla serbest olmalıydı. Sovyetler Birliği'nin başını çektiği ikinci tez Boğazların savaş gemilerine ve (hava sahasının) savaş uçaklarına kapalı tutulmasını ve bu bölgede kesin bir Türk egemenliği olmasını istiyordu. Üçüncü tez, Türkiye tarafından öne sürülüyordu ve sınırlandırılmış bir geçiş serbestliği ile bölgede Türk egemenliğinin tam olarak kurulması gerektiğini savunuyordu.²¹⁴

Görüldüğü üzere Türkiye'nin çıkarlarıyla çok az benzerlik gösteren İngiliz çıkarları Sovyetlerinkiyle taban tabana zıttı²¹⁵. Yani Boğazlarla ilgili 19. yüzyılda alınan pozisyon şimdi tamamen tersine çevrilmek isteniyordu. Türk Temsilci Heyeti ise İngilizlerin istedikleri geçiş serbestliği ve askerden arındırma konularına karşı zıt bir duruş sergiliyordu. Zira bu serbestlik Müttefik devletlere üstünlük sağlayacak ve askerden arındırma konusu da İstanbul'un savunmasını tehlikeye sokacaktı. Öyle ki İsmet Paşa'nın Boğazlar Rejimini İnceleme Komisyonu'nun 1 Şubat 1923 tarihli oturumundaki sözleri tutanaklara şöyle geçmiştir:

"İSMET PAŞA, Türk Temsilci Heyetinin, Konferansdaki görüşmeler sırasında kararlaştırılan kurallar uyarınca, Boğazlar'ın ticaret gemileriyle savaş gemilerine açılmasını kabul etmekle, barış uğrunda ve insanlığın genel çıkarları için, Müttefik Devletlere çok geniş bir ödünde [tâvizde] bulunduğunu düşünmekte olduğunu söyledi. Bu serbestlik rejiminin ve onu tamamlayan askerlikten arındırma tedbirlerinin, Türk başkentinin savunmasını güçten düşürdüğü göz önünde tutulursa, bu ödünün [tâvizin] önemini değerlendirmek kolay olacaktır...."²¹⁶

Boğazlar konusu konferansta üzerinde en çok tartışılan konulardan biriydi. Hiçbir taraf diğerinin teklifini kabul etmek istemiyordu. Şiddetli tartışmalar en çok Rus ve İngiliz temsilciler arasında geçiyordu. Uzun süren görüşmeler ve sıkı

²¹⁴ Çağrı Erhan (ed.), a.g.e., s. 435.

²¹⁵ William Hale, *Türk Dış Politikası 1774–2000*, çev. Petek Demir, İstanbul: Mozaik Yayınları, 2003, s. 46

²¹⁶ Seha L. Meray (çev.), *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler*, 1. bs., 1. tk., C.I, Kitap II, İstanbul: YKY, 1993, s. 131.

pazarlıklar neticesinde Lozan Boğazlar Sözleşmesi yapıldı ancak sözleşme Rus temsilci Tchitcherine tarafından imzalanmadı. Birinci Komite, 17 Temmuz 1923 de yaptığı onüçüncü oturumunda, M. Tchitcherine'e gönderilmek üzere, bir telgraf metni kabul etmiştir; bu telgrafta, Rusya, Boğazlar'a uygulanacak rejime ilişkin Sözleşmeyi, Lausanne'da, 24 Temmuz 1923 de, ya da İstanbul'da, engeç, 14 Ağustos 1923 de imzalamak istemekteyse, M. Tchitcherine bu isteği bildirmeye çağrılmaktaydı²¹⁷. Konferansın davet mektubu üzerine Moskova, İtalya'daki Sovyet temsilci heyetinin başkanı Nicholas İvanovitch Jordansky'yi görevlendirdi ve Sözleşme Rusya tarafından Roma'da 14 Ağustos 1923'te imzalandı²¹⁸.

6.3. Lozan Boğazlar Sözleşmesi'yle Oluşan Durum

Boğazların durumu ile ilgili temel ilke Lozan Barış Antlaşması'nın 23. maddesinde yer almıştır. Bu maddeye göre; taraflar, Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz Boğazı'nda, denizden veya havadan, savaşta veya barışta serbestçe geçiş ve seyir esasını kabul ve beyan konusunda anlaşmışlardır²¹⁹. Bu temel ilke doğrultusunda hazırlanan Lozan Boğazlar Sözleşmesi, Türkiye, Bulgaristan, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Romanya, Rusya, Yunanistan ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti arasında 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanmıştır²²⁰.

Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin 1 ve 2. maddelerinde Lozan Barış Antlaşması'nın 23. maddesi tekrar edilmiştir. Sözleşmenin geri kalanı ise şöyle özetlenebilir:

"Barış zamanında bütün ticaret gemileri herhangi bir kısıtlama olmaksızın Boğazlardan serbestçe geçebileceklerdi. Savaş zamanında Türkiye tarafsız ise ticaret gemileri barışta uygulanan koşullar çerçevesinde geçiş yapabileceklerdi. Ancak Türkiye savaşan taraf ise tarafsız devletlerin ticaret gemileri ve sivil uçakları Türkiye'nin düşmanı olan devletlere yardım etmemek şartıyla Boğazlardan serbestçe geçebileceklerdi.

Savaş gemileri ise kuvvetlerine ilişkin kısıtlamalar saklı kalmak koşuluyla barış zamanında serbestçe Boğazlardan geçebileceklerdi. Türkiye ile barış halinde olan devletlerin

²¹⁷ Seha L. Meray (çev.), *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler*, 1. bs., 2. tk., C.I, Kitap II, İstanbul: YKY, 1993, s. 272.

²¹⁸ Çağrı Erhan (ed.), a.g.e., s. 450.

²¹⁹ M. Cemil Bilsel, a.g.e., s. 590.

²²⁰ Çağrı Erhan (ed.), a.g.e., s. 450.

denizaltıları da suyun üzerinden seyretmek koşuluyla serbestçe geçebileceklerdi. Savaş zamanında Türkiye tarafsız ise savaş gemileri barış zamanı şartlarıyla Boğazlardan serbestçe geçebileceklerdi. Türkiye savaşan taraf ise tarafsız devletlerin savaş gemileri düşmana yardım etmemek koşuluyla serbestçe geçebileceklerdi.

Bu şekilde Boğazlar Türkiye'nin sınırları içerisinde kalmasına rağmen geçişler konusunda tüm ticari ve savaş gemilerine geçiş serbestliği tanınıyordu. Bu yüzden Boğazlar ve hava sahası üzerindeki Türk egemenliği kısıtlanmış oluyordu.

Sözleşmenin 4. maddesine göre Boğazların her iki yanı askersizleştirilecekti. 8. maddeye göre de Marmara Denizi askerden arındırmaya tabi olmayacak ancak İstanbul ve çevresinin güvenliği için sadece 12.000 kişilik bir askeri güç, bir tersane ve bir deniz üssü bulundurulabilecekti.

Sözleşmenin 10–16. maddeleri ise Boğazlardan geçişi kontrol edecek ve bu konuda Milletler Cemiyeti'ne rapor verecek bir Boğazlar Komisyonu kurulmasını ve çalışma biçimini düzenlemekteydi.

Sözleşmenin 18. maddesi Boğazların güvenliğiyle ilgiliydi. Buna göre Boğazlardan serbest geçişle ilgili hükümlere aykırı davranılması veya Boğazlara bir saldırıda bulunulması durumunda ya da savaş veya savaş tehdidi sonucu, Boğazlardan geçiş serbestisi ve silahsızlandırılan bölgelerin güvenliği tehlikeye düşerse, bu sözleşmenin tarafları ve her durumda Fransa, İngiltere, İtalya ve Japonya Milletler Cemiyeti'nin kararlaştıracağı tüm önlemlere başvurarak beraberce bu tür davranışları önleyeceklerdi.²²¹ (Bakınız EK-VII)

Görüldüğü üzere Lozan Barış Antlaşması'nda Boğazlar meselesi sakat bir şekilde düzenlenmiştir. Ancak Türkiye, antlaşmanın yapılmasından sonraki yıllarda Boğazlar konusunda çok ciddi bir dış politika izleyerek her ortamda bu konuyu dile getirmiştir. Başlangıçtaki girişimlerden olumlu sonuç alamayan Türkiye Milletler Cemiyeti'nin Habeşistan'a saldırdığı gerekçesiyle İtalya'ya karşı zorlama önlemleri aldığı Kasım 1935'teki toplantıları sırasında talebini tekrarlamış ve bu kez olumlu bir hava yaratmayı başarmıştır²²². Yapılan davet üzerine 22 Haziran 1936'da İsviçre'nin Montreux kentinde, daveti reddeden İtalya hariç Lozan Antlaşmasının tüm akit devletleri uluslararası bir konferansta toplandılar²²³. Sonuçta 20 Temmuz 1936 tarihinde yapılan Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlar üzerindeki bütün

²²¹ M. Cemil Bilsel, a.g.e., s. 637-646.

²²² Çağrı Erhan (ed.), a.g.e., s. 453.

²²³ William Hale, a.g.e., s. 57.

kararlar ve yetkiler Türkiye'nin kontrolüne geçti. Böylece Lozan'da sakat bir halde bırakılmak zorunda kalınan Boğazlar meselesi çözüme kavuşturulmuş oldu.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI HAKKINDA DEĞER YARGILARI

Olumlu Değer Yargısı

Lozan Barış Antlaşması hakkında olumlu değer yargısına sahip olanlar her şeyden önce onu Türk Devleti tarihinde büyük bir başarı ve zafer olarak nitelemektedirler. Bu antlaşma, yenilgiye uğratılarak görünürde parçalanan, ama yıkıntıları üzerinde yükselerek dünyanın en güçlü uluslarına karşı koyan ve hemen hemen bütün ulusal isteklerini elde eden bir ulusun ölüm-kalım savaşının son aşaması olmuştur²²⁴. Buna göre, Lozan barışıyla, çökmüş Osmanlı Devleti'nin yıkıntıları üzerine kurulan genç ve yeni Türk Devleti, uluslararası alanda diğer uluslarla eşit haklara sahip tam bağımsız bir devlet olma özelliğini gururla kazanmıştır. Türkiye şimdi "ecnebi entrikalarından uzak", kendi ulusal sınırları içinde, bağımsız ve egemen bir devlet olarak dünyanın karşısında duruyordu²²⁵.

Lozan Antlaşması Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra galip devletler tarafından mağlup devletlere zorla kabul ettirilen barış antlaşmaları niteliğinde değildi. Birinci Dünya Savaşını bitiren antlaşmaların hepsi yeniklere dikte ettirildiği halde, *Lozan Barışı*, bütün umutlarını yitiren, savaşı en ağır koşullarla bitirmiş ulusumuzun dört yıl gibi kısa süre sonunda nasıl onurlu bir antlaşma yaparak varlığını kabul ettirdiğinin tarihte tek örneğidir²²⁶. Diğer bir ifade ile bu Andlaşma, Osmanlı İmparatorluğuna Sèvres Andlaşmasının zorla kabul ettirilmek istenmesi üzerine Millî Mücadele hareketine girişen ve bu mücadeleden başarı ile çıkan yeni Türk Devleti ile Birinci Dünya Savaşının galipleri arasında eşit şartlara göre yapılan bir Andlaşma idi²²⁷.

Dört yıl gibi kısa bir süre içinde, yenik durumda iken, bağımsızlık ve özgürlük uğruna milletçe ve topyekûn verilen mücadelenin başarıyla sonuçlandırılması, batılı devletlerin karşısına eşit koşullarla çıkılması ve bağımsızlığın bütün dünyaya gururla ilan edilmesi gerçekten de akla sığmayacak bir başarıdır.

²²⁴ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, II.C., a.g.e., s. 356.

²²⁵ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, II.C., a.g.e., s. 356.

²²⁶ Ahmet Mumcu, a.g.e., s. 95.

²²⁷ Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e., s. 63.

Netice olarak, Lausanne Barış Antlaşmasının Türkiye açısından 3 büyük önemi vardır: Birincisi, Lausanne bir eşitlik belgesidir. İkincisi, Lausanne bir iktisadi bağımsızlık belgesidir ve iktisadi millileştirmenin ilk adımıdır. Üçüncüsü, Lausanne bir siyasal bağımsızlık belgesidir. Türkiye'yi bağımsız bir devlet olarak tanıyan ve bunu uluslararası planda tescil eden belgedir. Bu nedenle, Antlaşma Türkiye devletinin kurucu belgesidir.²²⁸

Olumsuz Değer Yargısı

Lozan Barış Antlaşması hakkında olumsuz değer yargısına sahip olanlar antlaşmayı çeşitli yönleriyle eleştirmektedirler. Bu eleştiriler en çok Batı Trakya'nın elden çıkması, Ege Adaları'nın Yunanistan'a bırakılması, Rum Patrikhanesi'nin kaldırılmaması ve Musul sorununun antlaşma dışında bırakılması ve sonrasında yitirilmesi noktalarında yoğunlaşmaktadır. Ayrıca Türk heyetinin Lozan'a son derece hazırlıksız ve bilgisiz gittiği de ifade edilmektedir. Konferansın ilk günü Türk heyetinin durumunu Lozan delegesi Rıza Nur şöyle ifade etmiştir: " Bizde ne hazırlık var, ne dosya var, hiç bir şey yok. Lord Gürzon gibi bir takım resmî diplomatlar burada. Hem bunların mükemmel dosyaları vardır. Ne yapacağız!..."²²⁹

Eleştirilerin niteliğine baktığımızda eleştirenlerin Lozan Barış Antlaşması'nı, Mondros Ateşkesi imzalandığı zamanki durumla ve özellikle Misak-ı Milli ile karşılaştırarak eleştirdikleri görülür. Onlara göre, Misak-ı Milli ile karşılaştırıldığında Lozan Barış Antlaşması başarısızlıkla biten bir antlaşmadır.

En keskin eleştiriler ise Musul meselesinde karşımıza çıkmaktadır. Buna göre görüşmeler ve imzalanma aşaması ve sonrasında başlamak üzere pek çok tartışmalara ve tepkilere yol açan ve zafer mi hezimet mi olduğu üzerinde çok şeyler yazılıp söylenen Lozan'ı, bu mesele dahi, Türkiye açısından tek başına mahkum etmek için yeterli nedendir²³⁰. Diğer yandan Lozan delegesi Rıza Nur Mustafa

²²⁸ Baskın Oran (ed.), a.g.e., s. 222.

²²⁹ Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, III.C., İstanbul: Altındağ Yayınevi, 1968, s. 982.

²³⁰ Raif Karadağ (haz.), *Musul Raporu*, 1. bs., yayına haz. Ömer Hakan Özalp, İstanbul: Emre Yayınları, 2003, s. 11.

Kemal'in Lozan'a giderken heyete; « Bir şey zuhur eder de Edirne ve İstanbul'u alamazsanız zorlanmayın, terkedin. Musul'u verin.»²³¹ dediğini iddia etmiştir.

Türk heyetinin Musul konusunda ileri sürdüğü iddiaları eleştiren Ahmet İzzet Paşa'ya göre ise; Son Osmanlı Kabinesi, maliye hazinesi veya hassa hazinesi emlakı olmak bahanesiyle, fetih hakkı olarak elimizden gitmemesi için Musul petrol kaynaklarının Sultan Hamid veresesine, yani özel şahıslara aidiyetini kabul etmiş olduğundan, birçok önemli mali müessese bu meseleyle ilgilendirilmişti. Aynı yol izlense Ankara hükümeti de bu hususta kendisine birçok destekçi bulabilir ve belki bu yüzden Musul meselesi bazı ekonomik imtiyazlar gösterilerek maliyemize bir gelir olabilirdi.²³²

Öte yandan TBMM'nin Lozan görüşmelerine karşı duyarsız ve ilgisiz kaldığı da ileri sürülmektedir. Bu konuda yapılan eleştirilerde haklı noktalar bulunmakla birlikte meclisin Lozan görüşmelerine karşı duyarlı olduğuna şüphe yoktur. Fakat özellikle, bu eleştirilerin İsmet Paşa'ya onun başkanlığındaki heyeti hatta hükümeti ve Mustafa Kemal Paşa'yı yıpratmaya yönelik bir içerik aldığı da gözden kaçmamaktadır²³³.

Diğer bir eleştiri oku ise Osmanlı Devleti ve saltanat açısından gelmektedir. Lozan görüşmeleri öncesi saltanatın kaldırılması suretiyle İstanbul Hükümeti'nin görüşmelere katılmasının engellenmesini yine Ahmet İzzet Paşa şöyle değerlendirmiştir: "Bana kalırsa bizim konferansa katılmamızın engellenmesinde milli yarar düşünüldüğünden, Saltanatın bu düşünceyle kaldırıldığı iddiası kesinlikle temelsiz olup, aksine katılmama iddiası, asıl amaç olan yönetim şeklini de değiştirmeye bahane edilmiştir."²³⁴ Diğer bir deyişle Osmanlı imparatorluğunun kesin tasfiyesinin yapıldığı yer İsviçre'nin Lozan şehridir²³⁵. Çağdaşlaşma adı altında yapılan Batı tarzı devrimlerle Osmanlı yok sayılmış, Müslüman Türk kimliğinden tamamen uzaklaşmıştır. Ayrıca Patrikhanenin kalması, genel affin adaletsizliği,

²³¹ Rıza Nur, a.g.e., s. 899.

²³² Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, yayına haz. Süheyl İzzet Furgaç, Yüksel Kanar, İstanbul: Nehir Yayınları, 1993, s. 230–231.

²³³ Zeki Arıkan, a.g.m., s. 79.

²³⁴ Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., s. 232.

²³⁵ Raif Karadağ (haz.), a.g.e., s. 13.

Azınlıklara tanınan haklar ve hilafet sorunu manevi anlamda da Lozan'ı başarısız kılmıştır.²³⁶

²³⁶ Salih Yapar, a.g.e., s. 130.

SONUÇ

Türkiye, Lozan görüşmelerine giderken Misak-ı Milli'yi esas aldı ve görüşmelerin sonuna kadar bunu tüm dünyaya kabul ettirme çalıştı. Daha önce de belirttiğim gibi Müttefikler ve diğer devletler ise hala bu görüşmelere Sevr Antlaşması'nın yeniden düzenlenmesi olarak bakıyorlardı. Bu nedenle görüşmeler uzun, kesintili ve sert tartışmalarla geçti. Bu çerçeveden bakacak olursak Türkiye, sınırlar konusunda Misak-ı Milli'yi çoğunlukla kabul ettirmiş ancak biraz eksik kalmıştır.

Öncelikle Trakya sınırını ele alalım. Türk heyeti konferansa giderken Trakya sınırı olarak Misak-ı Milli'de de belirtildiği üzere 1913 sınırını hedef almıştı. Ancak Türk Devletinin Müttefiklere gönderdiği 29 Eylül ve 4 Ekim 1922 tarihli notalarda 1913 sınırı ile ilgili açık bir istekte bulunmaması, Mudanya görüşmeleri sırasında, bu konuyu, bir sınır ayarlaması yaparak Müttefik generallerin beyanatlarına güvenerek Mudanya Mukavelesi'nde, Meriç'in batısındaki küçük sahayı işgale imkan verecek kayıtlar koydurulmaması, Türk Heyetinin, Batı Trakya ve Karaağaç konularında güçlüklerle karşılaşmalarına neden oldu²³⁷.

Müttefiklerin Lozan'da gerçekleşmesini istedikleri ve görüşmeler süresince üzerinde ısrar ettikleri Trakya sınırı şöyleydi: Karaağaç yerine Edirne'ye daha yakın bir yere istasyon yapılabilecek kadar bir yer Türkiye'ye bırakılacak, sınırdan itibaren 20-30 kilometre mesafedeki bölgeler askerden arındırılacak ve şimendifer hattı serbestlik ilkesine uygun olarak ortak bir komisyon tarafından idare edilecekti.²³⁸ Ancak müttefiklerin bu hakkaniyetten uzak istekleri Türk heyetinin kararlı tutumu karşısında gerçekleşmedi. Neticede Trakya sınırı Lozan'da, eksik olmakla beraber büyük ölçüde isteğimiz doğrultusunda gerçekleşti.

Sevr Antlaşması ile Türkiye, batıda sadece Yunanistan ile sınır komşusu yapılmak istenmişti. Böylece Türkiye'nin batıya doğru önü kesilmiş ve Yunanistan'a da bağlı kalmış olacaktı. Ancak Lozan'da, batıda Bulgaristan ile de sınır oluşturuldu.

²³⁷ Salih Yapar, a.g.e., s. 65.

²³⁸ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 1. bs., C.III, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985, s. 1170.

Neticede Lozan'da kararlaştırılan Trakya sınırı, Sevr sınırları ile karşılaştırıldığında büyük başarıdır. Ancak Misak-ı Milli'yi tam olarak karşılamamıştır. Çünkü Batı Trakya, sınırlarımız dışında kalmış ve burada Misak-ı Milli'de yapılması öngörülen halkoylaması yapılmamıştır.

Adalar konusunda Sevr Antlaşması Türkiye'ye hiçbir deniz hakkı tanımıyordu. Antlaşmaya göre sadece Marmara Denizi'ndeki birkaç küçük adacık ile Anadolu kıyılarından sadece üç mil mesafede olan adalar Türkiye'ye bırakılıyordu. Ancak bu adalar uygulamada hiçbir fayda sağlamayacaktı. Çünkü Boğazların her iki yanında oluşturulan Özerk Boğazlar Komisyonu, İzmir'de oluşturulan ve Yunanlıların yönetimine bırakılan İzmir Özerk Bölgesi ve Güney Batı Anadolu'da oluşturulan İtalyan Nüfuz Bölgesi pratikte Türkiye'ye denizleri kullanma olanağı sağlamayacaktı.

Lozan Antlaşması'nda ise Bozcaada, İmroz ve Tavşan Adaları Türkiye'ye bırakıldı. Asya kıyılarından üç mil mesafedeki adaların ise aksine bir hüküm bulunmadıkça Türk egemenliğinde kalması kararlaştırıldı. Ayrıca Çanakkale Boğazı girişindeki adalar da silahsızlandırılacaktı.

Adalar konusunda Lozan'da yapılan müzakerelere baktığımızda, Türk heyetinin adalar ile ilgili hazırlıksız olduğu görülmektedir. Öyle ki, adalar konusunda ileri sürülmesi gereken tez, adaların coğrafik olarak Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olduğuydu. Ancak müzakerelerde adalardaki Hıristiyan nüfusunun çokluğu üzerinde duruldu ve buna karşın Türk heyeti ise yeteri kadar savunma yapamadı. Burada şüphesiz ki, Batılı Devletlerin müzakereleri işlerine geldiği gibi yürütme ve yönlendirmeleri etkili olmuştur. Diğer yandan karasularının kıyıdan itibaren üç mil olarak kabul edilmesi de ayrıca bir sakatlık konusudur. Ege Denizi'nin özelliği ve adaların kıyılara çok yakın olması, karasularının üç mil olmasını imkânsız kılmaktadır. Yunanistan'a bırakılan Sisam Adası'nın Anadolu kıyılarına neredeyse bir mil mesafede olduğu düşünüldüğünde sorun açıkça görülür.

Sevr Antlaşması ile karşılaştırdığımızda adalar konusunda da Lozan'da daha karlı çıktığımız aşikârdır. Ancak yeterli olarak görmek mümkün değildir. Yani adalar

konusuna gereken önemi vermediğimiz ve Türk heyetinin de barış görüşmeleri öncesi bu konuda gereken hazırlıkları yapmamış olduğu ortadadır.

Lozan'da Suriye sınırı olarak, daha önce Fransa ile 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Antlaşması'nda tespit edilen sınır aynen kabul edildi ve Hatay dışında Suriye sınırı bugünkü halini almış oldu.

Doğuda ise, İran ile 1639'da imzalanan Kasrı Şirin Antlaşması'nda çizilen sınır, Sovyet Rusya ile ise 16 Mart 1921 Moskova ve 13 Ekim 1921 Kars Antlaşmaları'nda belirlenen sınırlar aynen kabul edildi. Yani Sevr'de olduğu gibi burada özerk bir kürt bölgesi ve Ermenistan söz konusu olmamıştır.

Batı Anadolu ise tamamen Türk toprağı olarak kabul edilmiş ve burada bir Yunan hâkimiyetinden söz bile edilmemiştir.

Irak sınırının temelini ise Musul sorunu oluşturmaktaydı. Musul sorunu Lausanne Konferansından 1926'ya dek Türkiye'nin başta İngiltere olmak üzere özellikle Batılı ülkelerle ilişkilerinin gelişmesini önleyen en önemli etkenlerden biriydi²³⁹. O dönemlerde, bölgesel olarak düşündüğümüzde en önemli dış unsur, petrol değeri gittikçe artan Orta Doğu'nun İngiltere tarafından kimselerle paylaşılmak istenmediği gerçeğiydi. Bu amaçla Sykes-Picot'yu değiştirerek Fransa'yı bile küstürmeyi göze alan İngiltere, Ankara politikasını da Musul'un gölgesinde düzenlemiştir²⁴⁰.

Osmanlı Devleti yenilgiyi kabul ederek 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzaladığında İngiltere, Irak'ın büyük bir bölümünü kontrol altına almış ancak Musul'u hala ele geçirememiştir. Daha sonra İngiliz birlikleri, ateşkes hükümlerine aykırı bir şekilde ilerlemesine devam ederek ve ateşkes antlaşmasınının 7. maddesini bahane göstererek Musul'u işgal etmiştir. 15 Kasım 1918 tarihi itibarıyla de Musul tamamen İngiltere'nin kontrolüne girmiştir.

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Musul şehri, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin 28 Ocak 1920'de kabul ettiği ve Türkiye

²³⁹ Baskın Oran (ed.), a.g.e., s. 259.

²⁴⁰ Baskın Oran (ed.), a.g.e., s. 101.

Büyük Millet Meclisi'nin de aynen benimseyerek temel politika haline getirdiği Misak-ı Milli'nin 1. maddesine göre milli sınırlar içerisinde değerlendirilmiştir. Yani İngiltere'nin Musul'u kontrolü altına alması hakkaniyete uygun olmadığı gibi aynı zamanda hukuka da aykırıdır.

Bilindiği üzere Türk heyeti Musul sorununun çözümünü Lozan'dan sonra, İngiltere ile ikili görüşmelere bırakmıştır. Eğer sorun dokuz ay içerisinde çözülemezse konu Milletler Cemiyeti'ne havale edilecekti. Bu karar aslında bir nevi Musul'u İngiltere'ye bırakmak manasına geliyordu. Ancak, Türk heyetinin bu şekilde karar almasının sebepleri vardı. İngilizler, Musul görüşmelerinde o kadar hırçın ve tavizsizdiler ki, Türk heyetini açıkça tehdit etmekten bile çekinmiyorlar ve gerekirse savaşabileceklerini ima ediyorlardı. İngilizlerin bu tutumları barış görüşmelerini tehlikeye sokuyordu. Türk heyeti bu konuda ilerleme kaydedemeyeceğini anladığından ve bu konu yüzünden tüm barış görüşmelerini tehlikeye atmak istemediğinden böyle bir karar almak zorunda kaldı. Nitekim barışa en çok ihtiyacı olan yaklaşık 10 yıldır savaş halindeki Türk Milleti idi.

Burada değerlendirilmesi gereken en önemli husus Türkiye'nin Musul için savaşı göze alıp alamayacağıydı. Çünkü o dönemlerde Musul, Mondros Ateşkesi'nin hükümlerine aykırı olarak işgal edilmiş olsa da İngiltere'nin hâkimiyeti altındaydı. Eğer savaşılacaksa bu savaşı Türkiye'nin başlatması gerekiyordu. Oysa yıllardır süren savaşlardan yorgun ve bitkin düşmüş Türk Milleti'nin artık savaşacak gücü kalmamıştı. Musul'a askeri operasyon düzenlemek, bırakışma ile elde edilen kazanımları tehlikeye atmak ve dünya kamuoyunun gözünde saldırgan durumuna düşmek demektir²⁴¹. Bu durumu İngilizler de çok iyi değerlendirmişler ve politikalarını ona göre kurmuşlardı.

Neticede Lozan'da öngörülen dokuz aylık süreç başlamış ve İngiltere'nin uyguladığı oyalama politikası yüzünden yapılan görüşmelerden sonuç alınamamıştı. Bu arada İngilizler boş durmuyor, Anadolu'ya türlü dedikodular yayıyor, ayaklanmalar çıkartarak Türk Hükümeti'ni endişeye sürüklüyorlardı. Daha sonra

²⁴¹ İhsan Şerif Kaymaz, a.g.e., s. 306.

konuyu Milletler Cemiyeti Meclisi'nin gündemine taşıyan İngiltere buradan da kendi lehine karar çıkarttırmayı bildi. Böylece de Musul sınırlarımız dışında kalmış oldu.

Lozan müzakerelerinde İsmet Paşa başkanlığındaki Türk Heyeti, kaybedilene geri alabilme savaşını büyük bir kararlılıkla vermiştir. Ancak, Musul ve çevresi dünyanın en zengin petrol yataklarına sahip olduğu ve geleceğin dünyasını petrol kaynaklarını denetleyenlerin şekillendireceği kesin olarak anlaşıldığı için, Musul Türkiye'ye bırakılmamıştır.²⁴²

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Boğazlar'da kapalılık prensibi uygulamış, ancak Mondros Mütarekesi'yle Boğazlar'ı açmak zorunda kalmıştı. Sevr Antlaşması ise Boğazlar'daki Türk egemenliğini tamamen ortadan kaldırıyordu. Onun yerine Boğazlar'ı Boğazlar Komisyonu idare edecekti. Boğazlar Komisyonu özerk bir yapıya sahip olacak, kendi bayrağı, kendi polis gücü ve kendi bütçesi olacaktı. Boğazlar'dan geçişler ise bütün ticaret ve savaş gemilerine serbest olacaktı.

Lozan'da ise Boğazlar konusu sakat bir şekilde düzenlenmiş olmasına rağmen çok mesafe kat edilmiştir. Her şeyden önce Boğazlar üzerindeki Türk hâkimiyetini bütün devletler kabul etmiştir. Ancak Boğazlar Komisyonu ve askerden arındırılmış bölgeler gibi konuları en kısa zamanda kaldırmak ve egemenliği tam olarak sağlamak gerekmektedir. Bütün bu aksaklıklar 20 Temmuz 1936 tarihinde yapılan Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile giderilmiştir.

²⁴² Hikmet Uluğbay, a.g.m., s. 84.

KAYNAKÇA

BELGELER

Meray, Seha L. (çev.). *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler. 1. bs. 1. tk.* C.I. Kitap I. İstanbul: YKY, 1993.

_____ *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler. 1. bs. 1. tk. C.I. Kitap II.* İstanbul: YKY, 1993.

_____ *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler. 1. bs. 1. tk. C.IV.* İstanbul: YKY, 1993.

_____ *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler. 1. bs. 2. tk. C.I. Kitap I.* İstanbul: YKY, 1993.

_____ *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler. 1. bs. 2. tk. C.I. Kitap II.* İstanbul: YKY, 1993.

_____ *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler. 1. bs. 2. tk. C.II.* İstanbul: YKY, 1993.

TBMM Gizli Celse Zabıtları. 1. bs. C.I. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985.

_____ *1. bs. C.III.* Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985.

_____ *1. bs. C.IV.* Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985.

TBMM Zabıt Ceridesi. 3. bs. devre:I içtima:I C.2. Ankara: TBMM Basımevi, 1981.

_____ *3. bs. devre:I içtima:I C.3.* Ankara: TBMM Matbaası, 1981.

_____ *devre:I içtima:III C.24.* Ankara: TBMM Matbaası, 1960.

KİTAPLAR

Akyüz, Yahya. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919–1922. Genişletilmiş 2. bs.* Ankara: TTK Basımevi, 1988.

Arıburnu, Kemal. *Sivas Kongresi: Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla.* Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 1997.

Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi. C.I: 1914–1980.* Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1991.

Atatürk. *Söylev-Nutuk. 4. bs. 1.C.* Ankara: TDK Yayınları.

- _____ *Söylev-Nutuk*. 4. bs. 2.C. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973.
- Atay, Falih Rıfki. *Çankaya*. İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayi A. Ş. Basımevi, 1969.
- Aydemir, Şevket Süreyya. *Tek Adam: Mustafa Kemal*. 8. bs. 2.C: (1919–1922). İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.
- Aydın, Mesut. *Türkiye ve Irak Hudûdu Mes'elesi*. Ankara: ASAM Yayınları, 2001.
- Belen, Fahri. *Türk Kurtuluş Savaşı*. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1973.
- Bilsel, M. Cemil. *Lozan*. II.C. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998.
- Çelik, Kemal. *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi 1918–1922*. Ankara: TTK Basımevi, 1999.
- Çoker, Fahri. *Türk Parlamento Tarihi T.B.M.M. I. Dönem C.II*. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1995.
- Erhan, Çağrı (ed.). *Yaşayan Lozan*. 1. bs. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2003.
- Erim, Nihat. *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)*. C.I. Ankara: TTK Basımevi, 1953.
- Ertan, Temuçin Faik (ed.). *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2001.
- Gönlübol, Mehmet ve diğerleri. *Olaylarla Türk Dış Politikası: 1919–1973. Genişletilmiş 3. bs*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1974.
- Grew, Joseph C. *Lozan Günlüğü*. çev. Kadri Mustafa Orağlı. İstanbul: Multilingual, 2001.
- Hale, William. *Türk Dış Politikası 1774–2000*. çev. Petek Demir. İstanbul: Mozaik Yayınları, 2003.
- Hatipoğlu, Süleyman. *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915–1921)*. Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2001.
- Helmreich, Paul C. *Sevr Entrikaları*. 1. bs. çev. Şerif Erol. İstanbul: Sabah Kitapları, 1996.
- İzzet, Ahmet Paşa. *Feryadım*. yayına haz. Süheyl İzzet Furgaç, Yüksel Kanar. İstanbul: Nehir Yayınları, 1993.

- Kansu, Mazhar Müfit. *Erzurum'dan Ölüme Kadar Atatürk'le Beraber*. 2. bs. II.C. Ankara: TTK Basımevi, 1986.
- Karabekir, Kazım. *İstiklal Harbimiz*. 6. bs. C.I. İstanbul: Emre Yayınları, 2005.
- Karacan, Ali Naci. *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*. 3. bs. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993.
- Karadağ, Raif (haz.). *Musul Raporu*. 1. bs. yayına haz. Ömer Hakan Özalp. İstanbul: Emre Yayınları, 2003.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*. C.IX: İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908–1918). Ankara: TTK Basımevi, 1996.
- Kaymaz, İhsan Şerif. *Musul Sorunu*. 1. bs. İstanbul: Otopsi Yayınları, 2003.
- MacMillan, Margaret. *Paris 1919*. çev. Belkıs Dişbudak. Ankara: Odtü Yayıncılık, 2004.
- Mumcu, Ahmet. *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*. Yeniden Gözden Geçirilmiş Ekli 20. bs. İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 1996.
- Nur, Rıza. *Hayat ve Hatıratım*. III.C. İstanbul: Altındağ Yayınevi, 1968.
- Olca, Osman. *Sèvres Andlaşmasına Doğru*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1981.
- Oran, Baskın (ed.). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. 8. bs. C.I: 1919–1980. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Orbay, Rauf. *Siyasi Hatıralar*. 1. bs. İstanbul: Örgün Yayınevi, 2003.
- Özkaya, Yücel (vd.). *Millî Mücadele Tarihi*. C.I.. yayına haz. Berna Türkdoğan. Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2005.
- Öztürk, Kâzım. *Türk Parlamento Tarihi TBMM- II. Dönem C.I*. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1993.
- Sonyel, Salâhi R. *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*. Ankara: TTK Yayınları, 2006.
- _____ *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*. I.C. Ankara: TTK Basımevi, 1973.
- _____ *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*. II.C. Ankara: TTK Basımevi, 1986.
- Sorgun, Taylan. *İmparatorluktan Cumhuriyete (Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor)*. 2. bs. İstanbul: Kamer Yayınları, 1998.
- Şamsutdinov, A. M. *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918–1923*. 2. bs. çev. Ataol Behramoğlu. İstanbul: Doğan Kitapçılık A.Ş. 1999.

- Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı. *Musul Meselesi Kronolojisi (1918–1926)*. İstanbul: 1987.
- Ünal, Tahsin. *Türk Siyasi Tarihi (1700–1958)*. 6. bs. İstanbul: Kamer Yayınları, 1998.
- Yavuz, Bige. *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919–1922*. Ankara: TTK Basımevi, 1994.
- Yavuz, Celalettin. *Suriye-Türkiye İlişkileri*. Ankara: ATO, 2005.
- Yavuz, Ünsal. *Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete*. Ankara: TTK Basımevi, 1990.
- Yazman, M. Şevki. *Anadolu'nun İşgali (İstiklal Savaşı Nasıl Oldu?)*. 3. bs. İstanbul: Kamer Yayınları, 1999.

MAKALELER

- Arıkan, Zeki. "Lozan Görüşmeleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi." *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyum Bildirileri*. Ankara: TTK Yayınları, 2005, s. 61–80.
- Armaoğlu, Fahir. "Amerika, Sèvres Antlaşması ve 'Ermenistan' Sınırları." *Bellekten*. C.LXI, S. 230 (Nisan 1997), s. 133-147.
- _____ "Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika." *Bellekten*. C.LV, S. 213 (Ağustos 1991), s. 483-527.
- Aslan, Betül. "Saltanatın Kaldırılmasının İstanbul'daki Yankıları." *Bellekten*. C.LXVI, S. 245 (Nisan 2002), s. 95-121.
- Avcı, Cemal. "İsmet İnönü'nün Lozan Dönüşü ve Demeçleri (10 Ağustos 1923-23 Ağustos 1923)." *Atatürk Yolu*. Y.6, C.3, S.12 (Kasım 1993), s. 341-354.
- Bağış, Ali İhsan. "Giriş: Tarihsel Gelişim." *Türk-İngiliz İlişkileri 1583–1984 (400. Yıldönümü)*. der. Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara: Kurtuluş Ofset Basımevi, 1985, s. 15–20.
- Baycan, Nusret. "Karadeniz Olayı ve Birinci Dünya Harbine Girişimiz." *AAMD*. C.VIII, S. 22 (Kasım 1991), s. 175–182.
- Erhan, Çağrı. "Lozan'ın Genel Çerçevesi." *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyum Bildirileri*. Ankara: TTK Yayınları, 2005, s. 11–16.

- İncedayı, Cevdet Kerim. "Türk İstiklâl Mücahedesi Konferansları." haz. Hüsamettin Ünsal, *AAMD*. C.VII, S. 21 (Temmuz 1991), s. 639–690.
- Köstüklü, Nuri. "I. İnönü Muharebesi ve Siyasi Sonuçları Üzerine Bazı Düşünceler." *AAMD*. C.VII, S. 21 (Temmuz 1991), s. 603–607.
- Okkar, Remziye. "Boğazlar Meselesi." *Türk Dünyası Araştırmaları*. S. 162 (Mayıs-Haziran 2006), s. 19-39.
- Özdağ, Muzaffer. "Ortadoğu'da Yaşanan Durum ve Yakın Gelecek Üzerine Değerlendirmeler." *Avrasya Dosyası*. 5.C, S. 1 (İlkbahar 1999), s. 9–20.
- Özkaya, Yücel. "Ulusal Bağımsızlık Savaşında Anadolu'nun ve Kamuoyunun Durumu." *Atatürk Yolu*. Y.3, C.2, S.5 (Mayıs 1990), s. 151-165.
- Pehlivanlı, Hamit. "Askerî Polis Teşkilâtı İstihbarat Raporlarında Batı Cephesi'nde Yunan Askerî Harekâtı ve Zulmü." *AAMD*. C.VIII, S. 22 (Kasım 1991), s. 155–160.
- Sonyel, Salâhi R. "İngiliz Gizli Belgelerine Göre Lozan Konferansı'nın Perde Arkası." *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyum Bildirileri*. Ankara: TTK Yayınları, 2005, s. 17–32.
- Tanfer, M. Vehbi. "9 Eylül 1922–24 Temmuz 1923 Tarihleri Arasında Türkiye'nin Uluslararası Alanda Hukuksal Yönden Kabulü ve İzlenen Dış Politikanın Genel Özellikleri." *AAMD*. C.VIII, S. 22 (Kasım 1991), s. 105–116.
- Turan, Şerafettin. "Geçmişten Günümüze Ege Adaları Sorunu; Boyutlar, Taraflar." *Tarih Boyunca Türk Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar)*. Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1986, s. 35-53.
- Uluğbay, Hikmet. "Musul Sorunu." *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyum Bildirileri*. Ankara: TTK Yayınları, 2005, s. 83–96.
- Yaman, Ahmet Emin. "Milli Ordu'dan Düzenli Orduya." *Atatürk Yolu*. Y.3, C.2, S.6 (Kasım 1990), s. 377-401.

YAYIMLANMAMIŞ ARAŞTIRMALAR

- Can, Deniz. *"Tanzimat Dönemi Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1833-1878)"* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998).
- Yapar, Salih. *"Sevr Barış Antlaşması ile Lozan Barış Antlaşması'nın Karşılaştırması (Mukayesesi)"* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2003).

DERGİLER

- AAMD
Atatürk Yolu
Avrasya Dosyası
Belleten
Türk Dünyası Araştırmaları